

Konger, konflikter og konfliktløsning i Norge 1015-1157 med utgangspunkt i Heimskringla

Thomas Næss Eriksen

Mastergradsavhandling i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie
Våren 2010
Oslo

Innhold

Forord	s. 3
Innledning	s. 4
Historiografi	s. 6
Kilder	s. 15
Konfliktene	s. 20
Kongen og stormannen	s. 22
Kvitsøyforliket	s. 23
Tønsbergforliket	s. 34
Avaldsnesforliket	s. 40
Slaget ved Bokn	s. 47
Konklusjon	s. 48
Den hensynsløse kongen	s. 51
Konflikten med Einar Tamberskjelve	s. 51
Mekleren Finn Arnesson	s. 57
Forliket med Håkon Ivarsson	s. 59
Bruddet med Håkon Ivarsson	s. 64
Konklusjon	s. 66
Kongen og tronkriveren	s. 69
Sigurd Slembes tronkrav	s. 70
Harald Gilles reaksjon	s. 72
Konklusjon	s. 75
Samkonger i konflikt og stormennenes rolle	s. 77
Forliksmøtet på Opplandene	s. 78
Møtet i Bergen	s. 79
Forliket mellom Inge og Øystein	s. 85
Forlik og brudd	s. 88
Fiendskap og død	s. 92
Konklusjon	s. 93
Konklusjon	s. 95
Litteratur	s. 109

Forord

Som i de fleste akademiske oppgaver, har også arbeidet med denne masteroppgaven bydd på perioder hvor arbeidet har gått tregt, motivasjonen har vært lav, og man ønsker å gjøre alt mulig annet enn å sitte på lesesalen og skrive. Disse periodene har heldigvis for mitt vedkommende vært heller få og kortvarige. I det store og hele har arbeidet med oppgaven vært særdeles spennende, givende, og til tider også veldig morsomt. Mange mennesker har bidratt til at masteroppgaven fortøner seg som en særdeles positiv opplevelse for meg.

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til min veileder Jón Viðar Sigurðsson. Uten ham hadde frustrasjonen utvilsomt vært mye større og moralen langt lavere. Kritikkk og tips har alltid kommet i en oppmuntrende tone, og mange veiledningstimer har gitt meg anledning til å jobbe systematisk og effektivt med oppgaven. Denne kombinasjonen av tilgjengelighet og oppmuntrende veiledning gjør at han, uten sidestykke, er den beste veilederen jeg kunne hatt.

Jeg vil også rette en takk til mine medstudenter, som har kjempet den samme kampen mot innleveringsfrister og motivasjonsproblemer som meg selv. Den kampen er alltid best som ikke kjempes alene, og jeg er svært takknemlig for alle måltider og pauser vi har delt sammen. Ingenting gjør en historiestudent i bedre humør enn å sitte på pauserommet og pleie den sære historikerhumoren med gode kolleger.

Videre vil jeg gi en takk til min familie og mine venner, som alltid stiller opp med oppmuntrende ord. Jeg vil gi en spesiell takk til min far for hans interesse for oppgaven. Hans glede i å lese det jeg har skrevet har gitt meg ekstra motivasjon og krefter til å fullføre oppgaven.

Sist, men ikke minst, ønsker jeg å takke min Gud for at Hans løfter ikke er tomme, men at Han holder det Han lover. ”Overlat hele ditt verk til Herren, så skal dine planer lykkes” (Ordsp.16:3), og ”Søk først Guds rike og hans rettferdighet, så skal dere få alt det andre i tillegg” (Matt.6:33) er de ordene jeg har stolt på, hvilt på og støttet meg til dette året. Og Gud, som til syvende og sist har gitt meg alt jeg har, har vist seg tilliten verdig.

Innledning

I norsk forskning på vikingtid og middelalder har man siden 1800-tallet hatt Norges samling og kongemaktens utvikling i fokus for sine arbeider. I flesteparten av disse verkene har man tolket konfliktene som er beskrevet i sagaene som deler av en større samfunnskamp mellom en kongemakt som ønsker å sentralisere makten, og et aristokrati som ønsker en desentralisert samfunnsstyring. Konfliktene i seg selv, og de sosiale strukturene som styrte dem, har derimot ikke vært gjenstand for en grundig gjennomgang i norsk forskning, selv om det er nettopp disse konfliktene man trekker slike slutninger fra. Gjennom kvalitative analyser av fire konflikter har derfor denne oppgaven søkt å kartlegge et område i norsk historie som i det store og hele har vært forsømt av norske historikere.

Hensikten med denne oppgaven har vært å avdekke hvordan konflikter og konfliktløsning ble håndtert i praksis av kongen og de høyere samfunnslagene i Norge i perioden 1015-1157. Målet har vært å avdekke mekanismene som ble iverksatt når to parter havnet i konflikt, samt identifisere de sosiale strukturene som styrte disse mekanismene. Derfor er det i hovedsak konflikten i seg selv som har vært gjenstand for studiet; hvordan den oppstår, hvordan den arter seg, og hvordan den løses. Diskusjoner omkring institusjoner, lovverk, og kampen mellom samfunnsklassene er merkbart fraværende i denne oppgaven. Årsaken til dette er først og fremst av hensyn til avgrensning av oppgaven. Siden fokuset for oppgaven er mekanismene og de sosiale strukturene som styrte konfliktløsningen, har de mer institusjonelle faktorene blitt nedprioritert. Som jeg har gjort rede for senere i oppgaven, har dessuten disse faktorene relativt liten relevans for hvordan man faktisk løste konflikter i denne perioden. De har selvsagt blitt sporadisk nevnt når de har hatt betydning, men selve institusjonene, lovverkene og relasjonen mellom samfunnsklassene har som følge av nevnte årsaker ikke en fremtredende posisjon i denne oppgaven. Det er konfliktløsningsmekanismene og de sosiale strukturene jeg har ønsket å avdekke, og derfor er det konfliktene i seg selv som har havnet i sentrum.

Når det er konflikter som er fokuset for dette studiet, behøves en definisjon på hva en konflikt er. Konflikt er et vidt begrep i antropologien, og studiene av begrepet har innebefattet alt fra hverdagskrangler til verdenskriger.¹ Jeg finner det derfor nødvendig å klargjøre hvordan begrepet konflikt skal forstås i denne oppgaven. På generelt grunnlag velger jeg å definere en konflikt som en motsetning mellom to eller flere parter hvor muligheten for et

¹ For en introduksjon til diskusjonen omkring konflikter se: Birx, H. James (ed.). *Encyclopedia of Anthropology* (Thousand Oaks, California, 2006), s. 556-557.

voldelig oppgjør mellom partene er tilstede. En konflikt starter når en voldelig reaksjon på denne motsetningen er forventet. En konflikt er avsluttet, enten når en av partene er døde, eller det ikke lenger er motsetninger mellom partene. Et vanlig problem med tanke på å definere hva en konflikt er, er om man skal kalle hver sak mellom de samme partene for uavhengige konflikter, eller om skal kalle sakene for deler av den samme konflikten. Jeg finner den siste måten mest hensiktsmessig. For ordens skyld har jeg derfor valgt å bruke begrepet *konflikt* om den generelle motsetningen mellom to parter, og kalt de konkrete sakene for *konfrontasjoner*. Når jeg da sier at jeg har analysert fire konflikter mener jeg derfor en analyse av motsetningsforhold mellom to eller flere parter, som viser seg i en eller flere konfrontasjoner mellom partene. Når jeg har brukt begrepet *konfliktløsning* mener jeg både de mekanismene som ble iverksatt for å unngå et voldelig utfall i en konfrontasjon mellom partene, og de grepene som ble tatt for å sikre et fredelig utfall på selve konflikten.

Årsaken til at jeg har valgt kongen og de høyere samfunnslagene som studieobjekt for oppgaven, handler først og fremst om tilgjengelighet. Av konfliktene i sagaene som omhandler Norge er det nemlig nesten utelukkende konflikter mellom kongen og hans stormenn som er nedskrevet i detalj, og som derfor er tilgjengelige for historikerne. Grunnet oppgavens innfallsvinkel er det kun slike detaljerte gjengivelser av hendelsesforløpene som er av interesse, og som kan brukes. Derfor vil også hovedfokuset for oppgaven bli kongen og de høyere samfunnslagene.

Jeg har valgt å se på konfliktene mellom 1015, det året Olav Haraldsson kom til Norge, og 1157, året Øystein Haraldsson ble drept av Inge Krokryggs menn. Det finnes flere årsaker til at perioden 1015-1157 er et hensiktsmessig rammeverk for oppgaven. Perioden før 1015 er karakterisert av store omveltninger i det norske samfunnet, både av politisk og religiøs art. Etter 1015 hadde kristendommen fått fotfeste i landet, om enn ikke med så stor innflytelse som senere, og bortsett fra Svein Alfivasons korte regjeringstid, var det utelukkende norske konger avløste hverandre, hvilket betød at ideen om kongeriket Norge hadde vunnet allmenn aksept, både i Norge og utenfor. Derfor er det et naturlig sted å begynne i 1015, ettersom både kongemakten og kirken hadde vunnet slik innpass at det var noe alle forholdt seg til. Årsaken til at 1157 er valgt som slutt punkt er først og fremst av avgrensende årsaker. Det finnes utvilsomt konflikter som er verdt å sette seg inn i også etter 1157, og som kaster lys over så vel konfliktløsning som politisk utvikling. Årsaken til at konfliktene med Erling Skakke, Magnus Erlingsson og Sverre Sigurdsson ikke er tatt med i denne oppgaven er derimot fordi oppgavens størrelse ikke tillater en tilfredsstillende grundig gjennomgang av disse konfliktene, i tillegg til at konfliktene etter 1157 introduserer nye

forhold og begreper som er for altomfattende til at man kan gi en tilfredsstillende redegjørelse av dem innenfor oppgavens ramme.

Historiografi

Norsk middelalderforskning har fra 1800-tallet av fokusert på Norges tilblivelse og samling, og utviklingen av det norske kongedømmet. Historikere som Rudolf Keyser, P.A. Munch og Ernst Sars skrev alle allmenne oversiktsverk over disse temaene, hvor hovedfokuset var de rettslige og institusjonelle aspektene som førte til Norges tilblivelse.² Etter århundreskiftet dukket en ny historikergenerasjon opp, som søkte å finne svarene på Norges tilblivelse i de økonomiske forholdene. Historikere som Edvard Bull, Halvdan Koht, Johan Schreiner og Andreas Holmsen var foregangsmenn for den økonomiske innfallsvinkelen til den politiske og sosiale utviklingen i middelalderens Norge.³ Senere historikere som har skrevet om Norges samling og den politiske utviklingen, som Per Sveaas Andersen, Claus Krag og Knut Helle har tatt både rettslige, institusjonelle, økonomiske, samfunnsmessige, geopolitiske, religiøse og ideologiske forhold i betraktning i sine framstillinger av norsk historie.⁴ Alle disse forholdene har også blitt gjennomgått enkeltvis av ulike norske historikere, og har på den måten bidratt til et mer nyansert bilde av de store linjene i den politiske utviklingen. Men ingen av disse verkene har gjennomgått de mange konfliktene som dominerer sagaene, selv om det er i disse konfliktene den politiske utviklingen finner sitt uttrykk. Konfliktene har riktignok blitt nevnt i disse verkene, men konfliktene i seg selv, mekanismene, og de sosiale strukturene som styrte dem, har enten vært neglisjert i disse verkene eller blitt tolket inn i en større sammenheng, som for eksempel et uttrykk for kamp mellom samfunnsklasser, ideologiske motsetninger, eller økonomiske ressurser.

De siste årene har det imidlertid vært forsket på mange områder innen norsk middelalderhistorie hvor både konflikter og de sosiale strukturene i det norske middelaldersamfunnet har vært aktuelle temaer. Den første av dem er Sverre Bagges *Society*

² Keyser, Rudolf. *Norges Historie* (Kristiania, 1866-1870), 2 bind. Munch, P.A. *Det norske Folks Historie* (Christiania, 1852-1855), 2 bind. Sars, Johan Ernst, *Udsigt over den norske Historie* (Christiania, 1873, 1877) 2 bind.

³ Bull d.e., Edvard. *Grunnriss av Norges historie* (Oslo, 1926). *Fra omkring 1000-1280* (Det norske folks liv og historie gjennom tidene 2, Oslo 1931). Koht, Halvdan. *The Scandinavian Kingdoms until the End of the Thirteenth Century* (The Cambridge Medieval History 6, Cambridge, 1929). Schreiner, Johan. *Olav den hellige og Norges Samling* (Oslo, 1929). Holmsen, Andreas. *Fra de eldste tider til 1600* (Norges historie 1, Oslo, 1939). *Nye studier i gammel historie* (Oslo, 1976).

⁴ Andersen, Per Sveaas. *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130* (Oslo, 1977). Krag, Claus. *Vikingtid og rikssamling 800-1130* (Oslo, 1995). Helle, Knut. *Under kirke og kongemakt 1130-1350* (Oslo, 1995).

*and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*⁵ fra 1991. I dette verket, som er en gjennomgang av hvordan samfunn og politikk blir skildret i *Heimskringla*, skriver Bagge både om konfliktenes rolle i selve verket, og hvordan de burde forstås. Gjennom sin beskrivelse av konfliktene tar Bagge et oppgjør med tidligere historikers tolkning av konfliktene, som gjerne har sett dem i lys av en generell kamp mellom kongemakten og aristokrati. Kampen mellom kongemakt og aristokrati har tidligere vært sett på som det store temaet i *Heimskringla*, men Bagge poengterer at konfliktene i *Heimskringla* i hovedsak ikke er konstitusjonelle konflikter, snarere konflikter mellom individer. Bagge hevder at det er riktigere å se på konfliktene som enkeltstående feider enn som enkelthendelser av den samme konstitusjonelle konflikten mellom kongemakt og aristokrati.⁶ Bagge peker på at de store konfliktene i *Heimskringla* kunne oppstå ut av små konflikter mellom mindre menn, men at årsaken til at de eskalerte var avhengig av hvor store motsetninger det var mellom partene i utgangspunktet. Samtidig peker Bagge på at samfunnet hadde mekanismer for å forhindre konflikter, selv om han ikke utdyper disse mekanismene.⁷ Bagges verk er til stor hjelp for meg, fordi han ser på konfliktene fra samme innfallsvinkel som jeg, og gir dermed en god pekepinn på hvordan de skal forstås. Samtidig er det *Heimskringla* som levning som er hovedfokuset for Bagges verk, og det han skriver om konflikter og mekanismene som styrte knytter han derfor ikke til den faktiske virkeligheten, men nøyer seg med å la det være Snorres syn på disse konfliktene.

Den andre er Erik Adolfsens hovedoppgave, *Maktforholdene på tingene i Norge ca. 900- ca. 1200*⁸. Den tar for seg maktstrukturene på tingene, og diskuterer også derfor konflikter i sin beskrivelse av disse maktstrukturene. Men heller ikke her er det konfliktene i seg selv som er hovedfokus, men snarere tingordningenes maktstruktur, og hvordan de ulike samfunnsklassene opptrådte i forhold til hverandre innenfor denne strukturen.

Den tredje av disse verkene er Hans Jacob Ornings avhandling, *Uforutsigbarhet og nærvær: en analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen*⁹ fra 2004. Ornings arbeid omhandler i stor grad norske stormenns og bønders lojalitet til kongen. Orning gjør et grundig arbeid ved at han viser forskjellen mellom idealbildet av lojalitet slik det blir formulert av samtidens ideologi og hvordan lojalitet mot kongen artet seg i praksis. Orning gjør også et poeng ut av å bruke sagaene til kilde det de beretter om, i motsetning til Bagge.

⁵ Bagge, Sverre. *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla* (Berkeley, 1991).

⁶ Bagge (1991), s. 75.

⁷ Bagge (1991), s. 82.

⁸ Adolfsen, Erik. *Maktforholdene på tingene i Norge ca. 900- ca. 1200* (Bergen, 2000).

⁹ Orning, Hans Jacob. *Uforutsigbarhet og nærvær: en analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen* (Oslo, 2004).

Ornings verk er viktig for meg på to måter. I likhet med meg er Orning på leting etter mekanismene og de sosiale strukturene i samfunnet som styrte kongers og stormenns handlinger. I tillegg har han et lignende syn som meg i bruken av sagaer som beretning.¹⁰ Fokuset for Ornings oppgave er likevel lojalitet og ikke konfliktløsning. Han berører temaet i sin beskrivelse av hvordan stormennene underkastet seg kongen,¹¹ og vil bli brukt som referanse på aktuelle punkter.

Vi ser altså at til tross for at disse verkene i mange tilfeller har samme innfallsvinkel som denne oppgaven, ser vi likevel hvordan konflikter, konfliktløsning og mekanismene som styrte dem ikke er hovedfokus for noen av disse verkene. Verkene vil allikevel bli brukt i denne oppgaven som et rammeverk på aktuelle punkter. Men når det ikke finnes verker som har konfliktløsning som hovedfokus i Norge, må man bevege seg utenlands for å få en oppfatning av hvordan konflikter og konfliktløsning foregikk i Europa forøvrig på denne tiden.

På Island er det skrevet en hel del om konflikter og konfliktløsning i middelalderen. Og den islandske forskningen på dette feltet har på mange måter stor nytteverdi for studiet av konfliktløsning i Norge. Årsaken til det er for det første at det islandske middelaldersamfunnet hadde sitt opphav i det norske, som vil si at Norge og Island hadde både kulturelle, språklige og begrepsmessige likheter som gjør disse samfunnene sammenlignbare. For det andre er kildematerialet sammenlignbart, i og med at de ble til i den samme kulturen og ble forfattet på det samme språket. Dette er til stor hjelp når man i sagaberetningene om Norge møter begreper og situasjoner som man finner igjen i islendingesagaene, men som forklares bedre og i større detalj der enn de gjør i sagaene om Norge. Island og den islandske mentaliteten omkring konflikter og konfliktløsning vil derfor være et viktig referansepunkt for min studie av konflikter og konfliktløsning i Norge.

Forskningen på konflikter og konfliktløsning på Island begynte med Andreas Heuslers *Der Strafrecht der Isländersagas*¹² fra 1911, hvor Heusler kom fram til at det islandske middelaldermennesket løste konflikter ved hjelp av tre metoder; hevn, forlik og klagemål til domstolene (Rache, Vergleich und Gerichtsklage).¹³ Han grunnla med dette tre begreper, som har fulgt forskning på konflikter og konfliktløsning på Island siden. Etter Heusler skrev ingen

¹⁰ Orning (2004), s. 4-20.

¹¹ Orning (2004), s. 133-135.

¹² Heusler, Andreas. *Der Strafrecht der Isländersagas* (Leipzig, 1911).

¹³ Heusler (1911), s. 38-41.

om temaet før Lúðvik Ingvarsson tok det opp i *Refsingar á Íslandi á þjóðveldistímanum*¹⁴ fra 1970. Både Heusler og Ingvarsson fant ut at det var relativt stor forskjell mellom loven, slik den var formulert i *Grágás*, den islandske lovboken, og praksisen, slik den blir beskrevet i islendingesagaene. Begge kom fram til at domssystemet nesten ikke ble brukt, men at forlik var normen for konfliktløsning. Heusler fant ut at av 520 saker som er nevnt i sagaene, ble 297 løst ved blodhevn, 119 gikk til retten, og 104 saker ble løst ved forlik uten noen innblanding fra rettssystemet. Av de 119 sakene som kom for retten, ble seksti løst ved forlik, femti endte med domfellelse, og ni ble ikke løst i det hele tatt fordi retten ble oppløst på voldelig vis.¹⁵ Felles for begge var at de på forhånd hadde stor tiltro til *Grágás*, og ble overrasket over at praksisen ikke samsvarte med domssystemet.

Den første antropologiske innfallsvinkelen til disse problemstillingene ble gjort av Jesse L. Byock i 1982 i hans verk, *Feud in the Icelandic Saga*¹⁶. Byock plasserte konfliktene i islendingesagaene i antropologiske kategorier og underkategorier og konkluderte ut fra dette at de fleste sakene ble avgjort direkte.

Omtrent samtidig med Jesse L. Byock kom William Ian Miller, som hadde en liknende, antropologisk, tilnærming til konfliktløsningen på Island. Det som kjennetegner Millers forskning er hans fokus på hvilke sosiale mekanismer som spilte inn på måten konflikter ble løst i det islandske samfunnet.¹⁷ Miller har i så måte den samme innfallsvinkelen til konflikter og konfliktløsning som meg, og er derfor en viktig retningsgiver for denne oppgaven. Miller viser først og fremst hvordan det rettslige og det politiske aspektet ved konflikter og konfliktløsning på Island er unektelig sammenbundet. Dermed kan man ikke se det rettslige aspektet utenfor den politiske situasjonen som rammer inn den aktuelle saken.¹⁸

Jón Viðar Sigurðsson fulgte så opp disse tankene i sin avhandling fra 1993,¹⁹ hvor også han konkluderte som de før han at de fleste konfliktene på Island ble avviklet utenfor rettssystemet, særlig ved hjelp av voldgift.

En annen viktig faktor man må ta hensyn til når man skal se på konfliktløsning på Island, er begrepet ære. Konflikter og løsningen på konflikter bør derfor ses inn i en kontekst

¹⁴ Ingvarsson, Lúðvik. *Refsingar á Íslandi á þjóðveldistímanum* (Reykjavik, 1970).

¹⁵ Heusler (1911), s. 40-41.

¹⁶ Byock, Jesse L. *Feud in the Icelandic Saga* (Berkeley, 1982).

¹⁷ Miller, William Ian. *Bloodtaking and Peacemaking. Feud, Law and Society in Saga Iceland* (Chicago, 1990).

¹⁸ Miller (1990), s. 179.

¹⁹ Sigurðsson, Jón Viðar. *Chieftains and Power in the Icelandic Commonwealth* (Odense, 1999).

der partenes ære står på spill. Ære var det som bestemte din sosiale status og din politiske makt på Island. Enhver konfrontasjon er dermed en arena hvor ære utveksles.²⁰

De islandske sagaene, som er kilden til vår kunnskap om forholdene på Island i denne perioden, handler i stor grad om feider og konflikter, om hvordan disse ble løst, og hvordan æren ble fordelt mellom de involverte partene. Sagaene vektlegger derfor de saftigste sakene, som fikk store konsekvenser for maktbalansen på Island, hvor vinnerne høstet stor ære, og taperne desto større vanære. Disse sakene involverer derfor nesten alltid drap, enten som en indirekte, eller direkte årsak til konflikten. Dermed forsvinner små saker som omhandler eiendomskonflikter og arvestrid.²¹ Eiendom er en kilde til strid også i de sakene sagaene forteller om, men det er saker som er nevnt fordi voldshandlinger og drap eskalerer konflikten.

Når en konflikt da oppstod i det islandske samfunnet, enten på grunn av strid om eiendom, eller ærekrenkelser, hadde den fornærmede tre valg. Han kunne gjenopprette sin egen ære ved å ta blodhevn, han kunne gå til rettssak for å få sin rett, eller han kunne gå til motparten og inngå et forlik de begge var enige om. Hvilken arena han eventuelt valgte å føre sin sak på, var, som i Frankerriket, avhengig av partenes intensjon, den politiske situasjonen, og ikke minst styrkeforholdet partene imellom.

Den store kontingenten av saker som endte voldelig, kan i stor grad tilskrives sagaenes fokus på de store sakene, hvor æren stod ekstra mye på spill. Saker som ikke involverte tap av ære for de mektigste, og hvor vold ikke var en nødvendighet, har trolig vært dominerende, men slike saker har neppe vært relevante nok til å få plass i sagaene. Det den store overvekten av voldelige beretninger likevel viser, er at vold var en akseptert måte å løse konflikter på, og andre former for konfliktløsninger må alltid ses i sammenheng med at trusselen om vold alltid var tilstede.

Det som disse tallene likevel viser, er at ulike framgangsmåter ble brukt for å gjenopprette æren til fornærmede. Blodhevn var kanskje den mest tilfredsstillende måten, men det innebar en stor risiko, og kanskje ikke en reell mulighet hvis styrkeforholdene partene imellom var til fordel for motstanderen. Å gå til tinget og få motstanderen dømt fredløs, var en annen metode som gjenopprettet æren til fornærmede, men den innebar omtrent like stor risiko som hevndrap. Det fantes ingen form for politistyrke på Island, så ansvaret for å få dommen iverksatt falt på anklageren i saken, som da på egen hånd måtte samle en stor styrke for å konfiskere den domfeltes eiendom. Derfor er det interessant å se den store andelen saker

²⁰ Miller (1990), s. 31-33.

²¹ Miller (1990), s. 237.

som ble løst ved hjelp av forlik. Også blant sakene som kom opp på tinget, endte flere med forlik enn med domfellelse. Grunnen til at forlik var så dominerende i konfliktløsning er at det i mange tilfeller var en akseptabel løsning for begge parter. Der blodhevn bare fortsatte en feide mellom to parter, og en domfellelse førte til at den ene parten ble både fredløs og æreløs, var forliket en metode som førte til at begge parter kunne komme fra konflikten bokstavelig talt med æren i behold. Et forliksmøte gav også partene rom for å forhandle om retningslinjene i saken, og hadde derfor flere mulige utfall enn en rettssak, hvis upragmatiske lover kun tilbød partene seier eller tap. Forlik gav blant annet muligheten for økonomisk kompensasjon, noe loven ikke kunne gi.²²

Forliksmøtene på Island var ikke vanlige forhandlinger mellom to parter, eller mekling, der en tredjepart prøver å få i stand et forlik mellom de stridende partene. Både forhandlinger og mekling ble gjort i forkant, men til sist ble saken avgjort ved voldgift. Voldgift vil si at hver side utnevnte et likt antall voldgiftsmenn, som felte en dom begge partene sa seg enige i å godta på forhånd.²³

En annen forliksmåte som var vanlig var at den ene parten gav den andre rett til selvdømme, det vil si at den ene parten fikk retten til å dømme i en sak. Selvdømme skjedde som oftest hvis det på forhånd var gode relasjoner mellom partene, men det finnes andre eksempler der den ene parten blir enig om å gi den andre selvdømme selv om de er fiender i utgangspunktet. Selvdømme kan høres rart ut, hvis vi ikke er klar over at det å oppgi retten til å være med i domsavgjørelsen hadde en verdi i seg selv, så det var forventet at den som fikk selvdømme, var takknemlig for at han fikk det og dermed dømte mindre strengt enn han vanligvis ville gjort.²⁴

Tredjeparten i en konflikt, som forsøkte å etablere fred mellom de stridende partene, var sjelden en mann som var fremmed for de stridende. Ofte var denne parten bundet til begge sider, og hadde derfor som motiv å få sine respektive venner til å slutte fred. Tredjepartens sosiale og politiske posisjon i forhold til de stridende er ikke uviktig i denne sammenhengen. Hvis han var av samme eller høyere status enn de stridende, kunne han legge et visst press på partene, gjerne i form av egne anklager og trusler for å få til et forlik mellom dem. Var han av lavere status, var han avhengig av å skaffe seg støtte enten i hele folket, eller hos en annen mektig mann.²⁵ Også kirken opptrådte som tredjepart i konflikter, selv om den aktuelle

²² Miller (1990), s. 274, 276.

²³ Miller (1990), s. 261.

²⁴ Miller (1990), s. 284-289.

²⁵ Miller (1990), s. 264-265.

presten ikke nødvendigvis hadde spesiell tilknytning til noen av partene.²⁶ På Island fulgte prestene dermed de samme normene som andre tredjeparter.

Som vi har sett så har forskning på konflikter og konfliktløsning på Island en lang tradisjon, og som vi tidligere har nevnt, vil arbeidet som er gjort på feltet på Island bli brukt som et referansepunkt og et rammeverk for denne oppgaven. Selv om Norge og Island er beslektede, både i kultur, språk og kildemateriale, så skal man merke seg at disse to samfunnene også hadde forskjellige forfatninger, som medførte forskjeller også i konflikter og konfliktløsning. Derfor er det et poeng også å se på konflikter og konfliktløsning i en generell europeisk sammenheng.

En av de fremste av forskerne på konflikter og konfliktløsning i middelalderen sett i et europeisk lys, er Stephen D. White. I hans verk *Feuding and Peace-Making in Eleventh-Century France*²⁷ fra 2005 har han samlet en rekke artikler han har skrevet opp gjennom årene, vedrørende konflikter og konfliktløsning i Frankeriket. Hans forskning på et kloster ved navn Marmoutier i Vest-Frankeriket viser at rundt 2/3 av alle konflikter ble løst uten innblanding fra noen domstol, men at partene i mange tilfeller kom fram til forlikavtaler.²⁸ En av årsakene til at dette var en foretrukket måte å løse konflikter på var i stor grad mangelen på maktmonopol i denne perioden. Domstolene, styrt av aristokratiet, hadde makt til å felle dommer som gikk i favør av den ene parten, men hadde ikke nødvendigvis makt til å gjennomføre dommen. Å få en motstander domfelt var derfor en usikker sak, som ikke nødvendigvis gav seierherren det han søkte etter, og som kunne føre til ytterligere fiendskap mellom partene, noe ingen av partene var tjent med. Å komme fram til et kompromiss med motstanderen var derimot å foretrekke, siden begge parter da garantert fikk noe igjen, noe som ikke var garantert, selv om man vant en rettssak. I et samfunn hvor menneskene var bundet sammen i sosiale nettverk av familiær og vennskapelig art, oppstod ikke konflikter i et vakuum heller. Dermed var det ofte en tredjepart med relasjoner til begge partene, som hadde stor interesse av å etablere fred i konfliktsituasjoner.²⁹ Ofte var slektninger eller venner slike tredjeparter, men Stephen D. Whites studier av et annet kloster ved navn Noyers, viser at også kirken, i dette tilfellet munkene, kunne opptre som tredjepart i en konfliktløsning.³⁰ Nå skal man ikke ignorere at konflikter også ble løst ved domstolene i denne perioden. Whites

²⁶ Miller (1990), s. 267-268.

²⁷ White, Stephen D. *Feuding and Peace-Making in Eleventh-Century France* (Aldershot, 2005).

²⁸ White (2005), s. V 292.

²⁹ White (2005), s. V 300.

³⁰ White, Stephen D. "Feuding and Peace-Making in the Touraine Around the Year 1100" i *Feuding and Peace-Making in Eleventh-Century France* (Aldershot, 2005).

undersøkelse av konfliktene som omhandler klosteret Marmoutier viser at mange konflikter faktisk gikk til domstolene til grevene av henholdsvis Vendôme, Anjou og Blois. Disse rettssakene har vært formelle, det har vært ført beviser, og i mange tilfeller har saken har endt med domfellelse.³¹ Det store antallet konflikter løst utenfor rettssystemet viser likevel at det eksisterte en tradisjon i det frankiske samfunnet, som tenderte mot å løse konfliktene utenfor domstolene hvis dette var mulig.

Et annet element som er viktig å være klar over i denne sammenhengen, er at ikke alle saker som kom for domstolene, nødvendigvis endte med domfellelse. I mange tilfeller hvor en sak kom opp for domstolene, ble saken til syvende og sist avgjort ved forlik likevel. Til og med i saker hvor en gudsdom ved kamp ble foreslått, var det vanlig at kampen ble unngått, og forlik ble inngått i stedet. Dette viser at å gå til domstolene ofte var et skritt videre i en prosess hvor mekling mellom partene utenfor domstolen hadde feilet. Ved å gå til domstolen satte man da press på motstanderen. Intensjonen var ikke dermed å få motstanderen domfelt, men å presse ham til å godta en forliksavtale. Å foreslå en gudsdom, enten ved duell eller jernbyrd, var en ytterligere intensivering av presset på motstanderen. Også her kunne intensjonen være, ikke å få sin rett eller få sin motstander domfelt, men snarere å presse motstanderen til å ta i mot et forlik.³²

Ut fra dette kan man konkludere at det fantes ulike måter å løse konflikter på i det frankiske samfunnet i perioden rundt 1100. Hva som avgjorde hvilken metode som ble brukt, har vært avhengige av mange faktorer: Den politiske situasjonen som rammer inn saken, de ulike partene som er involvert, maktforholdet mellom partene, tidligere relasjon mellom partene, støttepunktene til partene og ikke minst sakens natur. Alle disse faktorene er med å bestemme hvordan man gikk fram i en sak, og det viser at konflikter i denne perioden ikke bare handlet om å få sin rett, de handlet også veldig ofte om politisk manøvrering og uttenkte strategier. Et visst system ser det likevel ut til at konfliktene har fulgt i frankiske konflikter i denne perioden. I drapssaker ser det ut som om det er en tendens til at kirken ofte har kommet inn som tredjepart mellom partene i konflikten. Og forliket som ble inngått mellom partene, involverte i stor grad betaling for kirkelige handlinger, som forbønn for den døde og lignende. I konflikter omkring eiendom, var ofte tredjeparten en med relasjon til begge parter. Domstoler og, i siste instans, gudsdom har vært brukt som konfliktløser i saker hvor forhandlingene stod fast, eller hvis man mente at man hadde noe å tjene på å dra saken for retten.

³¹ White (2005), s. V 285-288.

³² White (2005), s. VII 92-93.

Dermed kan vi konkludere, at i det minste disse frankiske områdene i perioden 1000-1200 hadde mange måter å løse konflikter på, der den formelle rettssaken kun var en av dem. Ofte ble konflikter løst utenfor rettssystemet, ved hjelp av forhandlinger og forlik. De ulike måtene å løse konflikter på gjorde at partene brukte ulike instanser ut fra hva de ville eller kunne oppnå. Dermed ser vi at konfliktløsning ikke kun var en rettslig, juridisk affære, men også en maktpolitisk affære i denne perioden, og som derfor resulterte i mange forskjellige måter å løse konflikter på i det frankiske samfunnet.

Vi ser at det med andre ord er likheter mellom det frankiske og det islandske samfunnet, selv om forskjellene også er store, både på det kulturelle planet, det språklige, det forfatningsmessige, for ikke å snakke om kildegrunnlaget. Likhetene mellom det frankiske og islandske samfunnet med hensyn til konfliktløsning, gir oss en pekepinn på hvordan konflikter i det norske samfunnet foregikk. Norge hadde nemlig samfunnsmessige likheter, ikke bare med Island, men også med Frankerriket. Begge rikene hadde for eksempel en kongemakt, og kirken i Norge fikk stadig større innflytelse, i retning det den hadde i Frankerriket. Derfor vil både det frankiske og det islandske samfunnet fungere som rammeverk og referansepunkt når vi skal ta for oss konflikter og konfliktløsning i Norge i samme periode.

For å oppsummere og utdype forskningssituasjonen rundt middelalderens konflikter, konfliktløsning og de sosiale strukturene rundt dem, så kan vi si at det i europeisk sammenheng har blitt skrevet mye om disse temaene i de senere årene. Studier av konflikter fra Island og Frankerriket har vist at strukturene i stor grad var de samme, og at en stor del av konfliktene ble løst utenfor rettssystemet. Metodene og mekanismene varierte noe mellom samfunnene, likevel er likhetene mellom Island og Frankerriket i forhold til konfliktløsning oppsiktsvekkende. I norsk sammenheng har man de siste årene skrevet både om sosiale strukturer og konflikter, men ikke på en slik måte at konfliktløsning har vært fokus for noen verk. Siden det ikke har vært skrevet om konflikter og konfliktløsning i middelalderens Norge med dette utgangspunktet før, pløyer denne oppgaven ny mark i så måte. Som tidligere nevnt vil derfor denne oppgaven ha den europeiske forskningen på området som referansepunkt og rammeverk for oppgaven. Siden det norske samfunnet hadde likhetstrekk med både Island og Frankerriket, så vil denne oppgaven støtte seg på og referere til forskningen fra begge disse samfunnene, der det er aktuelt. På denne måten vil oppgaven få det rammeverket som er nødvendig. Selve begrepene, og mange av metodene, vil finne sine referanser i den islandske

forskningen, siden de er beslektede. Andre elementer, særlig de som omhandler kirken, vil hente sine referanser fra forskningen i Frankerriket.

Kilder

Utgangspunktet for min oppgave er Snorres Sturlassons *Heimskringla*. Gjennom konfliktene dette verket presenterer skal jeg forsøke å danne et bilde av konfliktløsning i det norske samfunnet, i tiden 1015-1157. I det følgende vil jeg redegjøre for hvorfor jeg har valgt *Heimskringla* som utgangspunkt, utdype utfordringene *Heimskringla* spesielt, og sagalitteraturen generelt, gir oss med tanke på historisk troverdighet, og kartlegge debatten som har preget forskningen omkring sagalitteraturen.

I en ideell verden hadde denne oppgaven vært basert på primærkilder som rettsprotokoller, vitnesbyrd, og krøniker som ble nedskrevet i den aktuelle perioden. Da kunne man gått statistisk til verks, og funnet ut på hvilken måte konflikter ble løst i dette samfunnet. Slike primærkilder finnes ikke for denne perioden i Norge. En av årsakene til det er at man har å gjøre med en muntlig kultur i et førstatlig samfunn, hvor skrift ikke var nødvendig for verken styring, administrasjon, eller konfliktløsning. Primærkildene fra denne perioden begrenser seg dermed til løse skriftutsagn på runesteiner og runepinner, og poetiske skaldekvad, som sammen med arkeologiske funn gir enhver middelalderhistoriker beskjedne mengder med informasjon. For meg, som har konfliktløsning som fokus, er relevant informasjon fra slike kilder minimal.

Heldigvis finnes da den islandske sagalitteraturen. Sagaene omhandler mange konflikter, som også omfatter Norge, og er derfor mye mer relevant for en som studerer konfliktløsning enn runesteiner, runepinner og skaldekvad er. Denne litteraturen er derimot en stor utfordring for historikere. Hovedårsaken til dette er sagaenes avstand fra det de skriver om, ofte 100-300 år etter hendelsene de beskriver. Foruten dette er sagaforfatternes innstilling til det de skrev om, det skriftlige og muntlige kildematerialet de eventuelt har benyttet seg av, og ikke minst sagaenes historiske troverdighet vært gjenstand for debatt blant forskere i mer enn hundre år.

Av de sagaene som omhandler Norge, er *Heimskringla* kanskje den mest sentrale. Grunnen til at dette verket har blitt valgt som utgangspunkt for min oppgave om konfliktløsning har flere årsaker. Ideelt sett skulle man sett på alle konflikter som blir beskrevet i hele den sagalitteraturen som omhandler Norge. Et slikt prosjekt ville derimot blitt for ambisiøst med tanke på det begrensede omfanget en masteroppgave har. Av praktiske

årsaker har jeg derfor begrenset meg til å se på konflikter i en utvalgt saga, nemlig *Heimskringla*. Årsaken til at *Heimskringla* er valgt, fremfor andre sagaer om Norge, som *Morkinskinna* og *Fagerskinna*, er hovedsakelig fordi *Heimskringla* har flere detaljer omkring konflikter og konfliktløsning enn andre sagaer. Snorre skildrer konfliktenes årsak, forløp, og resultat på en grundigere måte enn andre sagaforfattere, og gir oss derfor et mer helhetlig bilde av konfliktene. En annen årsak er at Snorre Sturlasson selv er en av de få sagaforfatterne vi faktisk har relativt god kunnskap om, og derfor kan vi med større sannsynlighet forklare hvilke premisser han skrev ut i fra. Fordi vi til en viss grad kan kartlegge Snorres premisser og ambisjoner for å skrive, har man derfor en unik mulighet til å forsøke å skille forklaringer og beretninger som er preget av Snorres samtid fra de faktiske hendelsene. Ved denne kunnskapen kommer vi dermed nærmere svarene på de spørsmålene alle historikere som driver med sagaforskning stiller seg, nemlig sagaenes opphav og sagaenes troverdighet. Og for å forstå hvordan man skal tilnærme seg både Snorres premisser og kildemateriale, og *Heimskringlas* historiske troverdighet, er det nødvendig å se nærmere på sagadebatten generelt, og hvordan den har skiftet gjennom århundret.

Debatten omkring de islandske sagaene er egentlig to parallelle debatter som ofte har blitt sammenblandet og som har gitt næring til hverandre. Else Mundal, Knut Helle og Hanne Monclair har gitt oversiktlige beskrivelser av denne debatten.³³ En av diskusjonene har gått på om sagaene er et resultat muntlige tradisjoner (friprosa), eller om de er skrevet og utformet som litterære verk av forfattere (bokprosa). Debatten mellom friprosaister og bokprosaister satte også i gang en debatt omkring sagaenes troverdighet, der de som stolte på sagaenes beskrivelser henviste til sagaenes muntlige opphav, mens kritikerne viste til at sagaene først og fremst var fiksjon.

Når det gjelder *Heimskringla* var Gustav Storm den første som gjorde en grundig gjennomgang av Snorres verk og studerte Snorres rolle i utformingen av verket.³⁴ Gustav Storm var en av pionerene når det gjaldt kildekritiske undersøkelser, og i denne avhandlingen dissekerer Storm *Heimskringla*, særlig på jakt etter Snorres skriftlige kilder. Gustav Storm kaller Snorre for historieskriver, og med det mener han en som gjorde utvalg blant sine kilder,

³³ Mundal, Else. *Sagadebatt* (Oslo, 1977). Helle, Knut. "Hovedlinjer i den historiske sagakritikken" i Hagland, Jan Ragnar og Supphellen, Steinar (red.) *Leiv Eriksson, Helge Ingstad og Vinland: kjelder og tradisjonar* (Trondheim, 2001), s. 13-37. Monclair, Hanne. *Lederskapsideologi på Island i det trettende århundret: en analyse av gavegiving, gjestebud og lederfremtoning i islandsk sagamateriale* (Oslo, 2004).

³⁴ Storm, Gustav. *Snorre Sturlassøns historieskrivning. En kritisk undersøgelse* (København, 1873).

og brukte dem for å lage en oversiktlig og troverdig framstilling.³⁵ Dette er før polariseringen mellom friprosaister og bokprosaister begynte, men man ser tydelig hvordan Storms avhandling har gitt inspirasjon til bokprosaistene, fordi Storm særlig fokuserte på det skriftlige kildematerialet som Snorre bygget på. Store deler av Gustav Storms avhandling går jo nettopp ut på å identifisere andre sagaer som Snorre har bygget på i sin framstilling, og vurdere hvorfor Snorre har tatt med det han har gjort. Storm ser derfor på Snorre som en forfatter som sorterer, vurderer og bearbeider sine kilder før han framstiller dem, på samme måte som en historiker gjør. Det som særlig skiller Storm fra bokprosaistene er konklusjonene de tar av å framstille Snorre som en forfatter. Bokprosaistene vil si at Snorre skaper egne historier som ikke kan sees på som historisk troverdig. Gustav Storm ser derimot på Snorre som en historiker som foredler stoffet av upålitelige sagn, og dermed gjør beretningen mer troverdig. Han sier selvsagt ikke at alt som står i *Heimskringla* er historisk troverdig, men han er likevel tilbøyelig til å tro Snorre, da han anser ham for å være en god historiker.

Björn M. Olsen og Lauritz Weibull kan på mange måter anses som å være de som for alvor sparket i gang debatten omkring sagaenes troverdighet i 1911.³⁶ I kjølvannet av deres verk oppstod en radikal sagakritikk blant historikere som brøt med den tradisjonelle forestillingen om at sagaberetningene var historisk troverdige. En av de fremste blant disse var Halvdan Koht. Ved å vise hvordan sagaforfattere var påvirket av sin egen samtid, mente Koht å kunne påvise at saga-tradisjonen ikke var bygd på historiske fakta. Samtidig mente også Koht at det nok fantes historiske fakta i sagaene, men at disse faktaopplysningene var bundet sammen med fantasifullt tradisjonsstoff som gjorde at det var vanskelig, og noen ganger umulig, å skille sannhet fra fabel i sagaene.³⁷ Også Halvdan Koht ser på Snorre som en dyktig historiker, men for ham er *Heimskringla* framfor alt det perfekte sagaverk som diktkunst, og ikke nødvendigvis det verket som gir best opplysning om fortidens hendelser.³⁸ Det er lett å merke seg at det er forfatteren Snorre Sturlason Halvdan Koht er begeistret for, ikke hans gjerning som historiker, slik det er hos Storm.

I nyere historieforskning har Sverre Bagge på ny gått gjennom *Heimskringlas* utfordringer med hensyn både til forfatterskap og historisk sannhet. I *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla* fra 1991 tar Bagge for seg utfordringene *Heimskringla* byr

³⁵ Storm (1873), s. 69-71.

³⁶ Olsen, Björn M. *Om Gunnlaugs saga Ormstungu. En kritisk undersøgelse* (København, 1911). Weibull, Lauritz. *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* (Lund, 1911).

³⁷ Koht, Halvdan. *Sagalitteraturen. Populære førelesninger* (Oslo, 1938), s. 122-123.

³⁸ Koht (1938), s. 92-111.

på.³⁹ Bagge konkluderer med at fordi Snorres krav til bevisførsel er annerledes enn vår, og fordi ”fiktive” elementer, eller Snorres tolkning om du vil, er sammenvevd med de historiske fakta som foreligger, må en moderne historiker trå veldig varsomt om han skal bruke sagaene som kilde til det de beskriver.⁴⁰ Han stiller seg også på linje med Gustav Storm, som i første rekke så på Snorre som historiker. Samtidig mener Bagge at forskjellen mellom Snorres og moderne historikers krav til historieskriving er såpass stor at en moderne historiker som vil bruke Snorre som kilde til det han beskriver må ta disse forbeholdene i betraktning når man bruker Snorre som kilde til det han beskriver.

Der Sverre Bagge er heller forsiktig i sin behandling av *Heimskringlas* troverdighet er Claus Krag i sitt verk fra 1995 kategorisk avvisende til sannhetsgehalten i Snorres verk, og viser dermed en tydelig radikal sagakritikk.⁴¹ Krag radikale sagakritikk viser seg i at han anser Snorre mer som en dikter og dramatiker, som konstruerer og forvansker historien for å få den til å passe inn i 1200-tallets ideologiske ramme. Krag holdning, som han ikke eksplisitt uttrykker, men som konsekvent viser seg i måten han behandler problemstillinger på, er at siden man ikke kan fastslå hvilke kilder sagaforfatterne brukte, og siden sagaforfatterne, ifølge Krag, hadde andre agendaer enn å framstille historien så korrekt som mulig, er den beste løsningen å se bort fra sagaenes beretninger i framstillingen av norsk historie så mye som mulig.

Som en motsats til den radikale sagakritikken har de siste årene Torgrim Titlestad tatt til ordet for en alternativ tilnærming til sagaene.⁴² Titlestad har tiltro til sagaenes muntlige opphav og har etablert et begrep han kaller for *Den konstruktive sagakritikken*. Med dette mener han at man burde søke historiske sannheter i sagaenes beretninger, istedenfor å forkaste beretningenes historiske relevans, slik radikale sagakritikere som Koht i stor grad har gjort.

Siden jeg bruker *Heimskringla* som utgangspunkt for å finne ut hvordan man løste konflikter i perioden 1015-1157, er *Heimskringlas* troverdighet noe jeg må gjøre meg opp en mening om. Jeg stiller meg avvisende til dem som i tråd med bokprosaister hevder at sagaene bør regnes som romaner uten holdepunkt i virkeligheten. Dette virker for meg absurd. For det første viser Snorres fortale at han søker å være så tro mot virkeligheten som mulig. For det andre ble *Heimskringla* skrevet som et historieverk, det vil si at det gir seg ut for å være sannheten om fortiden, og samtiden så sannsynligvis på verket slik. For det tredje ble ikke *Heimskringla* til i

³⁹ Bagge, Sverre. *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla* (Berkeley, 1991).

⁴⁰ Bagge (1991), s. 58-59.

⁴¹ Krag (1995), s. 72-74, 87-88.

⁴² Titlestad, Torgrim. ”Tilbake til sagaene” i *Nytt Norsk Tidsskrift* (nr 1, 2009).

et vakuum, men i en muntlig kultur, hvor mennesker hadde kunnskap om forhistorien. Dermed kunne ikke Snorre skrive det han blindt ville, ettersom han var nødt til å forholde seg til andre menns kunnskap om hendelsene han beskrev. Å bli anklaget for løgn var noe ingen ville risikere.

Det lengste jeg derfor vil strekke meg for å imøtekomme de med et slikt syn er at *Heimskringla* er diktning *med* rot i virkeligheten. Og i det store og det hele er ikke det så veldig annerledes enn det moderne historikere gjør. Alle historikere etterstreber å være så historisk pålitelige som overhodet mulig, men rekonstruksjonene som historikere gjør av en historisk hendelse kan i stor grad sees på som diktning, fordi de innebærer både tolkning og en utvelgelse av det man mener er viktig. Den største forskjellen mellom Snorre og moderne historikere er at Snorre opererer med andre regler for historieskriving enn det vi gjør, noe som selvsagt byr på utfordringer, men som ikke avskriver at Snorres beretninger har rot i virkeligheten.

Jeg er derfor på mange måter enig i Sverre Bagges tilnærming til *Heimskringla*. At Snorre var en historiker som jobbet etter historiske prinsipper er jeg enig i, og at *Heimskringla* derfor har rot i virkeligheten er jeg også overbevist om. Når det så gjelder å bruke *Heimskringla* på den måten jeg har tenkt til, nemlig som kilde til det den forteller om, er det selvsagt at jeg må trå med varsomhet, som også Bagge⁴³ påpeker. I likhet med Titlestad⁴⁴ hevder jeg likevel at dette bør gjøres, da historiske faktaopplysninger uten tvil eksisterer i sagamaterialet.

Det finnes to store utfordringer når man skal bruke *Heimskringla* som kilde til det den beskriver. Den første er faren for samtidsprojisering. Snorre kan ha tatt for gitt at tenkemåter og tradisjoner som var selvfølgelige for ham, nødvendigvis var sånn også for de menneskene han beskriver. Det finnes skrekkens eksempler på dette fenomenet fra moderne tid, det er derfor ikke utenkelig at også Snorre har falt i den grøften i hans beskrivelser av forhistorien. En annen faktor som ytterligere kompliserer dette, er at Snorre er oppvokst på Island, et samfunn som hadde ganske så forskjellige samfunnsstrukturer fra Norge. At Snorre skriver historien med islandske øyne kan trolig også ha hatt påvirkning på hans framstilling.

Den andre store utfordringen med å bruke *Heimskringla* som kilde til det den beskriver er at Snorre skrev innenfor et annet *paradigme*. En moderne historiker opererer innenfor et sett regler som tilsier hva som kan forstås som historisk sannhet, og hva en historiker kan tillate seg å gjøre. Dette paradigmet har ikke Snorre. Han kan derfor tillate seg

⁴³ Bagge (1991), s. 58-59.

⁴⁴ Titlestad, Torgrim. "Tilbake til sagaene" i *Nytt Norsk Tidsskrift* (nr 1, 2009).

å konstruere taler og i noen grad også situasjoner for å få fram sitt poeng eller tolkning av begivenhetene. Det kan ikke en moderne historiker gjøre, og han kan heller ikke akseptere slike konstruksjoner som historisk sannhet.

Hvordan kommer vi oss så rundt disse problemene? Når det gjelder faren for samtidsprojisering så har vi heldigvis relativt god kunnskap om Snorre Sturlasson og hans tid, og kan i noen grad identifisere trekk ved hans skrivning som er inspirert av hans egen periode. Dette kan vi selvsagt ikke gjøre til fulle. Det vi kan trøste oss med er at endringene i denne perioden trolig gikk mye senere enn i våre dager, så om Snorre har samtidsprojisert i *Heimskringla*, så er ikke det videre gitt at mentaliteten og tradisjonene har endret seg så mye at *Heimskringla* derfor blir ubrukelig.

Når det gjelder forskjellen i paradigmene i forhold til historieskrivingen, er det vanskelig å skulle skille mellom fakta og slik diktning som vi ikke kan akseptere som historisk sannhet, ettersom de er vevd inn i hverandre.

Løsningen på dette problemet vil derfor være å påvise feil der man kan påvise dem, mens vi andre steder er nødt til å godta det som står, med visse forbehold, fordi vi rett og slett ikke er i stand til å skille mellom fakta eller fabel. I likhet med Hans Jacob Orning vil jeg innføre et begrep som jeg mener er nyttig i all sagaforskning, nemlig *historisk sannsynlighet*.⁴⁵ Å finne ut hva som er sannsynlig er i dette tilfellet like så interessant som å finne ut hva som historiske sannhet. Å skrinlegge *Heimskringla* som kilde til det den beretter om fordi man ikke kan si med skråsikkerhet om beretningene er historisk troverdige eller ikke, er ikke veien å gå. Kun fordi vi har manglende kunnskap til å fastslå, ut fra våre paradigmer, om beretningene til Snorre er historisk sanne, betyr ikke at de ikke kan være sanne. Derfor bør vi bruke dem, og heller bruke begrepet historisk sannsynlig fremfor historisk sannhet, der vi ut fra vår kunnskap umulig kan vite om beretningene er sanne eller ikke.

Konfliktene

I det følgende skal jeg redegjøre for hvilke konflikter som skal analyseres og ut fra hvilke kriterier jeg har valgt dem.

Det viktigste kriteriet for konfliktene jeg har valgt ut er detaljrikdom i beretningen om konflikten. For å kunne finne mekanismene i konfliktene og konfliktløsningen har jeg vært begrenset til å velge de konfliktene hvor den politiske situasjonen rundt konfliktene kommer

⁴⁵ Orning (2004), s. 17.

tydelig fram, og hvor argumentene fra partene er fremhevet. Derneft har jeg prøvd å finne konflikter som har en viss spennvidde kronologisk sett.

Den første konflikten som har blitt analysert er derfor konflikten mellom Olav Haraldsson og Erling Skjalgsson, som varte gjennom mesteparten av Olav Haraldssons regjeringsperiode fra 1015-1028. Den andre konflikten er konflikten mellom Harald Hardråde og Håkon Ivarsson, i Harald Hardrådes regjeringstid fra 1046-1066. Den tredje konflikten er mellom Harald Gille og Sigurd Slembe, i 1136. Og den fjerde og siste konflikten er mellom Inge Krokrygg og Gregorius Dagsson på den ene siden mot Sigurd Munn og Øystein Haraldsson på den andre, fra 1155-1157.

Ut fra analysene ønsker jeg å besvare de fire følgende spørsmålene: Hvordan avvirket man konflikter i denne perioden i Norge, sammenlignet med Island og Frankerriket? I hvilken grad fungerte konfliktløsningen? Hvorvidt kan man spore en utvikling i konfliktløsningsmekanismene over tid? Hvorvidt kan man finne en sammenheng mellom konfliktløsning og den politiske utviklingen i middelalderens Norge?

Et viktig moment i konklusjonen av dette arbeidet vil være å avgjøre i hvilken grad de konfliktene jeg har studert er representative for hvordan konflikter og konfliktløsning ble håndtert i samtiden. En problemstilling i forhold til de konfliktene jeg har valgt er jo at det nettopp er de saftigste sakene, hvor maktsillet er størst og sverdet henger løsest, som jeg har brukt for å gi et mer generelt bilde av konfliktløsning i Norge. Hvor stor påvirkning dette har hatt på min framstilling av konflikter og på representativiteten i forhold til andre konflikter er diskutert i konklusjonen.

Kongen og stormannen

Som tittelen sier, skal vi nå se hvordan kongen, i dette tilfellet Olav Haraldsson, forholdt seg som part i konflikt med en av sine stormenn, i dette tilfellet Erling Skjalgsson. Forholdet mellom kongen og stormennene har tradisjonelt sett blitt sett inn i rammen av den generelle konflikten mellom kongemakt og aristokrati, og de som har berørt denne konflikten har stort sett tilnærmet seg denne konflikten på den måten i sine framstillinger.⁴⁶ Sverre Bagge som er uenig i dette synet på konfliktene i *Heimskringla*⁴⁷ gjengir kun deler av denne konflikten, uten å analysere den nærmere.⁴⁸ Derfor skal vi nå analysere denne konflikten, for å finne ut hvilke mekanismer som spiller inn i en konflikt mellom kongen og en stormann. Konflikten er hovedsaklig valgt fordi den er blant de meste detaljerte med hensyn til forspill, forløp og resultat. Den inneholder flere forsøk på konfliktløsning, med forskjellige metoder, og den har en kompleksitet som viser hvordan ulike konflikter kan påvirke og eskalere andre konflikter i dette samfunnet. Jeg vil i det følgende redegjøre for den politiske situasjonen rundt konflikten mellom Olav Haraldsson og Erling Skjalgsson.

Konflikten mellom kong Olav og Erling, som spenner seg over store deler av kong Olavs regjeringstid, har sitt opprinnelige opphav i at de stod på hver sin side i kampen om herredømmet mellom kong Olav og Svein jarl. Snorre forteller at da Olav hadde blitt valgt til konge over landet på Opplandene,⁴⁹ og hadde gjort et fåfengt framstøt i Trøndelag,⁵⁰ samlet Svein jarl, som styrte landet på vegne av danekongen, en hær for å få ryddet av veien denne trusselen mot hans makt som Olav Haraldsson representerte. Erling Skjalgsson hadde helt siden Olav Tryggvassons dager hatt uinnskrenket makt på Vestlandet fra Lindesnes til Sogn. Snorre forteller at han var den mektigste i landet etter ladejarlene, før Olav Haraldsson dukket opp på banen.⁵¹ Erling hadde inngått vennskap med Svein jarl, og som tidligere vist, betydde det at Erling som lojal støttespiller til Svein jarl, var forpliktet til å stå på jarlens side i dennes kamp mot Olav Haraldsson. Foruten lojaliteten overfor Svein jarl, hadde Erling også egne motivasjoner for å bidra i jarlens hær mot Olav, da denne ble tatt til konge på Opplandene. Den nye kongen representerte nemlig en trussel også mot Erlings posisjon som enehersker på Vestlandet, en posisjon han hadde tilegnet seg gjennom forliket og vennskapet med Svein

⁴⁶ Andersen (1977), s. 123-124. Krag (1995), s. 143-145.

⁴⁷ Bagge (1991), s. 70.

⁴⁸ Bagge (1991), s. 68-69.

⁴⁹ Heimskringla, s. 229-230.

⁵⁰ Heimskringla, s. 230-235.

⁵¹ Heimskringla, s. 217-219.

jarl.⁵² Det var derfor naturlig at Erling Skjalgsson stod på Svein jarls side da de to hærene braket sammen ved Nesjar, 25. mars, 1016.⁵³ Da slaget gikk i favør av Olav Haraldsson, reiste Svein jarl og andre mektige menn ut av landet, mens Erling reiste hjem til gården sin på Sola i Rogaland, og forberedte seg der på det uunngåelige møte med kong Olav.

Fra kong Olavs synspunkt gjorde slaget ved Nesjar at Svein jarl var ute av dansen i kampen om herredømmet. Erling Skjalgsson derimot, hadde ikke rømt landet, og var derfor den siste reelle trusselen mot den nye kongen. Olav visste at han måtte konfrontere Erling før eller senere, men overveide at å angripe Erling på dette tidspunktet var uklokt, og reiste derfor nord til Trondheimen.⁵⁴ Her fylte Olav tomrommet etter Svein jarl og ble tatt til konge i Trøndelagsfylkene. Dermed kunne han møte Erling med resten av landets tyngde bak seg.⁵⁵

Kvitsøyforliket

Dette var da den politiske situasjonen før den første konfrontasjonen mellom kong Olav og Erling Skjalgsson som fant sted på Kvitingsøy i Rogaland (nå Kvitsøy).⁵⁶ Initiativet lå hos kong Olav, og han var nødt til å møte trusselen fra Erling på en eller annen måte. Dette initiativet tok kong Olav ved å reise sørover. Og idet kong Olav når Karmsundet, som ligger rett nord for Erlings kjerneområder, kan vi ane hvordan mekanismene for konfliktløsning i denne kulturen foregår. Snorre beretter nemlig at det gikk sendemenn mellom kong Olav og Erling, som hadde den hensikt å forlike de to. Snorre er sparsommelig med detaljene omkring disse sendemennene. Men etter som hensikten deres er å få i stand et forlik mellom partene, ser vi her at det er snakk om en tredjepart, i form av meklere.

Vi skal nå se nærmere på meklerens rolle på Island og i Frankerriket, og sammenligne det med hvordan meklere fungerte i det norske samfunnet. Jón Viðar Sigurðsson har gitt en definisjon av meklernes rolle på Island, som er brukbar for vår analyse. Ifølge Sigurðsson var det meklernes oppgave å formidle utviklingen i konflikten mellom partene, samtidig som han kom med synspunkter på saken og råd for de involverte partene, som kunne hjelpe dem å oppnå et forlik. Meklerens mål har vært å garantere en midlertidig våpenhvile inntil partene kunne holde et forliksmøte, eventuelt overbevise partene om å la saken gå til voldgift.⁵⁷ Meklerne på Island hadde i hovedsak to motiver for å involvere seg som tredjeparter. Den ene har vært at de har hatt et relasjonelt forhold til begge parter, og derfor blitt stående i et

⁵² Heimskringla, s. 223.

⁵³ Heimskringla, s. 235-239.

⁵⁴ Heimskringla, s. 241.

⁵⁵ Heimskringla, s. 242.

⁵⁶ Heimskringla, s. 246-247.

⁵⁷ Sigurðsson (1999), s. 161.

lojalitetsdilemma. På den måten har de nærmest blitt tvunget til å intervensere for å bevare sin egen ære og sine lojalitetsforpliktelser. De som ikke har hatt relasjonelle forbindelser til partene har trolig intervensert med et ønske om å bevare freden og forhindre at konflikten kom ut av kontroll. I småsaker mellom bønder var det stort sett bønder som opptrådte som meklere, mens høvdingene først kom på banen som meklere når de store sakene mellom høvdingene dukket opp.⁵⁸ Vi ser altså at meklernes sosiale status steg i takt med hvem som var involvert i konfliktene.

Fra de frankiske kildene er det vanskeligere å danne seg et konkret bilde av hvem meklerne var, hva deres motivasjoner var, og hvilken funksjon de hadde i konfliktløsning. I to av konfliktene som Stephen D. White studerte, får vi likevel et hint om hvem som opptrådte som meklere. I disse to sakene fremkommer det at den ene parten søkte fred med den andre gjennom venner og bekjente.⁵⁹ Nå er det uvisst hva venner og bekjente betyr i denne sammenhengen, men det vi vet er at noen i det relasjonelle nettverket til den ene parten har opptrådt som mekler mellom partene. Det er i så måte mange likhetstrekk med meklerne på Island, selv om vi ikke vet om disse vennene meklet ut fra velvilje eller fordi de havnet i et lojalitetsdilemma slik det ofte var på Island. Vi vet heller ikke hvilken sosial status meklerne har hatt i forhold til partene, eller hvor vanlig det var at venner og bekjente opptrådte som meklere. Siden venner og bekjente (*per amicos et notos*) blir brukt som et begrep i begge tilfellene, uten noen ytterligere forklaring, kan det likevel tyde på at det var vanlig at meklere kom fra de relasjonelle nettverkene til de involverte partene. Nå skal det sies at konfliktløsningsforsøkene fra meklerne i begge disse sakene endte med fiasko, og konfliktene ble først avvirket da abbeden fra Noyers kom på banen. I de øvrige fem sakene er det også kirkens menn som har meklet fram en løsning, som tyder på at kirken hadde en særdeles viktig rolle som meklere i det frankiske samfunnet. Kirkens rolle i konfliktløsning vil vi imidlertid diskutere senere.

Når vi nå har en idé om hvem som typisk opptrådte som meklere på Island og i Frankerriket, kan vi begynne å danne oss et bilde av hvem sendemennene var, og hvorfor de opptrådte som meklere i denne situasjonen. Det er ingenting som tyder på at sendemennene har vært prester, og med tanke på at forholdene i Norge med hensyn til kirken lignet mer på Island enn på Frankerriket kan vi så godt som avvise den teorien. Vanlige bønder kan vi også trygt avvise som meklere i denne situasjonen. Fra Island har vi sett hvordan høvdingene tok bøndernes plass som meklere i de store konfliktene. Her er det snakk om en konflikt hvor hele

⁵⁸ Sigurðsson (1999), s. 162-163.

⁵⁹ White (2005), s. I 236, I 241.

landsdeler var involvert og de to mektigste mennene i riket stod mot hverandre. En vanlig bondes ord hadde ikke veid nok hos de stridende partene. Derfor er den eneste plausible forklaringen at sendemennene har vært stormenn, eller av stormannssett. Kun de har hatt den nødvendige ballasten som skulle til for å legge forholdene til rette for et forlik mellom kongen og Erling Skjalgsson.

Det neste spørsmålet som gjør seg gjeldende er hvilket forhold sendemennene hadde til partene og ut fra hvilke motiver de meklet? Disse faktorene henger sammen, og igjen kan vi benytte kunnskapen fra Island for å sannsynliggjøre hvilket forhold sendemennene har hatt til partene. Som vist overfor var det på Island slik at meklerne enten hadde relasjonelle forbindelser til begge parter og derfor meklet fordi de havnet i et lojalitetsdilemma, eller de hadde ingen relasjonelle forbindelser til partene, men meklet likevel, mest sannsynlig ut fra et ønske om å bevare freden. Det som kjennetegnet meklerne uten relasjonelle forbindelser var at de stod på omtrent det samme nivået som partene i konflikten, og kunne på den måten i kraft av sin makt og innflytelse være effektive meklere. Problemet i dette tilfellet er at det ikke fantes noen mann i Norge som hadde den samme statusen som Olav Haraldsson og Erling Skjalgsson. Et annet problem var at få, hvis noen stormenn i Norge kunne holde seg nøytrale mellom to slike kjemper som Olav og Erling. En nøytral part var derfor trolig ikke å oppdrive i Norge. Enten var de på Olavs side, eller på Erlings. Kun personer som sveakongen eller danekongen hadde i dette tilfellet vært mektige nok til å være nøytrale meklere med et ønske om å bevare freden. Derfor kan vi så godt som fastslå at sendemennene har stått i et relasjonelt forhold i hvert fall til en av partene, og sannsynligvis til begge. Man kan derfor også anta at sendemennene har opptrådt som meklere fordi de har havnet i et lojalitetsdilemma mellom Olav og Erling. Nå skal det sies at forholdene i Norge var annerledes enn på Island, og man kan derfor ikke automatisk gå ut fra at meklerne hadde en direkte relasjon til både Olav og Erling personlig. Men noen av Erlings menn har trolig hatt relasjonelle forbindelser til noen i kongens hird, og har derfor havnet i et lojalitetsdilemma likevel. Hvis Olav og Erling braket sammen i et slag, ville nemlig disse personene bli tvunget til å kjempe mot venner og slektninger, og på den måten bli tvunget til å bryte en av sine æresforpliktelser.

For å forstå hvor viktig æresforpliktelsene i dette samfunnet var, er man nødt til å sette seg inn i måten menneskene tenkte på i denne perioden. Det norske samfunnet var, som det

islandske og frankiske, et æresamfunn.⁶⁰ For et vestlig, moderne menneske, er ære et litt diffust begrep som i stor grad har mistet verdi og betydning. For middelaldermennesket derimot var det æren som regulerte de sosiale strukturene i samfunnet. Mens vårt samfunn i stor grad fokuserer på personlig frihet og profittmaksimering, var det middelalderske samfunnet styrt etter ære. Hvor vi måler hverandre etter begrep som selvrealisering, økonomi og personlig utvikling, målte middelaldermenneskene hverandre etter ære. Ære var det viktigste i livet, og viktigere enn livet i mange tilfeller. Derfor var det bedre å dø med ære enn å leve uten.⁶¹ Man kan i stor grad snakke om en egen æreskapital i det norrøne samfunnet. Det gav deg innflytelse og respekt hvis du hadde mye av det, og tilsvarende liten betydning og respekt hvis du hadde lite av det. Det var flere elementer som avgjorde hvor mye ære en person hadde. En person ble født med den æren hans forfedre hadde vunnet seg. Var du fra en høvdingslekt, eller kongeslekt, så ble dine forfedres ærefulle handlinger overført til deg. Det vil si at du kunne konkurrere om ære i en helt annen divisjon enn en bonde. Rikdom gav også ære, fordi den gjorde deg i stand til å opptre generøst overfor vennene dine. Generøsitet og lojalitet overfor sine venner gav mye ære. Videre gav maktposisjoner også betydelig ære til dem som satt på dem. Æren var likevel ikke en statisk konto. Ære kunne vinnes og tapes. Og den ble vunnet og tapt gjennom konfrontasjoner mellom menn av noenlunde samme rang, og her spilte dine personlige egenskaper inn. Slike konfrontasjoner hvor æren stod på spill foregikk i alle sosiale sammenhenger, eksempelvis på tinget eller i gjestebud. Slagmarken var også en arena hvor ære ble utvekslet. Ære var med andre ord noe som alltid stod på spill.⁶² Dette sier også noe om hvordan menneskene i denne tiden så på konflikter. I vår tid blir konflikter sett på som et onde som bør ordnes opp i så fort som mulig. I denne perioden var konflikter en mulighet til å høyne sin ære. Konflikter ble dermed ikke sett på som noe som for enhver pris skulle unngås, men som en mulighet til å øke sin ære.

Konflikter i dette samfunnet oppstod ikke i et vakuum. Hele landet var bundet sammen i relasjonelle nettverk, enten gjennom slektskap, ekteskapsallianser eller vennskap. Det var de relasjonelle båndene som bandt samfunnet sammen, og de gikk på kryss og tvers over hele landet. Det vil si at når en konflikt oppstod mellom to parter, så var det alltid noen som stod i et relasjonelt forhold til begge parter, eller som i det minste hadde venner i begge leirer, hvis det var snakk om mektige menn, som i dette tilfellet. Det betød at hvis en konflikt fikk et

⁶⁰ Se henholdsvis: Bagge, Sverre. *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla* (Berkeley, 1991). *Mennesket i middelalderens Norge: tanker, tro og holdninger 1000-1300* (Oslo, 2005). Heiberg, Vibeke. *Ugifte kvinner og ære: en krysskulturell studie* (Oslo, 2009).

⁶¹ Sigurðsson (2008), s. 84-87.

⁶² Sigurðsson (2008), s. 86-90.

voldelig utfall, havnet disse tredjepartene mellom barken og veden, og ble nødt til å ta side. Skjedde det, betød det at de måtte svikte en av sine forpliktelser, noe ingen mann av ære ønsket. Dette var sannsynligvis den vanligste motivasjonen meklere hadde. Meklere var derfor ikke nødvendigvis fredselskende mennesker, men tenkte i hovedsak på sin egen ære. Et aspekt ved meklernes motiver var at et vellykket forlik gav ære til dem som hadde vært ansvarlige for å føre partene sammen. Slik ser man at enhver konflikt innebærer en transaksjon av ære for de involverte, og i mange tilfeller er det æren som er det viktigste for de involverte partene. Et annet aspekt ved denne rollen var at i et slag mellom Olav og Erling var det stor sjanse for å miste livet, og hvis man ved hjelp av mekling kunne forhindre det, var jo det fordelaktig.

Senere i beretningen kan det tyde på at det var vennene til Erling som forsøkte å forlike de stridende partene, men dette er ikke sikkert. Snorre nevner heller ikke om det var Olav eller Erling som tok initiativet til forliket, eller om det eventuelt var sendemennene selv som hadde interesse av å forlike de to. Og selv om vi ikke har full oversikt over hvilke motiver sendemennene meklet ut fra, kan vi uansett anta at sendemennene har hatt relasjonelle forbindelser i begge leirer. Det vises ganske enkelt av at sendemennenes mekling førte til et forliksmøte mellom kong Olav og Erling på Kvitingsøy, noe som neppe hadde ført fram hvis ikke sendemennene hadde hatt venner eller slekt på begge sider.

Det interessante ved Kvitingsøy som lokalitet er at den ligger midt i Boknafjorden, mellom Karmsundet, hvor kong Olav oppholdt seg, og Stavangerhalvøya, hvor Erlings kjerneområder var. De møttes derfor så å si på midten. Et moment som Snorre poengterer er at de avtalte å møtes selv.⁶³ At partene selv forhandlet om forliket ser ut til å ha vært en norm i det norske samfunnet, i motsetning til Island, hvor normen var at man oppnevnte et likt antall voldgiftsmenn som skulle avgi en kjennelse som begge parter på forhånd hadde sagt seg villige til å godta. Årsaken til at det er slik skal vi komme tilbake til senere.

Da kong Olav og Erling møtes, viser det seg raskt at kjernen i konflikten er av økonomisk og politisk art. Erlings krav for å inngå forlik er at han fortsatt kan ha alle de veitslene som Olav Tryggvasson og senere ladejarlene hadde gitt ham. Med andre ord ønsker han å opprettholde status quo, og fremdeles være den mektigste mannen i landet etter kongen. Olav Haraldsson derimot, har et annet syn på saken. Han har tilsynelatende ingen problemer med at Erling er nummer to i landet, men veitslene ønsker han å dele ut etter eget forgodtbefinnende. Olav legitimerer dette kravet med at han er konge, og at han derfor har rett

⁶³ Heimskringla, s. 246.

til å fordele veitslene slik han vil. Med dette kommer et aspekt inn i konfliktløsningen i denne perioden, som ikke har vært utdypet tidligere i oppgaven, kongemaktens rolle.

Når kong Olav benytter seg av kongetittelen i det han hevder sine rettigheter, er ikke dette noe Erling Skjalgsson umiddelbart aksepterer. Det kommer fram av beretningen at han føler seg snytt, og at han hadde blitt forespeilt at kongen ville gi ham de veitslene han krevde. Her kan man kanskje spore en forskjell hos de to partene i deres syn på kongemakten. For Erling kan det se ut som om kongen på mange måter er den øverste blant likemenn. Han er dermed berett til å følge kongen forutsatt at kongen ikke blander seg inn i hans områder. Kong Olav derimot ser ut til å legge noe helt annet i kongetittelen. Han hevder at embetet som konge gir ham retten til å dele ut veitsler i hele riket, og at han kan endre dem etter eget forgodtbefinnende. Olav ser derfor på Erling Skjalgsson som en undersått som ikke har noen videre rettigheter til veitsler utover de kongen gir ham.

Før vi går videre, har vi her en problemstilling i forhold til kildene som må vies oppmerksomhet. Som vi var inne på i innledningen, så ble *Heimskringla* skrevet på 1200-tallet, to hundre år etter de begivenhetene som blir beskrevet her. På de to hundre årene hadde det norske samfunnet gjennomgått store endringer, både forfatningsmessig og ideologisk, noe som sannsynligvis har påvirket Snorres skriving og som gjør at faren for samtidsprojisering var enda større. Under Håkon Håkonssons regjeringstid ble kongemakten styrket og i større grad institusjonalisert enn tidligere. Kongeideologien hadde også endret seg betydelig på de to hundre årene, fra å sentrere om kongens personlige egenskaper og ære, til tanken om den rettferdige kongen av Guds nåde. Fokuset ble endret fra kongens person til kongens embete, og kongens rolle gikk fra å være en leder *fra* folket til å bli Guds gave *til* folket. Avstanden mellom kongen og folket ble dermed gjort større ved at kongen på mange måter ble ”flyttet” nærmere Gud.⁶⁴ Innbakt i denne nye ideologien kom også forestillingen om at kongens rolle og kongens ære bestod i å opprettholde rikets lover. I Snorres samtid, da disse ideene slo gjennom for alvor, ble opphavet til denne nye ideologien kreditert til Olav den Hellige. Han var Norges evige konge, som hadde etablert kristendommen og kristenretten i landet. Alt som representerte det nye fikk på den måten sitt opphav i Olav Haraldsson, også forestillinger som oppstod senere. Snorre viser i sine beretninger at han er klar over den ideologiske endringen i synet på kongemakten, og han beskriver den på mange måter godt. Likevel vektlegger også Snorre Olav Haraldsson som den første representanten for den nye kongeideologien. I kong Olavs møte med Erling Skjalgsson kommer den nye ideologien til uttrykk i kong Olavs

⁶⁴ Sigurðsson (2008), s. 138-144.

argumenter, som ikke nødvendigvis er representativt for kong Olavs synspunkter, men som Snorre bruker for å introdusere den nye kongeideologien som vokser fram gjennom både *Heimskringla* og historien forøvrig. Snorre gjør i så måte konflikten mellom Olav og Erling til en ideologisk konflikt, mellom det gamle og det nye synet på kongemakten. Her har sannsynligvis Snorre overdrevet de ideologiske forskjellene mellom kong Olav og Erlings syn på kongemakten. Olav Haraldssons regjering har neppe ført til så store endringer i det norske samfunnet som Snorre og de fleste andre i hans samtid ville ha det til. Endringene skjedde først og fremst etter Olavs død, og hans senere helgenstatus. Selv om det her sannsynligvis er snakk om samtidsprojisering fra Snorre, er det likevel ikke utenkelig at han har rett. Kong Olav hadde vært i både Frankerriket og England, og hadde sett hvilken makt kongene hadde der. En radikalt ny og kompromissløs kongeideologi kan også forklare hvorfor kong Olav ble jagd fra landet og til slutt drept på Stiklestad.

I Snorres øyne tilspisser uansett disse ulike synspunktene på kongsgjerningen konflikten mellom kong Olav og Erling ytterligere. For Olav blir Erlings krav om likeverdig status en trussel mot kongsgjerningen hans og en hån mot hans kongeverdighet. I Erling Skjalgssons øyne er Olav Haraldsson en som vil frata ham, ikke bare veitsler, men også den æren og statusen som han har hatt fram til da.

Å akseptere et forlik på kong Olavs premisser vil dermed bety tap av ære for Erling. Alternativet til forlik er kamp, og det kommer senere fram at Olav er styrkemessig overlegen på dette forliksmøtet.⁶⁵ Kong Olav har dermed satt Erling i en knipetangssituasjon. Enten er Erling nødt til å akseptere forliket, og dermed tap av ære, eller så må han kjempe i mindretall for å forsvare sin ære. På dette tidspunktet bryter Erlings venner inn. Før vi går videre behøves en redegjørelse for hva en venn er i dette samfunnet.

Vennskapet skal ikke forstås ut fra våre moderne begreper om vennskap, som gjerne er av uformell karakter. Vennskapet i tidlig middelalder var helt annerledes. I det førstetlige Norge var det de personlige relasjonene mellom høvding og bonde, mellom konge og stormenn, som bandt samfunnet sammen, og som muliggjorde høvdingenes makt. Vennskapet var kanskje den viktigste av disse relasjonene, og hadde derfor både formell og offisiell karakter og innebar stor politisk betydning. Det å opprette et vennskap var en offisiell handling, som vanligvis innebar en gaveutveksling hvor vitner var tilstede. Man kan derfor påstå at vennskapet har mer form av en allianse enn et vennskap i vår forståelse av ordet. Kjernen i det norrøne vennskapet var gjensidig støtte, lojalitet og hjelp. Disse gjensidige

⁶⁵ Heimskringla, s. 330.

forpliktelsene man hadde overfor hverandre tok man ikke lett på, siden det var disse relasjonene som gav både sikkerhet og støtte i livet.⁶⁶

Vennskapets karakter kunne variere, men det vanligste var at vennskap ble inngått vertikalt, altså typisk mellom en stormann og en bonde. For stormannen var slike vertikale vennskap med bøndene essensielt i jakten på makt, ære og status. Stormannen hadde et nettverk av slike venner, og brukte deres støtte i sin konkurranse med andre stormenn. Til gjengjeld måtte stormannen forplikte seg på å beskytte bonden, og støtte ham i økonomiske krisetider. Vennskapet var på den måten gjensidig forpliktende og gjensidig avhengig. Bonden forpliktet seg på å støtte stormannen i hans saker, mens stormannen forpliktet seg på å beskytte bonden og hjelpe ham hvis det trengtes. Stormannen trengte også bonden for å opprettholde og utvide sin makt, mens bonden trengte beskyttelse og hjelp. Den gjensidige avhengigheten skapte en lojalitet mellom stormann og bonde som var veldig sterk, og som gav begge parter trygghet.⁶⁷

Vennskap foregikk imidlertid ikke bare mellom stormenn og bønder, men også stormenn i mellom. Gjennom gaveutveksling og ekteskap inngikk stormennene vennskap med hverandre, vennskap som ble pleiet gjennom gjensidig rådgivning og politisk støtte. Selv om vennskap stormenn i mellom var mindre vertikale enn mellom stormann og bonde, kan man diskutere om det her var snakk om horisontale vennskap. Ofte ble vennskap mellom stormenn inngått fordi den ene parten var utpreget sterk, eller den andre svak, og på den måten kunne de begge dra nytte av hverandre. Man kan derfor hevde at også vennskap stormenn imellom hadde vertikal karakter. Det som skiller vennskap mellom stormenn fra vennskap mellom stormenn og bønder er lojaliteten til vennskapet. Årsaken til dette er forskjellene i avhengighet. Et vennskap mellom to stormenn ble som regel opprettet for å svare på en konkret politisk situasjon. Når den politiske situasjonen endret seg, kunne det konkrete behovet for et vennskap være endret, den tidligere avhengigheten trengte ikke lenger være der, og dermed kunne et vennskap bli brutt. Derfor ser vi også hvordan vennskap skifter i middelalderens Norge ettersom den politiske situasjonen endrer seg.⁶⁸

Erlings venner vet veldig godt at sistnevnte alternativ er reelt, og ber derfor Erling om å gi etter for kongens krav, grunnet deres egen motvilje mot å bli dratt inn i en risikofylt kamp mot Olav Haraldsson. De påpeker at Erling vil være nummer to i riket uansett, og sier dermed også indirekte at de ikke anser Erlings tap av ære som stort. Med de alternativene Erling har

⁶⁶ Sigurðsson (2008), s. 78-79.

⁶⁷ Sigurðsson (2008), s. 79, 83.

⁶⁸ Sigurðsson (2008), s. 83, 87-89.

foran seg, og etter hans venners råd, velger han dermed å godta forliket ”på dei vilkåra som kongen sjølv skulle setje.”⁶⁹ Etter alt å dømme betyr det at Erling aksepterte at kongen skulle dømme mellom dem. Selv om Snorre ikke bruker uttrykket, minner dette særdeles mye om selvdømmeretten på Island. For å forstå hva selvdømme betød, er det nødvendig å ta forliksmetodene generelt nærmere i øyesyn.

Det var i det norrøne samfunnet i hovedsak to forliksmetoder som ble brukt for å avvikle konflikter utenfor rettssystemet; voldgift og selvdømme. På Island var voldgift den vanligste måten man brukte for å løse en konflikt utenfor rettssystemet, mens en form for selvdømme ser ut til å ha vært den dominerende metoden i Norge, selv om termen aldri blir brukt. I det følgende skal jeg gjøre rede for hva voldgift og selvdømme innebar, og forklare hvorfor praksisen ser ut til å ha vært såpass ulik. Voldgiften var en indirekte måte å løse en konflikt på. På Island fungerte voldgiften på den måten at partene utnevnte et likt antall voldgiftsmenn, eller private dommere, som skulle forhandle seg i mellom om saken og komme fram til en kjennelse som begge parter på forhånd sa seg villige til å akseptere. Denne formen for indirekte forhandlinger fungerte godt på Island, fordi voldgiftsmennene stort sett kom fram til løsninger som begge parter kunne leve med, og reddet dermed de involverte partenes ære. Når det gjelder voldgiftsmennene var de stort sett høvdinger, med like stor, eller større makt og innflytelse enn de involverte partene.⁷⁰ Et annet element ved voldgiften som man skal være klar over er at når man aksepterte at en sak gikk til voldgift, aksepterte man samtidig at motstanderen hadde likeverdig status som en selv. Det vises blant annet i at begge partene utnevnte like mange voldgiftsmenn. Voldgiften var i så måte en horisontal metode å løse en konflikt på, som passet bra til et samfunn som det islandske, hvor en sterk sentralmakt var fraværende. I Frankerriket ser ikke voldgiften ut til å ha vært en vanlig måte å løse konflikter på. Heller ikke i Norge virker det som om voldgiften har blitt brukt i særlig stor grad, i hvert fall ikke i de høyere samfunnslagene. Hvis vi ser litt tilbake på forutsetningene for voldgiften på Island, kan vi kanskje også svare på hvorfor voldgiften ikke hadde den samme rollen i konfliktløsning i Norge. Som vist tidligere var voldgiftsmennene på Island på omtrent samme nivå når det gjaldt makt, innflytelse og sosial status, som de stridende partene. I Norge hadde man derimot ingen som var mektige nok til å stille opp som voldgiftsmenn i saker som gjaldt kongen og de mektigste stormennene i riket, som Erling Skjalgsson. En annen forklaring til hvorfor voldgiften var så lite brukt i norsk sammenheng, var at voldgiften innebar at man anerkjente motstanderen som en likeverdig part. Og for den norske kongen,

⁶⁹ Heimskringla, s. 246-247.

⁷⁰ Sigurðsson (1999), s. 165-170.

som gjorde krav på å stå over de andre stormennene, ville det bety tap av den kongelige æren å la en sak gå til voldgift. Bruken av voldgift i det islandske og det norske samfunnet blir med andre ord ulik, fordi maktstrukturene i de to samfunnene er forskjellige.

Den andre forliksmetoden vi skal se nærmere på er selvdømme. Selvdømme var betydelig mindre brukt på Island enn voldgiften, selv om den ikke var uvanlig i forskjellige situasjoner. Selvdømme betød at den ene parten fikk lov av den andre å dømme i en sak dem i mellom. Den som dømte skulle da vise skånsomhet i dommen, siden han fikk privilegiet av selvdømmerett. Ved å gi en annen person selvdømme aksepterte du samtidig at denne personen var mektigere enn deg. Derfor var selvdømmerett stort sett forbeholdt høvdinger i det islandske samfunnet. I spesielle saker hendte det likevel at andre personer enn høvdinger kunne få selvdømmerett. Dette gjaldt spesielt i drapssaker. Ett snedig eksempel fra Island er hvordan en høvding gav en bonde selvdømmerett fordi han hadde ligget med kona til bonden. I slike tilfeller ble selvdømmerett trolig gitt for å få en sak ut av verden raskest mulig, med minst mulig støy.⁷¹ Også i Frankeriket kan vi se spor av en slik praksis, selv om selvdømmerett i seg selv kanskje ikke var like utbredt, eller hadde de samme implikasjonene som i den norrøne kulturen. Ett eksempel er fra en konflikt mellom Aimericus av Faye-la-Vineuse, en mektig borgherre i området og brødrene Aimericus Potet og Matheus, som stod under ham i rang. Førstnevnte drepte en tredje bror av de sistnevnte, og valgte å imøtekomme brødrene ved å love å gjøre hva enn brødrene ønsket at han skulle gjøre for dem. Brødrene godtok tilbudet, og krevde en betaling i form av kirkelige handlinger, som Aimericus av Faye-la-Vineuse godtok.⁷² Dette minner sterkt om eksemplet fra Island vi nettopp så på, hvor en høvding gav en bonde selvdømmerett. Normen for selvdømme på Island var likevel at den fikk selvdømme som var den mektigste parten i konflikten. Når vi så overfører denne kunnskapen til norske forhold, ser vi hvor godt selvdømme passet i forhold til maktstrukturene i Norge. Siden kongen gjorde krav på å stå over de andre stormennene, i makt og i sosial status, har trolig denne retten vært en måte å anerkjenne kongens opphøyde status på. Ved å akseptere kongens rett til å dømme i en sak der kongen selv var part, sa man altså samtidig at man stod i et underordningsforhold til kongen. Som tidligere nevnt, bruker aldri Snorre termen selvdømme, selv om han må ha kjent termen godt fra Island. Årsaken til dette kan være at kongens selvdømmerett ikke var noe som ble gitt ham av motparten, slik det var på Island, men at retten til selvdømme implisitt fulgte med kongeverdigheten. Hans Jacob Orning, som har studert kongens maktutøvelse i høymiddelalderen både i et ideologisk og et

⁷¹ Sigurðsson (1999), s. 166-167.

⁷² White (2005), s. I 225-227.

praktisk perspektiv, viser til et bønnfallingsritual som ut fra et ideologisk synspunkt gikk ut på at stormennene underkastet seg kongens vilje, som tilgav dem for at de hadde satt seg opp mot kongen. I praksis behandlet Orning likevel denne prosessen på samme måte som selvdømmeretten vi kjenner fra Island.⁷³ Selv om det ideologiske perspektivet sannsynligvis var fraværende hos kong Olav, antyder beretningen likevel at kongen hadde eller gjorde krav på noe som minner om selvdømmeretten på Island, og som vi av praktiske årsaker kan kalle ved det samme navnet. Selvdømmeretten passet trolig kongen som hånd i hanske, og det er lite trolig at han ville akseptert noen annen måte å inngå et forlik på enn ved selvdømme. At selvdømmeretten ble så flittig brukt kan også forklare hvorfor det var vanlig med direkte forhandlinger i det norske samfunnet, i motsetning til det islandske. Som vi har påpekt tidligere ble det bestemt at kong Olav og Erling skulle møtes selv for å snakke om forliket. For at kongen skulle kunne benytte seg av sin selvdømmerett var det nemlig en forutsetning at de møttes personlig for å inngå et slikt forlik. Derfor var det også naturlig at man forhandlet i konfliktene selv. Og i saker som omhandlet de mektigste mennene i riket, så var det utenkelig at man skulle overlate en så viktig del som forhandlingene til menn med mindre status. Direkte forhandlinger er derfor knyttet til selvdømme, slik indirekte forhandlinger er knyttet til voldgiften.

Når vi vender tilbake til den konkrete konflikten mellom Olav og Erling, ser vi altså implikasjonene av at Erling Skjalgsson anerkjente Olav Haraldssons selvdømmerett. Ved å gjøre det anerkjente han også at kong Olav var den mektigste parten i konflikten, i tillegg til Olavs krav om å være konge. Ut fra hva vi vet om selvdømmeretten på Island, skulle altså kong Olav være mild i sin dom, siden han hadde selvdømmeprivilegiet. Det ser derimot ut til at dommen ikke er nevneverdig mild, fordi Erling får mindre veitsler enn han før har hatt.⁷⁴ Det kan være noe av årsaken til at dette forliket ikke holdt seg godt, siden Erling ikke oppnådde det han hadde tenkt seg. Vi kan til slutt konkludere med at Erling godtar et ufordelaktig forlik for ham, ikke fordi han vil, men fordi han er presset opp i et hjørne av kong Olav, som har flere menn tilstede enn ham. Her ser vi også hvordan overlegne styrkeforhold gir seg utslag i formen forliksmøtet tar. Den som er sterkest, styrer i stor grad i hvilken retning forliksmøtet skal gå. Evnen til å stille makt bak kravene sine er derfor ikke en uvesentlig del av spillet bak forlikene som blir inngått.

⁷³ Orning (2004), s. 123-147.

⁷⁴ Heimskringla, s. 321.

Tønsbergforliket

Når Olav Haraldsson har oppnådd forliket med Erling Skjalgsson, gir han en del av veitslene som Erling har hatt til Aslak Fitjaskalle. Kongen gir Aslak veitsler i Sunnhordland, som er midt i Erlings tradisjonelle maktområde, og ligger rett nord for Rogaland, Erlings kjerneområde. Kongen ber også Aslak om å holde styr på Erling, slik at han ikke går utover de fullmaktene som kongen har gitt ham.⁷⁵ Selv om kong Olav og Erling har inngått forlik, blir snart Erlings misnøye med å ha mistet veitslene sine tydelig. Erlings innflytelse på Vestlandet er nemlig så stor, at når kongen reiser bort, er det ingen som tør å nekte ham veitsler, selv om han ikke har retten til dem. At kongen prøver å sette opp Aslak Fitjaskalle, som er i Erlings slekt, som en motvekt mot Erling Skjalgsson, gjør ikke saken bedre. Erling bøyer ikke av for Aslak, og konflikten mellom dem når et slikt nivå, at Aslak ser seg nødt til å flykte til kongen. Snorre forteller ikke noe nærmere om konflikten mellom Erling Skjalgsson og Aslak Fitjaskalle, men at trusselen om vold har ligget i luften kan tydelig leses av Aslaks reaksjon.

Aslak Fitjaskalles flukt til kongen, er ikke kun for å få beskyttelse mot Erling Skjalgsson, men også for å komme på likefot i sin konflikt med Erling. Fra Island ser vi hvordan den svakere parten i en konflikt ofte går til høvdingen sin for å få hjelp mot en overmektig motstander. I slike tilfeller overtar høvdingen saken mot den svakes motstander.⁷⁶ Det er i dette lyset Aslaks flukt til kong Olav må ses. Erling er for mektig til at Aslak kan stå opp mot ham, og Aslak går dermed til sin mektigere venn, i dette tilfellet kong Olav, med sin sak mot Erling. Olav aksepterer å overta Aslaks sak, og sender bud til Erling for å få ham til å komme til Tønsberg, i den hensikt å ta et nytt oppgjør med den, i kongens øyne, enerådige mannen.⁷⁷

Det er ikke uten betydning at Olav sender bud på Erling for å få ham til å komme til seg. En del av forlikavtalen mellom dem har trolig vært at Olav kunne stevne til seg Erling når han måtte ønske. Dette har betydning fordi det viser at det er et anerkjent underordningsforhold mellom partene. Når Erling og Olav møttes første gangen, gjorde de det på Kvitingsøy, fordi det var en nøytral plass. Erling hadde ikke anerkjent Olav som konge, og de møttes derfor på mange måter som likemenn. At Erling i dette tilfellet blir nødt til å reise til kongen viser at Erling har akseptert at han står i et underordningsforhold til kong Olav, og stevningen er derfor en aktiv del av Olavs retorikk for å minne Erling om at han er Erlings

⁷⁵ Heimskringla, s. 321.

⁷⁶ Byock (1982), s. 74-76, Sigurðsson (2008) s. 95, Sigurðsson, (1999), s. 161.

⁷⁷ Heimskringla, s. 321.

herre. Som i den forrige konfrontasjonen mellom dem, møtes partene også her til direkte forhandlinger. Det er ingen voldgiftsmenn som diskuterer saken deres, men de møtes personlig for å gjøre opp seg i mellom.

Den politiske situasjonen i forkant av den andre konfrontasjonen mellom Olav Haraldsson og Erling Skjalgsson er altså at Erling har ignorert følgene av at kong Olav har endret veitslene, og reist på de samme gjestebudene som tidligere, uten at noen har våget å gripe inn. Dette har dermed ført til at Erling har hisset på seg de lendmennene som da ikke har kunnet innkreve de veitslene kong Olav hadde gitt dem. Kong Olav tar saken til Aslak av to grunner. Erling har indirekte rammet kongen, fordi Aslak er kong Olavs mann, og kong Olav er æreforpliktet til å stille opp for sine menn. Men ved å ta Aslaks veitsler har Erling også krenket forliket han gjorde med kong Olav. Dermed har han også direkte fornærmet kongen. Det er nok den sistnevnte årsaken som er hovedgrunnen til at Olav sender bud etter Erling, men han skyver både Aslak, andre lendmenn og sine egne årmenn foran seg når han konfronterer Erling med saken.⁷⁸

Det interessante som kommer fram av dette andre forliksmøtet mellom Erling og kong Olav, er at det nettopp står mellom Erling og kong Olav, og ikke mellom Erling og Aslak. Selv om kong Olav snakker på vegne av Aslak Fitjaskalle, er det tydelig fra starten av at Erlings konflikt med Aslak er underordnet Erlings konflikt med kong Olav. Et annet moment i denne konflikten, er at Snorre ikke gir oss et inntrykk av at kong Olav opptrer som tredjepart i konflikten mellom Erling Skjalgsson og Aslak Fitjaskalle. Snorre gir oss tvert imot et inntrykk av at kong Olav har overtatt Aslaks sak mot Erling, og at det er konflikten mellom kongen og Erling som er fokuset for beretningen. Det er dermed en personlig konflikt mellom Olav og Erling, og ikke en konflikt der kongen i kraft av sitt embete som konge utøver en institusjonell makt.

Når kong Olav begynner sin sak mot Erling Skjalgsson, ser vi hvordan retorikken kommer til sin rett. Retorikken var viktig for de stridende partene. Man var nødt til å legitimere sine handlinger overfor de tilstedeværende, for at de skulle godta at det man gjorde var ærefullt. Å ta for eksempel en annens gård uten grunn, var æreløst. Derfor var det viktig for kongen og andre menn av ære å legitimere sine handlinger, typisk ut fra rettigheter man hevdet man hadde arvet eller oppnådd, eller som svar på ærekrenkelser eller berøvelse av eiendom eller rettigheter. Derfor ser vi at kongens argumenter overfor Erling Skjalgsson ikke

⁷⁸ Heimskringla, s. 321.

er tilfeldige, eller kommer i en tilfeldig rekkefølge. Det hele er nøye planlagt for å legitimere kongens sak mot Erling.

Kongen begynner med å legge frem anklagene som Aslak har mot Erling. Deretter vil han vite om Erlings konflikt med Aslak har noe å gjøre med Aslaks vennskap med kongen. Til slutt legger han til at ”dei som sit i systlene våre,”⁷⁹ det vil si lendmennene, og årmennene også har klaget på Erlings handlinger. Det kong Olav gjør her, er først å legge fram Aslaks sak for Erling. Deretter gjør han en direkte kobling mellom Erlings konflikt med Aslak, og Erlings forhold til ham selv, ved å spørre om Aslaks vennskap med kongen hadde noe med konflikten å gjøre. Indirekte anklager kongen her Erling for å ha brutt forliksavtalen mellom dem, ved å ta veitsler kongen ikke har gitt ham rett til. I det følgende nevner han andre lendmenn som har klagd på Erling, underforstått at dette også er forbundet med Erlings forhold til kongen og forlikskontrakten mellom dem. Til slutt gjør han det klart at selv årmennene, som administrerte kongens gårder, klager på Erling. Ved å ta årmennene med i rekken av anklagere gjør kongen det ettertrykkelig klart at også han selv er en direkte fornærmet part i dette tilfellet. Foruten årmennenes klagemål, kobler altså kong Olav Aslak og lendmennenes sak mot Erling, med sitt eget forhold til Erling, noe som gjør at kongen framstiller Erlings handlinger som en gigantisk fornærmelse mot seg selv.

Erling Skjalgsson kommer heller ikke til dette forliksmøtet uforberedt. Han er veldig klar over at medhold i saken avhenger av om hans retoriske egenskaper klarer å legitimere hans handlinger. Når han begynner sitt forsvar, hevder han at konflikten hans med Aslak Fitjaskalle og de andre lendmennene ikke har sitt utspring i at de er venner med kong Olav. Dermed benekter han at han har prøvd å skade kong Olav gjennom sin konflikt med Aslak, og med det nekter han også for å ha brutt forliksavtalen mellom ham selv og kongen.⁸⁰ I fortsettelsen forklarer Erling årsaken til konflikten med Aslak og de andre lendmennene, og hvorfor det ikke har noe med kongen å gjøre. Han sier at konflikten med Aslak og de andre har sitt utspring i at alle vil være størst blant dem, og reduserer dermed konflikten til en intern konkurranse om ære og makt mellom likemenn, som han ikke ber om unnskyldning for, og som han underforstått mener verken har noe med kongen å gjøre, eller med forliksavtalen mellom dem.⁸¹ Deretter svarer han for kongens direkte anklage mot ham, som kommer i form av at kong Olavs årmenn har anklaget ham for å fare hardt frem. Han begynner da først med å si at han gladelig bøyer hodet for kong Olav, men at han misliker å bli holdt ansvarlig overfor

⁷⁹ Heimskringla, s. 321.

⁸⁰ Heimskringla, s. 321.

⁸¹ Heimskringla, s. 322.

Tore Sel, som er kongens årman på Avaldsnes i Rogaland, fordi Tore er av trelleætt. Med andre ord mener han at kong Olav har fornærmet ham, ved at han må svare for en mann som har mindre ære enn ham selv. Erling mener at ved å reise Tore Sel opp til årmannsstatus, og ved å gi den viktige gården Avaldsnes til ham, så har kong Olav økt Tores ære på bekostning av hans egen ære.

For å forstå denne resonneringen, må vi forstå gården Avaldsnes sin strategiske posisjon. Avaldsnes ligger i Rogaland, på østsiden av Karmøy, der Karmsundet er smalest. Tradisjonelt gikk all skipstrafikk mellom nord og sør, gjennom dette sundet. Den som kontrollerte Avaldsnes kontrollerte dermed også skipsfarten mellom nord og sør. Avaldsnes var dermed en av de mest sentrale og viktigste gårdene i Rogaland, og den som styrte gården ble som følge av det en av de mektigste mennene i Rogaland. Når Erling Skjalgsson da mistet kontrollen over Avaldsnes til kong Olav, følte han seg dypt fornærmet da denne ble gitt til Tore Sel, som var av trelleætt. Kongens årman var nemlig gjennom sin posisjon en konkurrent om makt og ære i Rogaland. Å måtte finne seg i å konkurrere om ære med en mann som var av trelleætt, var noe Erling Skjalgsson ikke kunne akseptere. Kong Olav hadde gjort en mann av trelleætt til en stormann. Og gjennom å gjøre det hadde han, i Erlings øyne, redusert stormannen Erling Skjalgsson til en trell.

Her ser man altså tydelig hvordan æresmekanismene i dette samfunnet fungerer. Erling Skjalgsson ser på seg selv som en stormann som konkurrerer om ære på samme nivå som kongen og andre lendmenn. At han i det hele tatt skal måtte forholde seg til en trell, blir dermed en direkte fornærmelse mot hans ære. Indirekte sier Erling altså her at hvis han har fornærmet kong Olav på noen måte, så er det fordi kong Olav har fornærmet ham først. Erling mener kongen har tatt ære fra ham selv, og mener derfor at han er i sin fulle rett til å ta sin ære tilbake. Man ser også veldig tydelig hvordan retorikken spiller inn i selve konfliktløsningen. Både kong Olav og Erling gir argumenter som er legitime i dette samfunnet, og man ser viktigheten av å kunne de retoriske grepene for å kunne legitimere handlingene sine.

Når Erling så og si har kastet saken tilbake i fleisen på kong Olav, går de andre stormennene som er tilstede imellom de to partene for å forlike dem. Erlings svar har tydelig eskalert konflikten til et punkt hvor både Olav og Erlings venner ser det nødvendig å bryte inn. Som på Kvitingsøy ser de hvordan begge parter er beredt til å forsvare sin ære ved kamp, en kamp som vennene deres vil unngå, men som de blir nødt til å delta i, på grunn av vennskapet til sine respektive herrer. Når det i denne konfrontasjonen er snakk om vennene, er det helt sikkert menn som har relasjonelle bånd til begge parter som intervenerer. Det kommer fram av det faktum at Snorre ikke skiller mellom Erlings venner og Olavs venner,

men kaller dem ”venene deira.”⁸² Vennene, som utgjør tredjeparten i dette forliksmøtet, går dermed til begge parter, ikke bare for å få dem forlikte, men for å få i stand et tettere forhold mellom dem. Til kong Olav forteller de at gjennom et vennskap med Erling, ville kong Olav få større hjelp enn av noen andre. De ber Erling gi etter for kongen, og forteller at gjennom et vennskap med ham ville han enkelt få frem alle sine saker mot andre. Vennene ser altså behovet for et sterkere bånd mellom de to partene. Resultatet fra Kvitingsøyforliket har vist dem at et vanlig forlik ikke holder mellom to så mektige menn. For Erlings og Olavs venner er det derfor særlig viktig at de to partene har et tettere forhold som blir vanskelig å bryte. De vil nemlig hindre at det kommer til en ny konfrontasjon mellom Olav Haraldsson og Erling Skjalgsson, en konfrontasjon hvor vold er en veldig realistisk, men svært uønskelig, løsning på konflikten, sett fra vennenes side.

Vennenes ord faller i god jord hos begge parter, som dermed inngår et forlik. I sin beretning hopper Snorre galant over selve metoden for forliket, men går rett til resultatet av forliksmøtet. Dermed må vi spekulere i hvordan selve forlikprosessen har forløpt. Metoden for det forrige forliket mellom de to var at kong Olav hadde selvdømmerett i saken. Vi kan si med ganske stor sikkerhet at det var slik denne gangen også, siden vennene spesifikt ber Erling om å gi etter for kong Olav. Når vi ser på de ulike faktorene som vi tidligere har vært inne på; maktstrukturene i det norske samfunnet, og det faktum at de møttes selv for å avgjøre konflikten, tyder alt på at kongen har fått selvdømme også i denne saken. Noe annet ville redusert kongens ære, som Olav Haraldsson aldri hadde akseptert.

Snorre forteller at selve resultatet av forliket blir at Erling skulle ha de veitslene han hadde hatt før, og at alle sakene kong Olav har mot Erling blir nedlagt. At sakene blir nedlagt betyr indirekte at kong Olav aksepterer at han har fornærmet Erling ved å la ham stå til ansvar overfor Tore Sel. I tillegg gir kongen Erling hans tidligere veitsler, som er Olavs bidrag for å få i stand en tettere forbindelse mellom dem. Erlings bidrag til denne forbindelsen er at Erlings sønn, Skjalg, må gå i kong Olavs tjeneste, og bli en hirdmann hos ham. Siden kong Olav høyst sannsynlig har hatt selvdømmerett i denne saken, og dermed har avgjort vilkårene i forliket, er det neppe tilfeldig at Erlings sønn Skjalg må gå i kongens hird. Skjalg gjør nemlig ikke bare tjeneste i kongens hird som en form for betaling for sin fars veitsler. Ved å utnevne Skjalg til hirdmann, har kong Olav lagt Skjalg direkte under hirdloven, og dermed knyttet Skjalgs lojalitet direkte til seg selv. Det vil med andre ord si at kong Olav har en

⁸² Heimskringla, s. 322.

forsikring mot at Erling Skjalgsson går mot ham igjen. Hvis Erling går i mot kongen, går han nemlig ikke kun mot kongen, men også mot sin egen sønn. Skjalg blir dermed en potensiell brekkstang kongen kan bruke mot Erling Skjalgsson. I effekt blir dermed Skjalg et gissel hos kongen. Det finnes også et annet aspekt ved dette. Hvis kong Olav hadde Skjalg i hirden over lengre tid, og knyttet sterke bånd til ham, ville Skjalg bli en mektig og trofast alliert når han en dag tok over farens eiendommer. Derfor kan det se ut som om kong Olav her har en bevisst strategi, som ikke kun handler om dette aktuelle forliket, men om en langvarig plan fra kongen på å få kontroll med Vestlandet. Når vi ser på Erlings del av forliket, ser vi at han får fritt spillerom på Vestlandet, som jo tilsier at Erling slett ikke trenger å gå i mot kongen, nå som han har fått det han har ønsket hele tiden, veitslene på Vestlandet. Dermed har Erling og kong Olav inngått forlik, og fått en tettere forbindelse enn tidligere.

Et interessant aspekt med dette forliket, er at Erling Skjalgsson i samme prosess oppnår forlik med Aslak Fitjaskalle. Dette skjer som en automatisk følge av at kong Olav har tatt saken hans. Når da Erling og Olav inngår forlik, gjelder det forliket også Aslak.

Til slutt kan vi konkludere med at forliket som blir inngått fører partene tettere sammen. Erling Skjalgsson blir bundet tettere til Olav Haraldsson ved at sønnen Skjalg må gå i kongens hird. Samtidig gir kongen Erling de veitslene han vil, pluss at alle sakene mot ham frafalles, for å kompensere for at sønnen må gå i kongens tjeneste. Olav Haraldsson er den utvilsomme vinneren i dette forliket. Med Erlings sønn i hirden sin, kan han kontrollere Erling Skjalgsson på en helt annen måte, til tross for at han har gitt ham større veitsler. Erling Skjalgsson er neppe helt fornøyd med forliket. For det første ble han tilkalt for å svare på anklager, som naturlig satte ham i en forsvarsposisjon. Også ved dette forliksmøtet har Erling færre menn med seg enn Olav Haraldsson.⁸³ Anklagene mot ham, har trolig gjort at han har følt seg presset til å godta forlik, av frykt for alternativene. Med Skjalg i kongens hird føler trolig Erling at hans maktutfoldelse er vingeklippet, til tross for at Erling får sine tidligere veitsler. Det kommer også senere fram at Erling frykter for kong Olavs makt.⁸⁴ Den store taperen i dette forliket er likevel Aslak Fitjaskalle. Han mister veitslerettene han har hatt og får tilsynelatende ikke noe igjen for det. Dessuten har han tapt masse ære på å måtte gi etter for Erling Skjalgsson, en ære han gjerne vil gjenopprette, og som han til slutt også gjør.⁸⁵

⁸³ Heimskringla, s. 330.

⁸⁴ Heimskringla, s. 324.

⁸⁵ Heimskringla, s. 69 (del 2).

Avaldsnesforliket

Den tredje konfrontasjonen mellom Olav Haraldsson og Erling Skjalgsson er et klassisk eksempel på hvordan en konflikt mellom to mindre parter kan eskalere til en stor konfrontasjon mellom de to mektigste mennene i riket.

Foranledningen til denne tredje konfrontasjonen, er konflikten mellom Asbjørn Selsbane og Tore Sel.⁸⁶ Denne episoden omtales ofte som *Selsbane-tåtten* og er stort sett den som blir nevnt av historikere når de sier noe om konflikten mellom Olav Haraldsson og Erling Skjalgsson. Per Sveaas Andersen mener at hovedtrekkene i denne episoden må anses som historisk troverdig,⁸⁷ mens Claus Krag er skeptisk til sannhetsgehalten i denne episoden, og hevder at flere trekk ved Snorres framstilling er usannsynlige, selv om han aldri forklarer hvilke trekk dette er.⁸⁸ Jeg akter å vise at hvordan denne episoden i høyeste grad er sannsynlig ut fra denne periodens æresmekanismer. Kort fortalt handler det om at Asbjørn, grunnet uår i Hålogaland, reiser til onkelen Erling Skjalgsson på Sola, for å kjøpe korn. Nå har kong Olav forbudt å selge korn fra sør til nord, og Asbjørn får beskjed fra kong Olavs årman, Tore Sel på Avaldsnes, at han ikke får kjøpt korn i Rogaland. Asbjørn reiser likevel til Erling Skjalgsson. Erling blir her satt i et dilemma ettersom han har forpliktelser både overfor kongen og slekta si. Han omgår problemet med å la trelle sine selge korn til Asbjørn, siden de ikke er ”under lov og landsrett”⁸⁹ som Erling sier det. På den måten hjelper han slekta si, samtidig som han kan si at han ikke har brutt kongens ord. På vei nordover må Asbjørn gjennom Karmsundet, og forbi Avaldsnes. Da Tore Sel får nytt om at Asbjørn har et søkklastet skip, samler han 60 mann og beslaglegger kornlasten. I tillegg beslaglegger han det dyre seilet til Asbjørn, og erstatter det med et gammelt seil. Tomhendt reiser Asbjørn hjem til Hålogaland, til spott og spe for vennene hans. Særlig er det Asbjørns onkel, Tore Hund, som driver gjøn med ferden hans til Rogaland.⁹⁰ Etter dette setter Asbjørn ut med 90 mann for å gjenopprette æren sin. Han kommer til Karmøy, men går alene i land i retning Avaldsnes. Der ser Asbjørn at kong Olav har kommet til gjestebud, og han sniker seg usett fram til stua hvor gjestebudet blir holdt. Der hører han at Tore Sel morer seg med å fortelle historier på hans bekostning. Asbjørn drar da sverdet sitt, løper inn i stua og hogger hodet av Tore Sel, rett foran kongens øyne.⁹¹

⁸⁶ Heimskringla, s. 322-326.

⁸⁷ Andersen (1977), s. 124.

⁸⁸ Krag (1995), s. 144.

⁸⁹ Heimskringla, s. 324.

⁹⁰ Heimskringla, s. 325.

⁹¹ Heimskringla, s. 325-326.

Kongen blir forståelig nok rasende, og beordrer at Asbjørn skal føres bort. Det som så skjer er at Erling Skjalgssons sønn, Skjalg, går mellom Asbjørn og kong Olav og tilbyr penger for Asbjørns liv.⁹² Hvorfor Skjalg gjør dette må forstås ut fra det faktum at han har relasjonelle bånd til begge partene. Skjalg og Asbjørn er fettere, og i kraft av slektskapet har Skjalg forpliktelser overfor Asbjørn. Å ikke stille opp for ham, ville vært vanærende for Skjalg. Men så har Skjalg også forpliktelser overfor kong Olav, han er jo hirdmann hos kongen. Skjalgs forsøk på å oppnå forlik mellom kong Olav og Asbjørn er forståelig ut fra den tidens tankegang. Skjalg hadde forpliktelser overfor begge partene, og var derfor nødt å gå imellom dem i et forsøk på å få i stand et forlik. At han byr penger for Asbjørns liv er derfor både forståelig og ventet. Kong Olavs svar til Skjalg har derimot et nytt element med seg, som vi så vidt har vært inne på, og som kommer tydeligere til uttrykk her, nemlig kongemaktens rolle i konfliktløsning. Kong Olav spør først Skjalg om det ikke er dødssak når en mann bryter påskefreden. Her sier Olav indirekte at kongsembetet hans krever at han følger loven, og at han dermed dømmer Asbjørn etter loven, som i dette tilfellet er henrettelse. I fortsettelsen legger han i tillegg til at han har nok av andre grunner til å ta livet av Asbjørn. For det første at han drepte en mann i kongens hus, dernest at liket falt på kongen. Å drepe en av kongens menn foran kongens øyne var i seg selv en grov fornærmelse, som kong Olav ettertrykkelig påpeker for Skjalg. Vi skal være oppmerksomme på at kong Olav aldri argumenterer for at det var drapet på Tore Sel i seg selv som gjorde at han ville ha Asbjørn henrettet. Han sier aldri at Asbjørn skal bøte med livet fordi han drepte Tore Sel. Nei, det er omstendighetene rundt drapet som fornærmet kongen i slik grad at han ville ta Asbjørns liv. Kong Olav vil ta Asbjørns liv, fordi Asbjørn drepte Tore Sel under påskefreden, i kongens hus, og foran kongens øyne. Ved å gjøre det fornærmet Asbjørn både kongens kongsembete og hans person, og det er det som fortjener dødsstraff, ikke at han drepte Tore Sel.

Og det er nettopp dette Skjalg påpeker når han tar til ordet mot kongen igjen. Han sier at det er leit at kongen misliker dette, underforstått omstendighetene, men at drapet ellers hadde vært et godt verk. Han hevder altså her at det er uheldige omstendigheter som førte til Asbjørns fornærmelse mot kongen, ikke drapet i seg selv. Skjalg sier til og med at drapet var et godt verk, et utsagn som bare kan forstås ut fra samtidens fokus på ære. Tore Sel hadde fornærmet Asbjørn og Asbjørn tok sin ære tilbake ved å drepe Tore, slikt var både rederlig og forståelig. Slik prøver Skjalg å minimalisere Asbjørns fornærmelse mot kongen. Skjalg fortsetter Asbjørns forsvar ved å påpeke sin egen tjeneste for kongen. Han mener at han ved å

⁹² Heimskringla, s. 326-327.

gå i kongens tjeneste har vist velvilje mot kongen, og derfor bør få noe igjen for det. Det han egentlig spør om er muligheten til å ære sine forpliktelser overfor fetteren sin, og dermed komme fra denne situasjonen med æren i behold.

På dette svarer kong Olav resolutt at han ikke vil bryte loven og gi fra seg den kongelige hederen for Skjalgs skyld. Her påpeker altså Olav igjen sin rolle som konge. Han sier at å la Asbjørn gå ville vært et brudd på loven, og at han, i kraft av å være konge, er lovens opprettholder. Hans embete som konge nekter dermed Asbjørn å gå. Skulle han vike på det ville han ikke utføre sine forpliktelser mot det kongelige embetet, og han ville som en konsekvens av det miste sin kongelige verdighet. Og det er nettopp her i Olavs siste svar til Skjalg, at sakens kjerne kommer frem. På den ene siden mister Skjalg ære hvis Asbjørn blir drept, grunnet sine familieforpliktelser overfor ham. På den andre siden mister kong Olav ære hvis Asbjørn forblir i live, grunnet sine forpliktelser overfor kongeembetet. Det er altså et spørsmål om ære for begge parter. Og med sitt siste svar, gjør kong Olav det ettertrykkelig klart at hans ære er langt mer verdt enn Skjalgs ære.

Etter denne seansen ror Skjalg i all hast til Erling Skjalgsson, sin egen far, for å fortelle ham hva som har skjedd.⁹³ Vi skal huske på at det sannsynligvis også på denne tiden var stikk i strid med hirdloven for en hirdmann å forlate kongens side uten lov.⁹⁴ Skjalg bryter da på denne måten den eden han har sverget til kongen. Dette gjør han sannsynligvis fordi han mener at kongen har fratatt ham ære, og ikke æret vennskapet dem i mellom ved å la Skjalg få kjøpe sin slektning fri. Derfor mener han sannsynligvis at han ikke er bundet av eden sin til kong Olav lenger, siden kongen har brutt sine forpliktelser overfor ham. Erling og sønnene hans blir enige om å samle en hær, og reiser med 1500 mann til Avaldsnes for å sette Asbjørn fri. Da Erlings hær ankommer Avaldsnes tar de Asbjørn med makt og fjerner lenkene hans. Deretter stiller Erling opp alle mennene sine på begge sider fra stua til kirken, hvor kong Olav er til messe. Når messen er ferdig går kong Olav ut av kirken og bort til stua, hvor Erling blokkerer veien inn. Det er tydelig at Erling Skjalgsson ønsker å gjøre situasjonen så pinlig som mulig for kongen, og han viser sin makt ved å la kong Olav gå manngard mellom mennene hans som om han var en forbryter, i tillegg til at han nekter kongen adgang til sin egen stue. Ydmykelsen kong Olav må føle av å bli behandlet som forbryter og nektet adgang til sitt eget hus, er ikke vanskelig å forestille seg. Det er ikke tilfeldig at Erling viser sin makt på denne måten. I de to foregående møtene mellom dem, har kong Olav hatt flere menn enn

⁹³ Heimskringla, s. 327-330.

⁹⁴ Hirdskræen, s. 127.

Erling, og har på mange måter overkjørt sin motstander. Dette er Erlings måte å fortelle Olav at styrkeforholdene har endret seg, og at det i denne saken er han som er konge. Det at det er kongen som kommer til Erling og ikke motsatt, er en indikasjon på nettopp denne situasjonen. En konge kan stevne folk til seg, men ingen stevner kongen til seg selv. Likevel er det nettopp det Erling Skjalgsson gjør, og før de har utvekslet et ord, har han dermed redusert kongen til en hvilken som helst stormann, og opphøyet seg selv til konge.

Etter at de har hilst hverandre tar Erling til ordet, og sier at han er kommet for å by forlik for Asbjørn, med de bøtene kongen selv skal bestemme, så lenge Asbjørn får beholde liv og lemmer og får rett til å være i landet. Erling gir her inntrykk av å være mekler i konflikten mellom kongen og Asbjørn Selsbane, og saken er klassisk i konfliktløsningssammenheng. Erling har bånd både til kong Olav og til Asbjørn, og blir derfor den naturlige tredjeparten som ønsker derfor å oppnå forlik. I så måte gjør han akkurat det som sønnen Skjalg gjorde. Forskjellen er at Skjalg alene har lite innflytelse som tredjepart, mens Erling, med 1500 mann i ryggen, har en helt annen tyngde til å tvinge gjennom et forlik. Svaret kong Olav gir til Erling er da også et ganske annet enn han gav til Skjalg. Kongen ser at han er tvunget opp i et hjørne, og han påpeker dette. Han sier at Erling allerede har saken til Asbjørn i sine hender, og påstår at den virkelige grunnen til at Erling har samlet en hær er for å avgjøre det som er mellom han og Erling. Dermed avviser han at Erling er der på vegne av Asbjørn, og påstår at Erlings rolle som mekler er et retorisk grep han bruker for å få gjennom det han egentlig vil, som er å ta et oppgjør med kongen. I dette ligger det også en dypere anklage. Kong Olav anser Erlings opptreden som opprør, og hevder at Erling har vanæret forliket mellom dem. Fra dette punktet er det ingen av dem som snakker om Asbjørn lenger. Fra nå av er dette en sak mellom Erling Skjalgsson og Olav Haraldsson. Erling svarer Olav med å si at kongen skal bestemme, og bestemme slik at de skilles forlikte. Ved å si at kongen skal bestemme, tilbakeviser Erling påstanden om at han har gjort opprør, og dermed vanæret forliket mellom dem. Men ved å si at kongen skal bestemme slik at de skilles forlikte, sier han også at kongen bestemmer kun fordi Erling tillater det, og stiller da som vilkår at de skal forlikes. Med andre ord setter han seg selv over kongen, fordi han dikterer kongen hva han skal gjøre. Dette er en dyp fornærmelse mot kong Olav, en fornærmelse som Erling kan tillate seg fordi han har 1500 mann tilstede. Det ligger også en liten trussel i dette ordet fra Erling, at kongen bør bestemme slik Erling vil. Han har tross alt 1500 mann med seg. Denne trusselen merker i hvert fall kong Olav, for han reagerer ved å spørre om Erling prøver å skremme ham, om det er årsaken til at han har tatt med seg så mange menn. Til dette svarer Erling kort nei. Kong Olav fortsetter da med å si at hvis det ligger noe annet under, så vil han ikke flykte nå.

Med det gjør kong Olav det klart at han er kongen og at han ikke vil la seg diktere av Erling. Dette gjør Erling sint. Han svarer at kongen ikke trenger minne ham på at når de har møttes tidligere så har kong Olav hatt flere folk enn ham. Med dette ligger det trolig en underliggende forståelse hos Erling at grunnen til at kongen har kunnet styre de forrige forliksmøtene til sin fordel er utelukkende fordi kongen har hatt flere menn enn ham. Med dette forliksmøtet gjør Erling det tydelig at han anser seg selv som kongens likemann, og at han kun har funnet seg i de forrige forlikene fordi han var tallmessig underlegen. Erling fortsetter med å si at han vil at de skal skilles forlikte, ellers vil han trolig ikke la det komme til flere møter mellom dem. Erling gir med andre ord kong Olav valget mellom å akseptere forlik, eller å dø. Med en slik direkte drapstrussel hengende i luften, bryter biskopen Sigurd inn.

Kirkelige elementer i konfliktløsningen er alltid verdt å se nærmere på. Fra Frankerriket har vi sett hvordan kirken spilte rollen som tredjepart i konflikter, særlig gjaldt dette i drapssaker.⁹⁵ Formen denne konfliktløsningen tok var typisk at drapsmannen betalte for kirkelige handlinger som skulle utføres for avdøde, og som avdødes familie måtte ha betalt for ellers. De kirkelige handlingene omfattet spesielt bønner for den avdødes sjel. Fra en konflikt i Frankerriket ser vi hvordan abbed Rainerius av Noyers blir tilkalt av Acharias av Marmande for å bringe fred mellom ham og familien til noen kvinner og barn som ble drept i en brann han forårsaket under et raid. Abbeden får i stand forlik mellom dem, ved at Acharias betaler for at munkene skal synge 200 messer for de døde sjeler.⁹⁶ Den særegne rollen kirken i Frankerriket har fått i forbindelse med drapssaker har trolig sammenheng med at det kristne verdensbildet var en integrert del av den frankiske mentaliteten, i motsetning til Island eller Norge, hvor kristendommen hadde blitt innført, men ikke vunnet gjennom i folks tankesett enda. Det kristne verdensbildet skinner nemlig gjennom når vi ser på Acharias motiver for å ønske fred. Det blir nemlig skrevet at Acharias overgav noe av sin eiendom som betaling for messene, slik at han kunne bli fri fra drapssynden han hadde begått.⁹⁷ Når vi kjenner dette verdensbildet er det fullt forståelig at kirken fikk den rollen den fikk i forbindelse med drapssaker. En krangel om eiendom trengte ikke å involvere Gud, men når man drepte noen, hadde man brutt Guds bud, og måtte derfor få sin sak i orden med Gud. Derfor fikk også kirken i Frankerriket en helt spesiell innflytelse i saker hvor Guds bud hadde blitt brutt, som i drapssaker. Nå skal det sies at disse kildene ble nedskrevet av munkene, og har sannsynligvis

⁹⁵ White (2005).

⁹⁶ White (2005), s. I 216.

⁹⁷ White (2005), s. I 216.

blitt farget av deres verdensbilde. Hvor stor frykt Acharias av Marmande egentlig har hatt for Gud kan diskuteres. Mye tyder på at dette også var en beleilig måte for Acharias å få en ufordelaktig sak ut av verden på.⁹⁸ Men at kirken fikk denne viktige rollen som tredjepart viser likevel det kristne verdensbildets innflytelse i Frankerriket.

På Island derimot fungerte kirken som tredjepart omtrent på samme måte som andre tredjeparter, og kirken spilte ikke den samme særegne rollen i konfliktløsning slik som den gjorde i Frankerriket.⁹⁹ Selv om kirken på Island var mindre innflytelsesrik enn i Frankerriket, hadde den likevel en spesiell rolle i konfliktløsning, selv om den artet seg veldig forskjellig, sammenlignet med Frankerriket. Kirken opptrådte veldig sjelden som meklere på Island, men når de først gjorde det, var det stort sett i svært alvorlige saker som involverte de mektigste høvdingene på Island. Og det var ikke uvanlig at for eksempel en biskop alene meklet mellom partene.¹⁰⁰ Årsaken til at biskoper og prester fikk så stor betydning som meklere i de største sakene, må forstås ut i fra hvem de representerte. Når kampen om makt og ære stod mellom de mektigste mennene i riket var det ingen tredjepart som var mektig nok til å mekle eller få i stand forlik mellom dem. I slike tilfeller var da Gud den eneste som var mektig nok til å opptre som mekler, og det er sannsynligvis også derfor biskopene blir tilkalt når de verste sakene står på. De talte nemlig på vegne av Gud, hvis makt og ære var større og mer betydelig enn noen andre.

Når vi så vender blikket tilbake til Norge og konflikten mellom Olav Haraldsson og Erling Skjalgsson, ser vi her en kirkelig innblanding som er vesensforskjellig fra den vi ser i Frankerriket. For det første er dette fordi dette ikke er en drapssak først og fremst, men en maktkamp mellom de to mektigste mennene i landet. For det andre eksisterer ikke den samme kristne mentaliteten i Norge på dette tidspunktet, og for det tredje har ikke kirken som institusjon på langt nær den innflytelsen som den hadde i Frankerriket. Derimot er likheten til det islandske samfunnet slående. Biskop Sigurds involvering ser nemlig ikke i utgangspunktet ut til å være vesensforskjellig fra andre parters involvering i denne konflikten. Den eneste forskjellen, som er en vesentlig forskjell, er at partene i denne konflikten faktisk hører på ham, som sier noe om partenes respekt for kirkens autoritet, til tross for at biskopene på denne tiden ennå ikke hadde den verdslige makten som de senere fikk. Vi kan derfor si at kirken i Norge har en særegen rolle i konfliktløsningen, på to måter. For det første, konkurrerer ikke kirken på dette tidspunktet om makt på lik linje med andre stormenn, men befinner seg

⁹⁸ White (2005), s. I 217-218.

⁹⁹ Miller (1990), s. 267-268.

¹⁰⁰ Sigurðsson (1999), s. 163.

utenfor de tradisjonelle maktstrukturene. For det andre er kirken i Norge, i likhet med kirken på Island, på mange måter er den siste instansen som kan gå mellom to parter som nekter å bøye av for press fra andre. Det at Erling og Olav faktisk hører på Sigurd, til tross for at han ikke har noen makt i seg selv til å tvinge gjennom en løsning, vitner om at kirken faktisk hadde en særstilling i det norske samfunnet på denne tiden. Kirken kan sies å ha en funksjon i konfliktløsningen utover det å være en tredjepart i vanlig forstand, siden biskopen ikke er respektert på grunn av sin verdslige makt, men på grunn av sitt embete.

Argumentet som Sigurd bruker for å få partene til å forlike seg, kaster kanskje lys over hvorfor de hører på ham. Sigurd ber kong Olav om å forlike seg med Erling for Guds skyld. Ved å dra Gud inn i konflikten på denne måten, har biskop Sigurd dratt det siste trumfkortet overfor kong Olav og Erling Skjalgsson. Som kristne mennesker, anerkjenner både Erling og kong Olav Gud som den øverste autoriteten, og når Guds ære står på spill, er både kong Olav og Erling villige til å inngå forlik. Ved å snakke på vegne av Gud, får dermed biskop Sigurd en langt større tyngde som tredjepart, enn hans verdslige posisjon tilsier. Sigurd fortsetter med å diktere hvordan forliket skal inngås, ved at Asbjørn skal få beholde liv og lemmer, mot at kong Olav skal bestemme forliksvilkårene. Kongen godtar dette. Deretter henvender biskop Sigurd seg til Erling Skjalgsson, og ber ham gi kongen den trygden, eller kompensasjonen han vil ha, for at Asbjørn deretter ber om nåde, og gir seg hen i kongens vold. Her ser vi hvordan biskop Sigurd dikterer hvordan forliket skal inngås. Selv om kong Olav her får selvdømmerett, så er det biskopen som bestemmer at det skal være slik, og biskopen fremstår derfor også som en voldgiftsmann, og ikke bare som mekler. Kong Olav får nemlig kun selvdømmeretten i forhold til saken mellom Asbjørn og ham selv, men ikke i forhold til Erling Skjalgsson. Han får riktignok selv bestemme hvor stor oppreisning han vil ha, men bare på det vilkåret at Asbjørn får beholde liv og lemmer. Derfor ser vi at det i realiteten er et forlik mellom likemenn, til tross for at det ser ut som om kong Olav får selvdømmerett, fordi selvdømmeretten på mange måter er en del av biskop Sigurds dom, en del av betalingen for forliket så og si. Erling gir kongen trygden han ber om, som Snorre utelater å si hvor mye er. Etter dette gir Asbjørn seg i kongens vold, og kysser kongens hånd, som er et tegn på underkastelse. Det som så skjer er helt uforståelig hvis vi ser saken ut fra vår tid. Erling drar sin vei med hele mannskapet sitt og lar Asbjørns skjebne være helt i kongens hånd. Man skulle tro at Erling ville forblitt på Avaldsnes og passet på at kongen ikke tok livet av Asbjørn likevel. Grunnen til at han reiser er at kongen har gitt sitt ord, og det med Gud som tredjepart, på at Asbjørn skal beholde livet. Ved å drepe Asbjørn hadde han vanæret forliket, og dermed også vanæret Gud, som ved biskop Sigurd var tredjepart i dette forliket. Kong Olav, som en

mann av ære, var dermed bundet til å overholde forliket. Dette visste naturligvis Erling, og derfor så han ikke nødvendigheten av å bli værende på Avaldsnes. Også for Snorre virker dette helt opplagt. Det Snorre imidlertid vektlegger er at kong Olav og Erling ikke hilser til hverandre i det han reiser, som viser at selv om de er forlikte, har tonen mellom dem forverret seg. Det at Erlings sønn, Skjalg, fra nå av er hos faren sin, viser også at med dette forliket har forbindelsen mellom kong Olav og Erling Skjalgsson blitt langt svakere enn det var tidligere.

Når Erling Skjalgsson har dratt, setter kong Olav vilkårene for Asbjørn Selsbane.¹⁰¹ Kongen begynner sitt framlegg ved å legitimere sine vilkår ut fra loven som sa at den som drepte kongens tjenestemann skulle ta på seg den dreptes tjeneste hvis kongen ville. Deretter ber kong Olav Asbjørn om å overta embetet etter Tore Sel på Avaldsnes. Ved å benytte seg av loven i sin retorikk mot Asbjørn, prøver kong Olav å framstå som konge igjen, etter å ha blitt ydmyket av Erling Skjalgsson. Glad for å beholde liv og lemmer, aksepterer Asbjørn vilkårene, mot at han får dra hjem og ordne i sakene sine der. Dette aksepterer kongen, og saken mellom Erling Skjalgsson og Olav Haraldsson er ute av verden for denne gang.

Den store vinneren i dette forliket er Erling Skjalgsson. Med sine 1500 støttespillere har han tvunget gjennom et forlik mot selveste kongen, og dermed vist at han er like mektig som ham. Med andre ord har han øket sin ære på bekostning av kongen. For kong Olav representerer dette forliket det stikk motsatte av ære. Erling har ydmyket ham og tvunget ham inn i et forlik han ikke ønsket å inngå. Ved å ikke tillate kongen å opptre som lovens håndhever overfor Asbjørn Selsbane, har Erling tatt Olavs kongelige heder og ære, og gjort seg selv til kong Olavs likemann. Ydmykelsen er av en slik art at Snorre nevner at forliket på Avaldsnes førte til direkte fiendskap mellom kong Olav og Erling.

Slaget ved Bogn

Som vi har sett, førte ikke forliket på Avaldsnes til en avvikling av konflikten mellom Erling og kong Olav, men det førte snarere til en eskalering av konflikten. Ettersom de nå var fiender på ny, var det ventelig at konflikten før eller siden ville føre til en voldelig konfrontasjon. Det skjedde da også, men først etter at de hadde voktet på hverandre en god stund, uten at det kom til slag.¹⁰² De unngikk hverandre i stedet for å konfrontere hverandre; Erling, som følge av at han ikke var mektig nok til alene å møte kong Olav i kamp, kong Olav, som følge av at han måtte forholde seg til at danekongen Knut den Mektige gjorde krav på Norge og søkte å

¹⁰¹ Heimskringla, s. 330-331.

¹⁰² Heimskringla, s. 16, 40 (del 2).

skaffe seg støtte blant stormennene i Norge. Erling Skjalgsson var en av dem som tok i mot tilbudet fra kong Knut og ble hans mann.¹⁰³ Også mange andre stormenn gikk over på kong Knuts side, og da kong Knut tilslutt gikk mot Norge med en hær, la hele landet seg frivillig under ham uten kamp, mens kong Olav gjemte seg i Drammen.¹⁰⁴ Da kong Knut hadde lagt under seg landet, gjorde kong Olav et vågalt forsøk på å skaffe seg penger og folk. Han forsøkte igjen å reise forbi Erling Skjalgsson på Jæren. Denne gangen var det ikke snakk om at vennene til partene kunne få i stand et forlik mellom dem. Erling og Olav var erklærte fiender, og Erling hadde ingen interesse av å forlike seg med Olav, nå som han hadde sverget troskap mot kong Knut. Dessuten var Erling nå tallmessig overlegen kong Olav, og han satte derfor etter ham.

Ved å bruke et seiltriks forteller Snorre hvordan kong Olav lurte Erling Skjalgsson til å tro at kong Olav klarte å komme seg unna, som dermed forlot flåten sin for å ta opp jakten på Olav Haraldsson med sitt skip alene. Erling Skjalgsson ble lurt inn i et bakhold, det kom til slag, et slag som Erling tapte. Til slutt stod Erling alene tilbake mot overmakten, men som en mann av ære bad han ikke for livet sitt. Da kong Olav likevel tilbyr ham liv og lemmer hvis han vil gå i kongens tjeneste, aksepterer Erling det. Deretter merket kongen ham på kinnet med øksa. Hvorfor han gjorde det er et interessant spørsmål. En mulighet er at han ved å merke Erling for livet, en vanærende handling, tok tilbake den æren som Erling hadde tatt fra ham. Å merke ham ville kanskje også bety at han på mange måter "eide" Erling fra nå av, ved at han alltid bar kongens merke på seg. Å bryte det forliket ville bringe skam over Erling, når han skyldte kong Olav livet.

Hva forholdet dem imellom ville vært kan vi likevel bare spekulere i. Like etter at Erling var blitt merket, steg nemlig Aslak Fitjaskalle fram og slo øksa ned i hodet på Erling, for på den måten å rette opp den æren han hadde tapt til Erling ved tidligere anledninger. Dermed endte konflikten mellom Erling Skjalgsson og Olav Haraldsson som det ofte gjorde i dette samfunnet, med at en av partene ble drept. I det følgende skal vi se på de generelle årsakene til at den lange konflikten mellom Erling Skjalgsson og Olav Haraldsson endte med vold, og ikke med forlik.

Konklusjon

Til tross for flere forhandlinger og forlik, endte konflikten mellom Olav Haraldsson og Erling Skjalgsson ikke i enighet, men med den ene partens død. Spørsmålet jeg sitter igjen med er

¹⁰³ Heimskringla, s. 40, 55 (del 2).

¹⁰⁴ Heimskringla, s. 61-65 (del 2).

hvorfor tre forlik ikke førte til fred mellom partene? Hvorfor strakk ikke det norske samfunnets konfliktløsning til for å løse konflikten mellom kong Olav og Erling?

For å finne svaret på det spørsmålet, er det best å sette konflikten inn i en større sammenheng, i tillegg til å dra paralleller til Island for å finne ut hvorfor denne konflikten endte som den gjorde. Ett sentralt element for å forstå resultatet av denne konflikten er å se på årsakene til at stormenn inngikk vennskap med hverandre. Som vist i begynnelsen av dette kapitlet, var vennskap noe som ble inngått fordi man hadde gjensidig nytte av det. Mellom stormenn og bønder var slike vennskapsbånd nokså stabile, siden stormennene alltid trengte støtte, og bøndene alltid trengte beskyttelse. Mellom stormenn derimot var situasjonen en annen. Der ble vennskap opprettet som en del av det politiske spillet, et spill som raskt kunne endre seg. Dermed var heller ikke den gjensidige avhengigheten av vennskap like stabilt som mellom stormenn og bønder.¹⁰⁵

Når man overfører denne kunnskapen til partene i denne konflikten kan man tydelig se at Olav og Erling inngår det første forliket med to vidt forskjellige interesser. Kong Olav ønsker vennskapet med Erling fordi han vil ha herredømmet over hele Norge, mens Erling egentlig ikke ønsker Olavs vennskap, men inngår det fordi han ikke kan stå alene mot overmakten. Av Erlings framferd i ettertid kommer det tydelig fram at han føler vennskapet med Olav som en byrde, heller enn en glede. Dette er fordi stormennene alltid ønsket å øke sin ære, og det var kun Olav Haraldsson som kunne hindre Erling Skjalgsson i å oppnå nettopp dette. En eventuell økning i Erlings makt og ære ville vært på Olavs bekostning, en økning som Olav satte en stopper for, og som Erling ikke kunne la gå upåaktet hen. At kong Olav er den naturlige motstanderen til Erling Skjalgsson er en av faktorene som gjør at forlikene deres gang på gang sprekker. Den gjensidige avhengigheten dem imellom er for liten til at vennskapet deres holder.

Når vi løfter blikket bort fra Norge, og over til Island blir vi oppmerksomme på et annet moment som kan indikere hvorfor denne konflikten ikke ble løst på en fredelig måte, til tross for at tre forlik ble inngått. Det handler ganske enkelt om maktforholdene. I fristatsperioden på Island var det et tosifret antall høvdinger som konkurrerte om makt og ære. Det gjorde at det politiske spillet ble dynamisk, og maktforholdene lett kunne skifte. I et samfunn med så mange høvdinger, var det alltid en tredjepart som både hadde interesse av, og makten til, å tvinge gjennom et forlik. Forlikene holdt i tillegg ganske ofte fordi ingen av partene i

¹⁰⁵ Sigurðsson (2008) s. 83-84.

konflikten ville risikere å fornærme tredjeparten i saken. Derfor fungerte denne formen for konfliktløsning relativt godt på Island. Når vi så sammenligner konflikten mellom Olav Haraldsson og Erling Skjalgsson med det som var typisk i det islandske samfunnet, så ser vi at maktbalansen er en helt annen. Mens det er mange høvdingar som deler makten på Island, er makten i Norge på denne tiden i realiteten delt mellom Olav Haraldsson og Erling Skjalgsson. Det oppstår derfor en bipolar maktdeling, og som resultat av dette oppstår en konflikt som de norrøne konfliktløsningsmekanismene ikke klarer å demme opp for. Hovedgrunnen for dette er at det ikke finnes noen sterk tredjepart. I de to første forlikene presser begge partenes venner på for å få i stand forlik. I Tønsbergforliket blir det helt klart at både Olavs og Erlings venner sterkt ønsker at de skal få et tett vennskap med hverandre, slik at konflikten ikke skal blusse opp igjen. Når den gjør det viser det hvor vingeklippet et forlik kan bli, når det ikke finnes en sterk tredjepart som kan sette makt bak forliket. En eventuell reaksjon fra tredjepartens side hadde betydd lite og ingenting fordi ingen tredjepart hadde makt nok til å utfordre noen av partene i konflikten. Selv ikke kirken, med Gud på sin side, klarte å sette en stopper for konflikten, som viser den norske konfliktløsnings kanskje største svakhet, nemlig mangelen på en sterk tredjepart.

Et tredje moment som kan være sentralt for å finne ut svaret på hvorfor denne konflikten endte som den gjorde er det ideologiske elementet, som senterer rundt kongemaktens rolle i Norge. Snorre indikerer i denne konflikten at det er en forskjell i måten Erling og Olav ser på kongemakten. Erlings syn er at kongen kan få hans støtte så lenge kongen ikke blander seg inn i hans anliggender, kongen er for Erling på mange måter den første blant likemenn. Olav prøver derimot å minske de lokale stormennenes makt, og ser på dem som undersåtter som bør innordne seg uansett. Dette synet på kongemakten kommer tydelig fram i Snorres beretning om Kvitsøyforliket, hvor kong Olav gjør det klinkende klart at han har retten til å fordele veitsler som han selv vil. Ved Olavs årmannsvesen og hans rolle som lovgiver i forbindelse med innføringen av kristendommen, skimter vi også konturene av 1200-tallets idealbilde av kongemakten, en konge som fremfor alt er lovens håndhever i et rike som er hierarkisk oppbygget. Olav Haraldsson som lovens håndhever kommer blant annet til uttrykk i Snorres beretning om Asbjørns drap på Tore Sel. At Olav ser på seg selv som lovens håndhever og dommer, gjør at konfliktløsningen mellom han og Erling Skjalgsson blir ytterligere problematisk, fordi kong Olav har det synet på sin egen kongsgjerning at han ikke skal behøve inngå forlik, men få sin vilje i kraft av at han er konge.

Den hensynsløse kongen

Den andre konflikten som vi skal ta nærmere i øyesyn, er konflikten mellom Harald Hardråde og Håkon Ivarsson. Også den er en kompleks affære, som særlig viser tredjepartens viktige rolle i hensyn til konfliktløsning. Som i den forrige konflikten, er det også i denne konflikten flere konfrontasjoner, med flere forsøk på konfliktløsning. I likhet med den forrige konflikten står også denne konflikten mellom kongen og en stormann, selv om Harald Hardråde forholder seg til sin motstander på en ganske annen måte enn Olav Haraldsson, som vi skal komme tilbake til i slutten av denne konflikten. I det følgende vil jeg redegjøre for opphavet til konflikten, som har sitt utspring i en annen konflikt, nemlig den mellom Harald Hardråde og Einar Tamberskjelve.

Konflikten med Einar Tamberskjelve

Det er mange interessante elementer i konflikten mellom Harald Hardråde og Einar Tamberskjelve. Ett av dem er at den viser hvordan tinget også i Norge ble brukt som en arena for utveksling av makt og ære, slik det var på Island.

Når Snorre begynner sin opptakt til konflikten, begynner han med å påpeke at Harald ble stadig mer egenrådlig etter hvert som han fikk fotfeste i landet, og at det gikk galt for dem som sa ham imot eller som forsøkte å få frem noe annet enn ham.¹⁰⁶ Snorre indikerer derfor at Harald gikk i sin halvbror, Olav den Helliges, fotspor. Kong Olav og kong Harald delte synet på at kongen var satt over de andre stormennene, og at de derfor skulle lyde kongen, fordi de var kongens undersåtter. Man kan likevel skimte en forskjell i måten Snorre framstiller de to kongenes metoder på, til tross for at de begge søker å underkue enhver motstand mot sin egen makt. I dialoger henviser kong Olav ofte til sin rolle som lovens opprettholder i sine argumenter, og framstiller ofte motstandernes mangel på å lystre hans ord som svik mot hans kongeverdighet, som gir ham retten til å forlange lydighet. Snorre lar aldri kong Harald bruke slike argumenter i sin omgang med stormennene. Han krever aldri lydighet på grunnlaget av at han er konge. Snarere tvert imot ser det ut til at han krever lydighet på grunnlag av trusselen om vold. Konflikten med Einar Tamberskjelve viser at kong Harald bryr seg lite om sin rolle som lovens opprettholder, tvert imot bryter han både lover og skikker og farer med svik, for å underkaste seg motstanderne sine. Man kan derfor oppsummere at forskjellen mellom kong Olav og kong Harald er at Snorre tegner et bilde av kong Olav som en

¹⁰⁶ Heimskringla, s. 177 (del 2).

idealistisk konge, som står fast på sine prinsipper og nekter å bøye av fra det han mener er rett. Kong Harald derimot blir fremstilt som en pragmatisk, slu og kynisk konge, som bruker alle midler til sin disposisjon for å tvinge motstanderne til underkastelse. Hvorvidt dette er basert på virkeligheten eller på Snorres syn på kongene, er vanskelig å avgjøre, og vil bli diskutert senere i oppgaven. At Harald Hardråde har vært både slu og kynisk er derimot ikke usannsynlig, med tanke på at han hadde tilbragt lang tid i væringgarden til den bysantiske keiseren, og sett intrigene og det kyniske maktspeillet som preget det bysantiske hoffet på nært hold.

Snorre fortsetter med å fortelle at Einar Tamberskjelve var den mektigste lendmannen i landet, og derfor Harald Hardrådes naturlige motstander. Dessuten beskriver Snorre at Einar var den fremste formannen for bøndene i Trondheimen, og svarte for dem på tinget.¹⁰⁷ Her er det verdt å se nærmere på hva som ligger i det å være den fremste formannen for bøndene. Nøkkelen til å forstå hva dette formannskapet dreier seg om, ligger i frasen ”Han svara for dei på tinget...”¹⁰⁸. Som vi tidligere har vist, var det vanlig både i Norge og på Island, at bøndene gikk til sin høvding i saker der motparten var mektigere enn dem selv. Det er trolig dette som ligger i Snorres bruk av tittelen formann om Einar Tamberskjelves rolle på tinget. Snorre forklarer at når kongens menn klagde på bøndene på tinget, så stilte Einar opp for dem. Dette viser hvordan det vertikale vennskapet mellom høvdinger og bønder fungerte. Som stormann, og bøndenes høvding, var Einar Tamberskjelve forpliktet på sin ære til å forsvare sine venner mot mektigere motstandere. Snorre forteller også at Einar var godt kjent i lovene og at han ikke nølte med å bruke sin kunnskap på tinget, selv om kongen var der. Videre forteller Snorre at bøndene støttet Einar, noe som tyder på at argumentene Einar brukte falt i bedre jord enn Haralds argumenter. Som konge kunne ikke Harald Hardråde gå med på å bli tilbakevist på tinget, spesielt ikke fra en så mektig mann som Einar Tamberskjelve, og Snorre sier da også at kong Harald ble rasende for dette, som resulterte i en eneste stor krangel mellom de to mektige mennene.¹⁰⁹

For å forstå kong Haralds reaksjon, må vi også forstå hva som stod på spill for kongen når han møtte Einar Tamberskjelve på tinget. Ethvert møte mellom stormenn på tinget, var av offentlig karakter, og var derfor en arena hvor ære ble utvekslet. Den som fikk sine saker gjennom på tinget, vant også stor ære på motstanderens bekostning. At Einar Tamberskjelve i det hele tatt våget å si imot kongen på tinget, var urovekkende i seg selv for Harald Hardråde.

¹⁰⁷ Heimskringla, s. 177 (del 2).

¹⁰⁸ Heimskringla, s. 177 (del 2).

¹⁰⁹ Heimskringla, s. 177-178 (del 2).

Ved å ta til motmæle mot kongen, hadde Einar hevet seg selv opp på kongens nivå, og tiltalte ham som en likemann. Enda verre ble det når Einar vant tilslutning hos bøndene. For å vinne gjennomslag på tinget, måtte man nemlig kunne legitimere saken sin. Dette viser også retorikkens betydning i konflikter og konfliktløsning. Snorre viser med henvisning til Einars kjennskap til lovene og hans djervhet på tinget, at han var en talefør mann, og at han legitimerte saken sin, eller sakene til sine bønder, bedre enn det Harald Hardråde gjorde. Einar anklaget blant annet Harald for å ville bryte lovene og landsretten for bøndene, noe som de ikke ville tillate. Ved å bruke slike juridiske argumenter, legitimerte Einar sakene sine på en så god måte, at kongen ikke klarte å si imot, ifølge Snorre. Ved å si at bøndene ikke ville tåle ulov av kongen, ligger det også en trussel. Indirekte sier Einar Tamberskjelve, at hvis kong Harald ikke følger loven, det vil si at han gjør som Einar sier, så kommer bøndene i Trondheimen til å reise seg mot kongen. For Harald Hardråde var dette katastrofalt. Å tape ansikt på tinget var jevngodt med å tape på slagmarken, og dette medførte at Harald tapte ære til fordel for Einar Tamberskjelve. Harald kunne som konge, og som en mann av ære, ikke finne seg i verken å tape ansikt på tinget, eller å la en mann som Einar Tamberskjelve fare med trusler. Dette var selvfølgelig også Einar Tamberskjelve veldig klar over. Som konsekvens av Einars seire over Harald på tinget, begynte Einar derfor å ha mange folk rundt seg hjemme, og enda flere når han var i byen, mens kong Harald var i nærheten forteller Snorre.¹¹⁰ Dette viser at han tydelig var klar over at han hadde fratatt Harald ære, og at han forventet at Harald ønsket å ta den tilbake.

Snorre fortsetter sin beretning med å fortelle at Einar Tamberskjelve ankommer Nidaros med 500 menn mens Harald Hardråde befinner seg der. 500 menn var langt flere enn Harald hadde rundt seg på dette tidspunktet, og dette antallet er ikke nevnt tilfeldig. Når Harald ser Einar komme med følget sitt, kommenterer han Einars følge med å si at han ofte så færre folk i jarlers følge. Einar har ikke engang jarletittel, men han opptrer som mer enn en jarl, det vil si som en konge. Harald konkluderer derfor med at Einar kommer til å drive ham fra landet, med mindre han tar livet av ham først.¹¹¹

For å forstå resonneringen som Harald gjør, må vi forstå betydningen av Einar Tamberskjelves 500 menn. I den norrøne kulturen var det underforstått at den som hadde flest menn tilstede var den mektigste. Derfor var det alltid kongen som hadde flest menn tilstede ved gjestebud eller på ting. Å ha flere menn tilstede enn kongen var en måte å utfordre hans makt på. Dette har vi et glimrende eksempel på i Egils saga, hvor Torolv Kveldulvsson hadde

¹¹⁰ Heimskringla, s. 178 (del 2).

¹¹¹ Heimskringla, s. 178 (del 2).

500 mann tilstede i et veitsle mot kong Harald Hårfagres 300 mann. Kongen ble harm for dette og besluttet til slutt å ta livet av Torolv.¹¹² Ved å dukke opp med 500 mann, som er mange flere enn kongen har tilstede, har Einar dermed utfordret kong Haralds makt. Dette er ikke bare en fornærmelse mot kongen og hans ære, det er også en høyst reell trussel for kong Harald. Skulle Einar Tamberskjelve bestemme seg for å gå til slag mot Harald, var sannsynligheten stor for at han ville vinne. Og derfor konkluderer også Harald med at han må få Einar Tamberskjelve av veien.

Det som skjer i fortsettelsen er veldig interessant med hensyn til konfliktløsning. Mens Einar er i byen blir en tyv som tidligere hadde vært i Einars tjeneste ført til et tingmøte der kongen befinner seg. Det som så skjer viser hvordan konflikter ble bevisst benyttet for å øke sin ære og vinne over motstanderen sin. Som høvding for denne mannen er Einar æreforpliktet til å stille opp for sin venn mot en overmakt så stor som kongen. Han har dermed et påskudd for å møte opp på tinget. Det virkelige motivet til at Einar møter opp, er derimot at han ønsker å sette Harald Harråde på plass enda en gang, som Einars metode klart og tydelig viser. Etter vanlig prosedyre på tinget hadde nemlig Einar tatt opp saken mot kongen på tinget, og krevd mannens liv for løsepenger. Men Einar tviler på at kongen vil la ham gå uansett løsesum, så i stedet for å møte opp på tinget som vanlig, så væpner Einar sine 500 hundre mann, tropper opp på tinget, og tar tyven fra tingmøtet med makt.¹¹³ For tredje gang fornærmer altså Einar Tamberskjelve Harald Harråde, denne gangen ved å hindre at loven brukes mot en tyv.¹¹⁴ Dette er et interessant moment, for det viser en holdning til lov og rett som er fremmed for oss, og som det er verdt å sette seg litt mer inn i.

Lover var viktige i det norske samfunnet på denne tiden, det kan man allerede fastslå av denne konflikten. Lovene definerte rettighetene og pliktene man hadde overfor kongen og samfunnet forøvrig, men forholdet til loven var vesensforskjellig fra hva den er i dag. Vi lever i et rettsamfunn, hvor loven gjelder til enhver tid, og hvor myndighetene sørger for at lovene blir håndhevet. I perioden vi nå studerer derimot, gjaldt ikke loven før noen tok den i bruk i en konkret sak. Det var ingen automatikk i at et lovbrudd førte til sanksjoner. Det ble kun sanksjoner hvis en som var involvert i saken valgte å bruke loven mot lovbrøyteren. Og sannsynligheten for at han gjorde det var i stor grad avhengig av hvilken støtte for sin sak han kunne vente seg å få på tinget. Dette førte til et pragmatisk forhold til loven, i motsetning til vår absolutte forståelse av lov og rett. Der utfallet i en konflikt i vårt samfunn ene og alene

¹¹² Egilssoga, s. 28-48.

¹¹³ Heimskringla, s. 178-179 (del 2).

¹¹⁴ Frostatingslova, s. 208.

beror på om man har loven på sin side eller ikke, var loven i dette samfunnet sidestilt med en hel del andre faktorer, som slekt, rikdom og militær styrke, alle elementer som avgjorde en persons ære, og alle elementer som kunne legitimere handlinger. Hvilken metode som ble brukt for å legitimere sin sak, ble i stor grad avgjort av styrkeforholdene mellom partene i konflikten. Derfor er det fullt forståelig at Einar Tamberskjelve i den første konflikten framstår som lovens forsvarer, idet han krever at Harald Hardråde ikke bryter loven. Men i denne saken er det Einar som bryter loven ved at han tar en tyv fra tinget med makt. Hvordan kan Einar forsvare loven på den ene siden, og så bryte den på den andre? Nettopp fordi man hentet fram loven, og brukte juridiske argumenter når det var til ens egen fordel. Derfor var Einars henvisning til loven i den første konflikten med Harald helt forståelig, fordi loven talte for ham på dette punktet, og fordi han hadde få andre muligheter, ettersom Harald var militært overlegen ved dette møtet. Denne gangen var styrkeforholdene omvendt, dessuten talte ikke loven til fordel for Einars sak. Derfor er det egentlig helt naturlig, sett ut ifra det norrøne samfunnets syn på både konflikt, lov og makt, at Einar benytter seg av det trumfkortet han har, nemlig at han er militært overlegen Harald Hardråde ved dette møtet. På denne måten ser vi at loven ikke var en institusjon man var nødt til å forholde seg til, snarere et av flere midler man brukte for å legitimere handlingene sine.

Men ved å gå fram på denne måten har ikke Einar Tamberskjelve kun hånet Harald Hardrådes person, men også hans kongsgjerning. Einar fratrar nemlig kongen muligheten til å opptre som dommer, og ved å gjøre det utfordrer han i realiteten kongens makt og posisjon.

På dette punktet forteller Snorre at vennene deres la seg imellom og forsøkte å forlike dem. Dette viser at konflikten mellom Einar og Harald hadde eskalert til et slikt nivå at vennene fryktet at det ville komme til slag mellom dem, et slag vennene helst ville unngå å bli dratt inn i. Som tidligere kommer det ikke fram i sagaberetningen hvem vennene er, men at det er venner som har relasjoner til begge sider i konflikten er sannsynlig ut ifra det vi vet om tredjeparters rolle i norrøne konflikter. Resultatet av at vennenes mekling mellom de stridende partene, er at de setter stevnelag. Å sette stevnelag betyr at de stridende, eller representanter for de stridende, blir enige om å møtes på et konkret sted, på et konkret tidspunkt for å gjøre opp saken mellom dem. De ble enige om at de skulle delta på møtet selv, som skulle finne sted i en målstue som befant seg i kongsgården ved Nidelven.

Igjen ser vi hvordan mekanismene i Norge er forskjellige fra Island. I en konflikt på Island, ville sannsynligvis denne saken gått til voldgift. Men fordi det ikke finnes voldgiftsmenn som har tilsvarende status, blir den indirekte metoden som voldgift er nytteløs. Dessuten er det mye som tyder på at Harald Hardråde aldri ville ha akseptert at en sak mellom

ham og en lendmann som Einar Tamberskjelve ville gått til voldgift, siden det implisitt i voldgiften lå en anerkjennelse av likeverdig status. Derfor avtalte de å møtes selv til forliksmøtet. Det er heller ikke uten betydning at dette møtet ble holdt i Haralds kongsgård. Det betød nemlig at Einar måtte komme til kongen, som var et tegn på underdanighet.

Det som så skjer er ganske dramatisk. Uten å mistenke at han er i fare, han har tross alt flere menn enn kongen, går Einar alene inn i kongens målstue, mens sønnen venter utenfor. Der blir han drept, både Einar og sønnen hans Eindride, og kongsmennene blokkerer raskt inngangen til målstua. Å drepe Einar foran hele mannskapet hans på 500 mann var en risikabel affære, men kongen må ha spekulert i at ingen ville våge å gå på kongen uten en leder som Einar Tamberskjelve. Det var i hvert fall det som skjedde. Ingen våget å hevne høvdingen sin, og kong Harald slapp unna. Resultatet av denne konflikten viser også hvordan Harald Harråde gikk fram for å vinne over sine motstandere. Å drepe en mann under et forliksmøte var svik, og ikke en ærefull handling. Til forsvar for kong Haralds handlinger kunne man innvende at Einar hadde sviktet kongen først, ved å vanære ham på tre ulike måter, og at kong Harald derfor var i sin fulle rett til å fare med svik tilbake. Bøndene og lendmennene i Trondheimen så ikke drapet på Einar på den måten. Snorre skriver at bøndene og lendmennene var så hatige på Harald for drapet på Einar, at det eneste som hindret dem fra å gå til slag mot ham, var at de ikke hadde en leder som var modig nok til å ta opp kampen.¹¹⁵ Bøndenes reaksjon viser at de ikke anså Haralds handling som rett og ærefull, men som svikefull og æreløs. Den voldsomme motstanden har trolig også hatt sitt opphav i at Einar var høvdingen deres, og en populær høvding i tillegg, men måten han ble drept på har nok styrket viljen til bøndene i Trondheimen til å ønske hevn. Men som tidligere nevnt, hadde ikke bøndene noen leder til å reise merket mot Harald.

Det er på dette punktet Håkon Ivarsson dukker opp på scenen. Einars hustru, Bergljot, egger bondehæren til strid uten resultat. Og hun sier da at hadde Håkon Ivarsson vært tilstede, så hadde ikke Einars og Eindrides banemenn sluppet unna. Ved dette offentlige utsagnet har hun også sagt at hun forventer at Håkon Ivarsson stiller opp for å hevne Einar og Eindride og gjenopprette deres ære. Dette er et godt bilde på middelalderens rettssystem. Det fantes ikke en politimakt, eller et annet offentlig organ man kunne henvende seg til for å få drapsmannen straffet. Hele ansvaret for å få drapsmannen straffet lå på familien til avdøde, som da måtte mobilisere hele sitt sosiale nettverk for å få drapsmannen stilt ansvarlig for sine handlinger, som i middelalderens Norge var ensbetydende med å oppnå hevn. Bergljot henvender seg

¹¹⁵ Heimskringla, s. 179 (del 2).

derfor til Håkon Ivarsson, som er en slektning av Bergljot og som er den eneste som er mektig nok til å representere en trussel mot Harald Hardråde. Her ser vi også et godt bilde på hvordan lojaliteten i de sosiale nettverksbåndene fungerer. Når Håkon Ivarsson får en slik etterspørsel fra en slektning, så kan han ikke se bort fra det, uten å miste ære. Men fordi han er en mann av ære, er han fanget i sin forpliktelse til å stille opp for sin slektnings bønn, det ligger i slektskapets natur. Han kan ikke som en mann av ære neglisjere Bergljots bønn, selv om Bergljots oppdrag innebærer at Håkon Ivarsson er nødt til å sette seg opp mot selve kongen.

Mekleren Finn Arnesson

Den politiske situasjonen er dermed slik: Harald Hardrådes drap på Einar Tamberskjelve og sønnen Eindride har ført til at Håkon Ivarsson ser seg forpliktet til å hevne drapet på Eindride, slektingen sin. Konflikten mellom Harald Hardråde og Håkon Ivarsson oppstår dermed på en klassisk måte i dette samfunnet. Den ene parten tar livet av noen i den andre partens sosiale nettverk, i dette tilfelle en slektning, og dermed er partene i konflikt.

Etter at Harald Hardråde hadde drept Einar Tamberskjelve, reiste han ut til Finn Arnesson på Austrått på Ørlandet. Kong Harald og Finn hadde sterke sosiale bånd seg imellom. Tora, kong Haralds hustru, var Finns niese, og Finn var gift med Bergljot, som var kong Haralds niese. Snorre forteller at Harald holdt mye av Finn og brødrene hans, og indikerer derfor at Finn Arnesson var i Haralds innerste krets. Måten Finn Arnesson svarer Harald Hardråde på viser også at de må ha vært ganske fortrolige rundt hverandre. Når Harald forklarer Finn situasjonen, svarer Finn i skarpe ordelag at kongen har handlet skarvelig på to måter. Han har handlet dårlig ved å ta livet av Einar Tamberskjelve på en svikefull måte. Han har deretter blitt så redd at han ikke vet hvordan han skal snu seg.¹¹⁶ Dette er egentlig et ganske fornærmende utsagn, men kong Harald bare ler når Finn svarer på denne måten. Man kan undre seg over hvorfor han ikke tar Finns ord som en grov fornærmelse, men bare ler. En årsak kan være at Harald og Finn var såpass fortrolige at Finn kunne være veldig direkte med ham. En annen, kanskje mer sannsynlig årsak, var at kong Harald hadde bruk for Finn Arnesson til å redde ham ut av den kinkige situasjonen han hadde kommet opp i med trønderne og opplendingene. Prisen for å ta livet av en så mektig mann som Einar Tamberskjelve kunne være høy, det visste kong Harald. Derfor ønsket han å slutte fred med de som var berørt av Einars død så fort som mulig før potensielle hevnere samlet sammen et opprør mot ham. I denne sammenhengen var Finn Arnesson en viktig nøkkelperson. Snorre

¹¹⁶ Heimskringla s. 179-180 (del 2).

forteller nemlig at Finn og Håkon Ivarsson, som alle visste var den som sannsynligvis ville lede et slikt opprør mot kongen, hadde vært på vikingferder sammen.¹¹⁷ De kjente hverandre, og hadde derfor sosiale relasjoner til hverandre, kanskje også vennskap. Derfor besluttet kong Harald at Finn Arnesson var mannen som han skulle sende for å tilby fred og forlik på vegne av kongen. Dette valget var et klokt valg på mange måter. Som lendmann var Finn Arnesson en mektig mann, med tette bånd til Harald Hardråde, som vi tidligere har vist. Samtidig bodde han på Ørlandet, ikke langt fra Trondheimen, derfor kjente han sannsynligvis mange av trønderne som nå satt og forberedte seg på å hevne Einar Tamberskjelve. Til slutt kjente han også Håkon Ivarsson godt, siden de hadde vært på vikingferd sammen.

Da Harald fortalte sine hensikter med å sende Finn til trønderne og opplendingene for å skape fred, var ikke det noe Finn umiddelbart aksepterte. Finn visste at kongen var i knipe, og at han mest sannsynlig ville få et opprør mot seg, hvis ikke Finn, som tredjepart og mekler fikk i stand en fredelig løsning. Ved å henvise til risikoen som lå i en slik ferd, ville derfor Finn vite hva kongen ville gi til en sendemann som påtok seg et slikt vanskelig og farefullt oppdrag. Kongen, som var i en presset situasjon, sa da at hvis Finn fikk i stand forlik mellom han og Håkon Ivarsson, så kunne han be om hva han ville. Finn tok kongen på ordet og sa at han ville ha fred og lov for Kalv, broren sin, til å bo i landet, med de samme eiendommene og det samme hedersnavnet og herredømme som han hadde hatt før han måtte flykte.¹¹⁸ Her skal vi bemerke oss hva Finn faktisk ber om, for det avslører noe av mentaliteten i det norrøne samfunnet.

Kalv Arnesson hadde vært i landflyktighet helt siden Magnus den Gode hadde tenkt å ta livet av ham på grunn Kalvs rolle i slaget på Stiklestad, og mistet da alle eiendommene sine, i tillegg til all ære han hadde hatt i Norge.¹¹⁹ Når Finn så ber om at Harald skal la Kalv få komme tilbake til landet, så ber han først om at han skal få fred og lov for livet hans. Den er forståelig, også for vårt tankesett. Deretter ber han om at Kalv skal få tilbake eiendommene han hadde hatt tidligere, også forståelig ut ifra vår måte å tenke på. Til sist ber han om at Kalv skal få tilbake hedersnavnet sitt og sitt tidligere herredømme. Her blir det med en gang vanskeligere å forstå. Hva er det som er så viktig med hedersnavnet? Når vi husker at det var æren som bestemte din posisjon i det norrøne samfunnet, blir det med en gang mer forståelig hvorfor Finn ba om at Kalv skulle få hedersnavnet sitt gjenopprettet. Da Kalv forlot Norge, forlot han også æren sin. Og en æreløs mann hadde ikke noen posisjon i dette samfunnet, til

¹¹⁷ Heimskringla, s. 179 (del 2).

¹¹⁸ Heimskringla, s. 180 (del 2).

¹¹⁹ Heimskringla, s. 132-134 (del 2).

tross for at han hadde eiendommer. Derfor er det viktig for Finn at kong Harald også gjenoppretter Kalvs hedersnavn, det vil si hans ære og posisjon i det norske samfunnet. Finn ber også om at Kalv skal få tilbake det samme herredømmet som tidligere, som trolig innebærer alt fra veitsler til innflytelse hos kongen. Finn Arnesson forlanger med andre ord at kong Harald skal gi Kalv, ikke bare lov til å reise hjem, men også en framtreddende posisjon i riket. At Harald Hardråde godtar denne avtalen, viser hvor desperat han er etter å slutte fred med Håkon Ivarsson. Det viser også Finn Arnessons dyktighet i å sette press på kongen.

Snorre forteller videre at kongen og Finn gjorde avtalen dem i mellom fast ved vitner og håndtrykk. Dette vil si at det var en bindende avtale, som ville bety æretap hvis man brøt den. Deretter spurte Finn Harald hva han skulle tilby Håkon Ivarsson på kongens vegne, for at Håkon skulle akseptere forlik. Kongen svarte at han først skulle høre hva Håkon krevde, men at Finn til slutt ikke skulle nekte ham annet enn kongeriket.¹²⁰ Dette viser også hvor langt Harald Hardråde var villig til å gå for å oppnå fred med Håkon Ivarsson, og hvor viktig det var for ham at dette forliket kom i havn.

Etter at Finn har gått med på å mekle på kongens vegne, reiste Harald ned til Møre for å samle tropper rundt seg, i påvente av resultatet av meklingen til Finn Arnesson.

Forliket med Håkon Ivarsson

Videre forteller Snorre hvordan Finn Arnesson dro inn til Trondheimen og holdt ting med bymennene. Med seg hadde han nesten åtti drenger, som viser at Finns makt ikke var ubetydelig. På tinget sier Finn hvor uklokt det ville være å legge hat til kongen sin, eller drive ham bort, og viser til hva som skjedde med dem som gjorde slikt mot Olav den Hellige. Deretter fortsatte han med å si at kong Harald var villig til å gi en slik bot for dette drapet, som de beste og klokeste mennene dømte ham til.¹²¹

Her er det mange interessante momenter som vi skal studere litt nærmere. Det første er retorikkens rolle. Argumentene Finn bruker åpenbarer mange verdifulle opplysninger om det norrøne menneskets holdning både til kongedømmet og til konflikter. Det første momentet som er verdt å se nærmere på er hvordan Finn argumenterer for at trønderne ikke skal drive kongen ut av landet. Han henviser til hvordan det hadde gått med dem som gjorde slikt med Olav den Hellige. Her viser Finn sine retoriske egenskaper. En av Olav den Helliges motstandere var jo nettopp Einar Tamberskjelve, hvis død var friskt i minnet til hver eneste en av bymennene. Med en setning hadde Finn egentlig argumentert for to ting: Den første var at

¹²⁰ Heimskringla, s. 180 (del 2).

¹²¹ Heimskringla, s. 180 (del 2).

å drive kongen bort ville føre til dødelige konsekvenser for de involverte. Det var Einars nylige død et så alt for klart eksempel på. Det andre var å indirekte dra tråden mellom Olav den Helliges bortdrivelse og Einar Tamberskjelves død. Ved å gjøre det sa han også indirekte at Einar delvis fortjente å bli drept, på grunn av sine handlinger mot Olav den Hellige. Disse momentene avslører også Finns holdning til kongedømmet, og her kan man kanskje spore en endring i ideologien omkring kongedømmet. Einar hadde ikke vært med i slaget mot kong Olav, og han var den første til å tro på at kong Olav var hellig, men han hadde vært med på å drive kongen fra landet, og nå var han selv blitt drept. I Finns argumentasjon ligger det at selv om Einar hadde vært den fremste til å hente kong Olavs sønn til Norge, så hadde Einars handlinger innhentet ham til slutt likevel. Ved å dra denne tråden mellom Einars død og Einars handlinger mot kong Olav setter også Finn troskap mot kongen i et spesielt perspektiv. Å vise troskap mot kongen blir opphøyd på en måte som ikke har vært vanlig overfor andre høvdinger. Det vil si, Finn viser konsekvensen av å ikke vise troskap mot kongen, konsekvenser som ikke nødvendigvis rammer dem som sviker en annen stormann på samme måte. Her kan man også spore en endring i holdningen til kongedømmet, og de religiøse overtonene i Finns argumentasjon. For Finn er det å sette seg opp mot kongen feil i prinsippet, uavhengig av hvem den kongen er. Derfor kan han også dra tråden mellom det som skjedde med kong Olav og det som skjer med kong Harald, fordi opprør mot kongemakten i seg selv er en gal handling, fordi det går imot Guds ordning. Og Gud vil straffe den som setter seg opp mot kongen, uavhengig av hva denne kongen har gjort. Finn viser i argumentasjonen sin at den som går imot kongen nærmest er skjebnebestemt til å falle, og at Guds dom til slutt innhenter enhver som gjør slikt. Finn bruker derfor skjebnen, og indirekte Gud, i sitt forsøk på å overtale trønderne til ikke å drive kong Harald fra landet, ved å vise til hva som skjer med dem som gjør slikt.

Etter å ha advart mot skjebnebestemte konsekvenser, drar så Finn fram gulroten i sitt møte med bymennene. Finn forstår at trønderne ikke bare kan la kong Harald gå fri sånn uten videre, det ville ikke æren deres tillate. Derfor tilbyr Finn oppreisning på kongens vegne, i form av en bot som de beste og klokeste mennene skal bestemme. Gjennom Finn har dermed kongen gitt de beste og klokeste mennene selvdømmerett, som er en oppreisende handling for folket i seg selv, fordi kongen på denne måten gir seg hen i folkets vold, og lar folket bestemme over ham. Denne måten å gjøre opp for seg på er sammenlignbart med både Island og Frankerriket. At en laverestående part fikk selvdømmerett av en høyere, var slett ikke

normen på Island. Det fantes likevel unntak, og dette gjaldt spesielt i drapssaker.¹²² Ettersom dette er en drapssak kan man derfor forstå at Harald Hardråde valgte å gi de beste og klokeste mennene selvdømmerett. Å tilby en annen selvdømmerett når du var den mektigste parten i saken, og på den måten underkaste deg hans dom, innebefattet på mange måter to ting: For det første anerkjente du at du hadde handlet æreløst, at motstanderen din hadde rett, og du hadde feil. Å gi en mann av lavere status selvdømmerett er derfor en ydmykende handling i seg selv, fordi det innebærer erkjennelse av skyld. For det andre er det også en handling av velvilje mot motstanderen, fordi det løfter den andre opp, og gir et klart tegn fra den givende part at han ønsker fred. Vi har tidligere også nevnt en lignende sak fra Frankerriket, hvor Aimericus av Faye-la-Vineuse drepte broren til Aimericus Potet og Matheus, og gav dem muligheten til å kreve hva som helst i bytte mot fred.¹²³ Man kan undres over hvorfor både kong Harald og Aimericus av Faye-la-Vineuse frivillig gjør en så degraderende handling som å gi en mann av lavere status selvdømme? Stephen D. White påpeker imidlertid at å ydmyke seg på denne måten kanskje har vært en vanlig og konvensjonell måte å forhandle på, hvor den andre parten i realiteten ikke kunne be om hva som helst. Og fra et annet perspektiv var ikke dette nødvendigvis en ydmykende handling, kanskje snarere tvert imot. Kanskje selve muligheten til å ydmyke seg for sine undersåtter på denne måten, bekreftet, heller enn avkreftet, makten til den som gav den. Den viser nemlig at han var så mektig og generøs at han hadde råd til å gjøre det.¹²⁴

Resultatet av dette tingmøtet blir uansett at trønderne ikke tar en avgjørelse før sendemennene kommer tilbake fra Håkon Ivarsson. På denne måten overdrar trønderne sin sak til Håkon Ivarsson, på samme måte som Aslak Fitjaskalle overdrog sin sak til Olav Haraldsson. Det kan forstås ut fra det faktum at ingen av trønderne anså seg mektige nok til å føre en sak mot Harald Hardråde. Dessuten hadde Bergljot, Einar Tamberskjelves hustru, overgitt ansvaret for hevnen til Håkon Ivarsson. Derfor kunne ikke trønderne alene avgjøre den saken, fordi Håkon Ivarsson allerede var utpekt som den ansvarlige. Dette var Finn Arnesson fullstendig forberedt på. Etter møtet med bymennene dro derfor Finn med mennene sine over Dovrefjell til Opplandene hvor Håkon Ivarsson befant seg.¹²⁵

Det første Finn Arnesson gjorde var å oppsøke Orm jarl, som var gift med Finns datter. Orm jarl var Harald Hardrådes eneste jarl, og i navnet var han derav nummer to i riket. Tittelen jarl var den høyeste lendmannstittelen i Norge på denne tiden, og i rang var det kun

¹²² Sigurðsson (1999), s. 166.

¹²³ White (2005), s. I 225.

¹²⁴ White (2005), s. I 227.

¹²⁵ Heimskringla, s. 180 (del 2).

kongen som overgikk ham. Tidligere i Norge forteller Snorre at det var flere jarler, og frem til Olav den Helliges dager hadde de hatt en nokså selvstendig stilling i forhold til kongemakten. Ladejarlene var lenge de mektigste jarlene i landet, og etter Harald Gråfells død tok de regelrett styringen over landet. Olav Tryggvasson var den første som utfordret styret til ladejarlene, etterfulgt av Olav Haraldsson. Etter å ha fordrevet ladejarlene, knyttet Olav jarlstittelen tettere til tronen. Det vil si at jarlstittelen mistet den selvstendige rollen den hadde hatt tidligere. I praksis betydde dette at jarlstittelen ble gitt av kongen, og var helt prisgitt kongemakten for opprettholdelsen av makten. Så selv om Orm jarl i rang var nummer to i riket, var han ikke det i praksis, fordi makten hans stort sett var tuftet på den makten kongen hadde gitt ham. Nå var ikke Orm jarl en ubetydelig mann, han stammet tross alt fra ladejarlene, men at makten hans ikke er så stor som man skulle anta ut fra tittelen hans, kommer tydelig fram av det faktum at han er en perifer skikkelse i beretningen, og tydeligvis ikke mektigere enn Håkon Ivarsson, som Harald Hardråde ser på som en reell trussel mot sin egen kongsgjerning.¹²⁶

Etter å ha fortalt ærendet sitt til Orm jarl, satte så Finn Arnesson og Orm jarl stevnelag med Håkon Ivarsson. Stevnelag er som sagt tidligere en avtale om å møtes på et bestemt sted på et bestemt tidspunkt for å avklare en bestemt sak, i dette tilfellet saken mellom Harald Hardråde og Håkon Ivarsson. At partene i det hele tatt kunne møtes på denne måten, uten hentydning til strid, kan forklares med at Finn hadde en relasjon til Håkon fra før av. Finn var fremdeles Håkons venn, selv om kongen ikke var det. Dette viser tydelig viktigheten av de overlappende relasjonelle forbindelsene i det norrøne samfunnet. Uten dem kunne aldri Finn ha beveget seg så langt med åtti mann, uten å møte motstand. Da partene så omsider møttes viste Håkon liten vilje til å inngå forlik. Han hadde fått bud fra Trondheimen om at bøndene der vil støtte ham i en oppreisning mot kongen. Dessuten så han på det som sin store oppgave å hevne Eindride, frenden sin. Da Håkon hadde lagt frem saken slik han så den, viste Finn sine egenskaper som dyktig forhandler igjen. Han begynte med å legge frem gulroten for Håkon Ivarsson. Finn oppfordret Håkon til å ta så mye ære av kongen som han selv ville kreve, heller å begi seg ut på et risikofylt hevntokt mot den kongen han var skyldig å tjene.¹²⁷ Termen ”som han selv ville kreve”¹²⁸, refererer mest sannsynlig til selvdømmerett, en selvdømmerett som Finn gav Håkon på vegne av kong Harald. Ved å gi Håkon selvdømmerett har kongen allerede æret Håkon ved at han har sagt at han vil la Håkon bestemme over ham.

¹²⁶ Heimskringla, s. 180 (del 2).

¹²⁷ Heimskringla, s. 180-181 (del 2).

¹²⁸ Heimskringla, s. 181 (del 2).

Som nevnt tidligere, var det vanligste at den svakere parten gav den sterkere selvdømmerett. Når Harald Hardråde på denne måten gir Håkon selvdømmerett, opphøyer han samtidig Håkon til bortimot likeverdig status, og bekrefter på mange måter hans ære og krav om oppreisning på vegne av Bergljot. En annen interessant term som brukes er ”den kongen som han var skyldig å tjene”¹²⁹. Som i møte med trønderne ser vi også her en tydelig indikasjon på Finns syn på kongemakten. Denne termen indikerer at å tjene kongen ikke er et fritt valg, det er noe man skylder kongen. Ut i fra denne argumentasjonen skal man ikke tjene kongen fordi kongen har gjort seg fortjent til det, men simpelthen fordi han er kongen. Dermed ligger kongemakten i Finns øyne på et helt annet nivå enn en stormann. En stormann kan kreve lydighet basert på sin slekt, sin rikdom, sin makt, sine bedrifter og sin ære. Men i Finns øyne kan en konge kreve lydighet i kraft av sitt embete. Man ser her kimen til en institusjonalisering av kongemakten, som riktignok ikke utføres i praksis, men tanken omkring kongemakten som et opphøyet embete ser i det minste ikke ut til å være fremmed for verken Finn Arnesson eller Håkon Ivarsson. At Finn har dette synet på kongemaktens stilling styrkes, når Finn forklarer Håkon hvilke konsekvenser som ville følge av å reise seg mot kongen. Snorre beretter at Finn forklarte at sjansene for å lykkes mot Harald Hardråde var små, og hvis Håkon tapte så ville han miste alt han eide, i tillegg til freden. Men hvis Håkon mot formodning skulle vinne, ville han bli kalt drottensviker. Han ville med andre ord bli kalt kongssviker, til tross for at hans krav om hevn var legitimt nok, og hadde vært uproblematisk hadde det vært en annen. Men nå var det kongen som var målet for hevnen, og da ville man bli kalt drottensviker uansett hvor god grunn man hadde for å reise seg mot kongen. Det viser med andre ord at Finn mener at kongen spiller etter andre regler enn stormenn, og at konsekvensene av å gjøre opprør mot kongen henholdsvis er annerledes enn om man skulle ta et oppgjør med en stormann.

Finn Arnessons argumenter må ha gjort inntrykk, for etter å ha tenkt seg om, kom Håkon Ivarsson med et forlikforslag. Han var villig til å inngå forlik med kong Harald, hvis han fikk datteren til kong Magnus den Gode, Ragnhild, som kone, med slik heimanfølgje som sømmet seg for henne, og som hun selv likte.¹³⁰ For et menneske fra vår kultur kan det være vanskelig å fatte hvorfor en avdød konges datter er en god godtgjørelse for et drap. Vi har tidligere vært inne på ærementaliteten som styrte det norrøne samfunnet. Dette forslaget er et godt eksempel på nettopp det. Ragnhild var av kongelig ætt, og ved å gifte seg med henne, ville Håkon bli inngiftet i kongeslekta. Ved sitt ekteskap ville han på den måten øke sin ære,

¹²⁹ Heimskringla, s. 181 (del 2).

¹³⁰ Heimskringla, s. 181 (del 2).

og ikke minst sine eventuelle barns ære, som ville ha en konge som morfar. At han ba om heimanfølgje som det sømmet seg for henne, er heller ikke uten betydning. Ragnhild var kongsdatter. Heimanfølgje ville da bli stort fordi hun var av kongelig ætt, kanskje opptil flere eiendommer. Heimanfølgje var hennes personlige eiendommer, og ville tilfalle hennes slekt skulle Ragnhild dø barnløs, men i praksis ville Håkon kunne nyte godt av disse eiendommene, og kunne på den måten utvide sin rikdom, sin makt og ikke minst, sin ære. Et annet moment som ikke er uten betydning, er at Harald Hardråde var grandonkelen til Ragnhild. Giftermål mellom partene en vanlig måte å styrke et forlik på i det norrøne samfunnet. Et giftermål med Ragnhild ville føre kong Harald og Håkon nærmere hverandre, og ville utvilsomt styrke forliket. Dette var alle parter klar over.

Finn, som hadde fått fullmakt av kongen til by Håkon alt han ville ha bortsett fra kongedømmet, aksepterte kravene Håkon satte for forlik på kongens vegne, og forliket ble vedtatt. Da forliket ble inngått mellom Harald og Håkon, betydde det at også Harald var forlikt med trønderne og Bergljot, enken etter Einar Tamberskjelve. Dette av den enkle grunn at de hadde overlatt sin sak til Håkon Ivarsson, og måtte akseptere det resultatet som forelå.

Bruddet med Håkon Ivarsson

Så langt så det ut til at den norrøne konfliktløsningen fungerte. Både Håkon Ivarsson og Finn Arnesson aksepterte forliksavtalen, og kongen sa også at han ville holde forliksvilkårene som Håkon og Finn var blitt enige om. Men han la til at Ragnhild måtte få bestemme selv om hun ville gifte seg med Håkon eller ikke. Dette skulle vise seg å velte hele avtalen, for Ragnhild ville ikke gifte seg med en mann som ikke var fyrstelig. Håkon Ivarsson krevde da at kong Harald skulle gi ham jarlstittel, slik at avtalen mellom dem kunne æres. I sin argumentasjon for retten til å bære jarlstittel, trekker Håkon fram både sin ætt og sine bedrifter, for å vise at han innehar den æren som kreves for å oppnå jarlstittel. Kong Harald derimot hadde ingen planer om å gi Håkon jarlstittel. Kongen begrunnet dette med at han allerede hadde en jarl, og han ønsket heller ikke å endre på systemet som Olav den Hellige opprettet, ved kun å ha en jarl i riket. Heller ikke ville han frata Orm jarl sin jarlstittel.¹³¹ Ved å nekte å gi etter for dette kravet bryter kongen ordet sitt, og dermed forliksavtalen. Kongen gav nemlig Finn myndighet til å akseptere ethvert krav som Håkon kom med, bortsett fra kongeriket. Og en del av forliksavtalen var at Ragnhild skulle ha det heimansfølgje som hun ønsket, i dette tilfellet en jarlstittel for Håkon. Ved å nekte å gi etter for Håkons krav, vanæret dermed kongen forliket,

¹³¹ Heimskringla, s. 181-182 (del 2).

alle som var en del av forliket, i tillegg til sitt eget ord. Hvorfor gjorde han det? Man kan forklare det ut fra hans egen argumentasjon om at han ikke ville vanære Orm jarls hedersnavn ved å gi jarlstittelen til en annen. Det er likevel en tynn forklaring. Riktignok hadde Harald Hardråde forpliktelser overfor Orm jarl, men han hadde også gitt Finn Arnesson myndighet til å godta ethvert krav fra Håkon Ivarsson, såfremt det ikke var snakk om kongedømmet. Ved å si det, hadde han samtidig sagt at det var viktigere å få i stand et forlik med Håkon Ivarsson enn å ære sine forpliktelser overfor andre. Det alene kan imidlertid ikke ha vært den virkelige grunnen. Harald Hardråde hadde nemlig vist tidligere at han ikke nødvendigvis holdt ord, da han fikk Einar Tamberskjelve drept under et forliksmøte. Så det er mest nærliggende å tenke at årsaken til at kongen her brøt forliket med Håkon Ivarsson, er at han kunne slippe unna med det. Som i møtet med Einar Tamberskjelve viste Harald seg som en sleip kyniker, som visste hvordan han skulle få motstanderne sine av veien. Kongen hadde satset alt på å oppnå forlik med Håkon Ivarsson, og når han hadde oppnådd det, var den umiddelbare trusselen mot riket hans borte. Han visste øyensynlig også at hvis han brøt forliket med Håkon Ivarsson ville ikke Håkon nødvendigvis være i stand til å samle en lignende styrke mot ham. Dermed kunne han, uten fare for represalier, vanære forlikavtalen, fordi det ikke lenger var noen som kunne stille ham til ansvar for handlingene hans. Og her ser vi igjen svakheten i de norrøne konfliktløsningsmekanismene i Norge. Hvis en part er for sterk i forhold til den andre, kan han tillate seg å bruke både svik og andre mindre ærefulle midler for å få sin sak gjennom, av den simple grunn at ingen er mektig nok til å motsette seg ham, uansett hva han skulle tillate seg å gjøre.

Både Håkon og Finn reagerer på kongens ord som forventet, med sinne og raseri. Håkon føler seg naturlig nok krenket av at kong Harald ikke har respektert avtalen deres, og blir dermed dobbelt vanæret. For det første får han ikke den oppreisningen han skulle hatt for Einar og Eindride, og for det andre er det direkte vanærende at Harald ikke ser verdien i å holde forlikavtalen dem imellom. Men også Finn blir sint for dette, og det er kanskje ikke like forståelig for oss. Som vi har vært inne på tidligere gav et vellykket forlik kanskje størst ære til tredjeparten som hadde fått i stand forliket. Finn, som hadde vært hjernen bak dette forliket, mistet i stedet den æren han skulle hatt, fordi Harald nektet å gjøre Håkon til jarl. I tillegg hadde Harald og Finn en avtale om at hvis Finn klarte å få i stand et forlik mellom kongen og Håkon Ivarsson, skulle Finn få fred for Kalv Arnesson, broren sin. Ut fra den norrøne tankegangen er det derfor svært forståelig at Finn ble sint, fordi også han ble dobbelt vanæret. Ikke bare mistet han æren han skulle hatt for å få forliket i stand, men også æren av å ha skaffet fred for broren sin, som han hadde familieforpliktelser overfor.

Resultatet av saken i første omgang, ble dermed at Håkon Ivarsson reiste ut av landet til danekongen Svein, som, forteller Snorre, tok imot ham med ære og gav ham store veitsler.¹³²

Konklusjon

Ved svik og brutte løfter stiger dermed Harald Hardråde fram som den store vinneren av konfliktene med Einar Tamberskjelve og Håkon Ivarsson. Man kan trygt si at kong Harald utnyttet den maktposisjonen han hadde til det ytterste. Hvis noen truet makten hans, og kongen var underlegen eller i fare for å bli underlegen, lovet han både gull og grønne skoger inntil han befant seg i en maktposisjon som var så stor at ingen kunne holde ham ansvarlig hvis han gikk fram med svik. Einar Tamberskjelve ble så mektig at han utfordret kong Harald, og Harald inviterte ham til forliksmøte hvor han ved svik drepte ham for å kunne bli enerådende igjen. På samme måte tilbød han alt utenom kongedømmet for å slutte fred med Håkon Ivarsson, men brøt avtalen så snart maktforholdene var i hans favør igjen. Vi kan derfor konkludere med at Harald Hardråde kom seirende ut av begge konfliktene fordi han visste hvordan han kunne utnytte den politiske situasjonen maksimalt til sin fordel.

Etter en stund i Danmark røk Håkon Ivarsson uklar med danekongen Svein, og bestemte seg for å dra hjem til Norge, forteller Snorre. I mellomtiden hadde Orm jarl sovnet inn, og landet stod uten jarl. Snorre forteller at vennene til kongen og Håkon forsøkte å få dem forlikte, nå som det ikke var noen jarl i riket. Kong Harald var ikke uvillig til det, og det ble til at de forliktes etter den avtalen som Finn og Håkon hadde blitt enige om. Harald gav Håkon jarlstittel, Håkon fikk Ragnhild, og Finn fikk fred og lov for broren sin Kalv, etter avtalen mellom Finn og kong Harald. Forliket gikk altså i orden likevel, fordi kongen fant det hensiktsmessig å inngå forlik ettersom landet stod uten jarl etter Orm jarls død. Etter en tid skulle det likevel vise seg at motsetningsforholdet mellom Harald Hardråde og Håkon Ivarsson var for stort. Da kong Harald fikk vite at Håkon hadde spart danekongens liv etter et slag, ble det bestemt at Håkon skulle bøte med livet. Håkon flyktet da til de svenske skoger og ble aldri igjen forlikt med Harald Hardråde.

Dette viser tydelig hvordan kong Harald i stor grad bestemte hvilken vei forlikene skulle gå. Den avgjørende faktoren i alle disse forlikene er kong Harald. Og denne rollen fikk han fordi ingen var sterke nok til å kunne presse ham inn i et forlik han ikke så som

¹³² Heimskringla, s. 182 (del 2).

hensiktsmessig. Han inngikk bare forlik hvis det var til hans egen fordel. Orning mener at kongens makt i høymiddelalderen i stor grad var avhengig av at han var uforutsigbar, og på den måten skapte en frykt for kongens vrede, en vrede som kunne slå til mot hvem som helst, når som helst.¹³³ Dette prinsippet ser også Harald Hardråde ut til å ha fulgt.

Som vi allerede har vært inne på, beskriver Snorre Olav Haraldsson og Harald Hardråde på vidt forskjellige måter. Olav Haraldsson argumenterer alltid med stormennene og henviser bestandig til rettighetene og æren som følger med kongnavnet i sin retorikk, mens Harald Hardråde går hensynsløst fram og bryter alle normer og regler for ærefull opptreden i sine møter med stormennene. Til tross for at begge kongene for så vidt hadde samme intensjon, og samme syn på kongemaktens opphøyde stilling i samfunnet, er metodene deres vidt forskjellige. Mens Olav Haraldsson søkte å overbevise stormennene om kongens rettigheter og ære for å vinne dem over på sin side, søkte Harald Hardråde å kvitte seg med stormennene, noe han gjorde ved manipulasjon og svik. Hva er årsaken til denne vidt forskjellige måten å forholde seg til konflikter på? Historikere som Krag forklarer dette fokuset på kongens rett til å herske i Olavs argumentasjon som Snorres forsøk på å framstille Olav som den rettferdige kongen som ble motarbeidet av de lovløse stormennene.¹³⁴ At kong Olav ikke var like opptatt av lov og rett som Snorre hevder, og at Snorre hadde sine motiver for å framstille kong Olav som en rettferdig konge kan for så vidt være en riktig konklusjon, men det forklarer likevel ikke det faktum at kong Olav ikke søkte å rydde stormennene av veien på samme måte som Harald Hardråde gjorde. Forklaringen ligger her i den geopolitiske situasjonen. Både kong Olav og kong Harald søkte å underkaste seg all opposisjon. Og Harald Hardråde gjorde nettopp det, med makt, frykt og svik, uten at noen hadde mulighet til å gjøre noe med det. Den samme anledningen hadde ikke Olav Haraldsson. På Olav Haraldssons tid var nemlig Knut den Mektige konge av både Danmark og England. Ethvert forsøk på hensynsløst å fjerne en eller flere av stormennene ville ført til at de andre stormennene hadde ilt til Knut den Mektige for å få hjelp, noe som også til slutt skjedde. Olav kunne derfor ikke fare fram på samme hensynsløse måte som Harald uten at det fikk konsekvenser. For selv om kong Olav var den mektigste mannen i riket, var Knut den Mektiges makt enda større, og dette gjorde at Olav ikke hadde annet valg i sine konflikter med stormennene enn å forsøke å oppnå forlik med dem. Ser man kong Olavs forsøk på legitimere sin makt med juridiske argumenter i dette lyset, får vi et helt annet bilde av situasjonen. Da blir ikke disse argumentene brukt fordi han

¹³³ Orning (2004), s. 147-149.

¹³⁴ Krag (1995), s. 129-132.

ønsker å framstå som en rettferdig konge, men fordi han umulig kunne legitimere sin makt på noen annen måte, fordi kong Knuts militærmakt var mye større enn hans. For Harald Hardråde derimot eksisterer det ikke noen slik ytre trussel. Den danske stormakten ligger på denne tiden nede, og han har derfor hendene fri på en helt annen måte enn Olav Haraldsson. Derfor er han også hensynsløs på en helt annen måte enn Olav Haraldsson, simpelthen fordi han kan være det, uten at en dansk konge kan komme misfornøyde stormenn til unnsetning. Derfor er det rimelig å konkludere at Olav Haraldsson sannsynligvis hadde agert på samme måte som sin halvbror hvis muligheten hadde vært tilstede.

Kongen og tronkriveren

Den tredje konflikten som skal analyseres, er annerledes på mange måter enn de to foregående. For det første er det relativt lang tidsavstand mellom denne konflikten og de to foregående. De forrige konfliktene skjedde anslagsvis mellom 1015-1028 og mellom 1047-1066. Denne konflikten skjer i 1136, over hundre år etter den første, og i hvert fall 80 år etter den andre. For det andre står ikke denne konflikten mellom kongen og en stormann, men mellom kongen, i dette tilfellet Harald Gille, og en tronkriver, i dette tilfellet Sigurd Slembe.

I denne perioden har det skjedd et par endringer i maktforholdene i Norge. Den første store endringen er kongemaktens stadfestelse. I tiden etter Harald Hardråde var det få, hvis noen, utfordringer til kongemakten fra stormenn som forsøkte å karre til seg en maktposisjon som var på siden av kongens maktapparat. Resultatet av dette var en relativt stabil og forutsigbar fredstid i Norge, hvor kongen udiskutabelt hadde den høyeste maktposisjonen i landet. Dette førte igjen til at mentaliteten omkring kongemakten endret seg. Fra å være den fremste blant stormennene, spilte nå kongemakten i stadig større grad en selvstendig og uavhengig rolle. Der man tidligere kunne forhandle med kongen som likemann, måtte man nå underkaste seg kongen, enten man likte det eller ikke. Det betydde i praksis at en manns rikdom, bedrifter, og ære, ikke automatisk kvalifiserte ham for å være med å kjempe og konkurrere om makten i riket. Den eneste kvalifikasjonen som var gyldig for å kunne kjempe om makten i riket, var at man måtte være kongssønn. Her skal det presiseres at enhver som var sønn av en konge, det være seg innenfor eller utenfor ekteskapets rammer, kunne gjøre krav på kongsmakt. Kongene på denne tiden var heller ikke kjent for å være av den monogame typen, hvilket betød at kongen potensielt kunne ha flere sønner han ikke visste om, og som senere kunne gjøre krav på tronen. Det åpenlyse problemet med å stadfeste et kongelig farskap, er årsaken til mange av konfliktene som skjer fra denne perioden og utover. Det er også høyaktuelt i denne konflikten, som vi skal komme tilbake til. Likevel viser denne mentaliteten omkring kongen og makten i riket, at kongemakten som institusjon var vel etablert, og at man måtte ha en konge i nær slekt, for i det hele tatt å kunne kjempe om makten på det øverste nivået i riket. Nå betydde ikke det at vanlige stormenn ble skjøvet ut i kulda. Stormenn kunne fremdeles ha mye å si, og uten deres støtte kunne aldri kongemakten ha utøvd den makten den gjorde, men stormennene kunne ikke stå på egne ben overfor kongemakten. De var nødt til å stille seg bak en tronkriver som var av kongelig herkomst,

fordi mentaliteten i samtiden var slik at det kun var kongelig herkomst som gav legitimitet til makten i riket.

Den andre endringen er kirkens innflytelse. Tanken om kongen alene som rikets hersker, var ikke kun et resultat av fred og stabilitet i riket, men også av kirkens syn på kongemakten. For kirken var kongens makt gitt av Gud, og dette synet på kongen har vunnet gjennomslag i denne perioden. Kirkens innflytelse kan også forklare hvordan mentaliteten omkring kongemakten transformerte seg fra å være den første blant stormenn, til å bli en opphøyd skikkelse, som spilte i en annen divisjon enn andre stormenn. Kongen fikk makten sin fra Gud, og indirekte førte dette til at enhver motstand mot kongen fra en stormanns side, ble motstand mot Guds orden, og derfor motstand mot Gud. Dette var noe de færreste stormenn ville utsette seg for, og som i stor grad beskyttet kongemakten.

Sigurd Slembes tronkrav

Bakgrunnen for konflikten mellom Harald Gille og Sigurd Slembe har sin rot i Sigurds krav om å være sønn av kong Magnus Berrføtt og dermed bror av kongen. Snorre betviler allerede i starten at Sigurd faktisk er sønn av Magnus Berrføtt ved å si at folk sa han var sønnen til en prest ved navn Adalbrikt, men at Sigurd hadde fått det fortalt av moren sin at kong Magnus Berrføtt var faren hans.¹³⁵ I den videre beskrivelsen av Sigurd forteller Snorre at han ble satt til boka i ung alder, ble klerk og viet til dekn. Samtidig var han en rask, sterk og stor mann, og bedre enn de fleste i idretter. Bøker skal visstnok ikke ha interessert den unge Sigurd noe særlig, for straks han ble sin egen herre reiste han ut av landet og drog til Jerusalem på pilgrimsferd. Da han kom tilbake drev han med handel og var først i tjeneste hos Harald jarl på Orknøyene, og deretter hos kong David av Skottland, hvor Snorre forteller at han var holdt høyt i ære.¹³⁶ Sigurds bedrifter har altså fått ham høyt i ære, men som vi har vært inne på, var ikke ære nok til å utfordre makten i riket. Sigurd reiser derfor til Danmark, hvor han bærer jernbyrd for å vise at kong Magnus Berrføtt var faren hans. Jernbyrd kunne ta flere former, enten ved å holde et gloende jern i hånda, eller å gå over gloende jern. Hvis hendene eller føttene var ubrente etter tre dager, gikk det for et bevis for at den som gjorde det snakket sant. Fem biskoper hadde godkjent denne prøvelsen. Snorre presiserer at det var dette noe Sigurd og mennene hans sa, og som han derfor ikke nødvendigvis stiller seg bak.¹³⁷ Hvorvidt dette

¹³⁵ Heimskringla, s. 278 (del 2).

¹³⁶ Heimskringla, s. 279 (del 2).

¹³⁷ Heimskringla, s. 279 (del 2).

faktisk skjedde er egentlig uvesentlig, fordi det uansett forteller noe om mentaliteten i perioden.

Å bære jernbyrd var en form for ildprøve man brukte for å bevise sin sak, og var et velkjent fenomen fra samme periode i Frankerriket. Ifølge Stephen D. White var ildprøven i Frankerriket særdeles fleksibel. Ildprøver i form av jernbyrd eller duell kunne bli foreslått i så godt som hvilken som helst konflikt eller rettssak, på et hvilket som helst tidspunkt i saken, av begge partene i konflikten, deres vitner eller av dommerne som skulle dømme i saken. Det ildprøven skulle bevise var også forskjellig i natur. Den ble brukt for å åpenbare faktaopplysninger som ellers var utilgjengelige, ildprøve ble brukt for å bevise sannheten og autensiteten til dokumenter og påstander, ildprøve ble brukt for å avgjøre konflikter om de juridiske implikasjonene av en velkjent sak, og den ble også brukt generelt for å bevise hvem som hadde "retten" på sin side. Til sist kunne også ildprøver bli brukt av en taper i en sak for å avgjøre rettferdigheten av dommen.¹³⁸ Siden ildprøver, inkludert jernbyrd, ikke var begrenset av konkrete strukturer med faste regler som bestemte i hvilke situasjoner man kunne eller skulle bruke dem, ble å forlange ildprøve i form av jernbyrd eller duell et valg man gjorde fordi man ut fra strategiske vurderinger av saken og maktforholdet i forhold til motstanderen trodde man hadde noe å tjene på det.¹³⁹ Ildprøver var på den måten en integrert del av konfliktløsningsmekanismene i Frankerriket. Det spesielle ved ildprøver var at de overlot dommen i en sak til Gud. Ved å dra dommen foran Gud, dro man også kirken, som Guds representanter på jorden, inn i konfliktløsningen på en spesiell måte. Prestene var nemlig de som tolket resultatet av ildprøven og som på Guds vegne avsa dommen. Nå skal det nevnes at resultatet av ildprøven ikke alltid ble godtatt av den tapende parten, men ikke fordi man trodde at Guds dom var feil, men at prestenes tolkning av Guds dom var feil. Den fleksible bruken av ildprøver i Frankerriket avslører likevel hvordan det kristne verdensbildet var en integrert del av den frankiske mentaliteten i denne perioden, og den viser kirkens makt og innflytelse i det frankiske samfunnet.

I det norske samfunnet ser det ut til å ha vært mindre fleksibilitet i bruken av ildprøver. Det er i hvert fall bildet Snorre gir oss av situasjonen. For det første nevner Snorre jernbyrd svært sjelden. Og i de få tilfellene han gjør det, er det utelukkende fordi det er umulig å fastslå en faktaopplysning på noen annen måte, enten det er snakk om et drap ingen ville vedkjenne seg, eller for å avgjøre et farskap.¹⁴⁰ Det er altså ingen kilder som bekrefter en

¹³⁸ White (2005), s. VII 94-97.

¹³⁹ White (2005), s. VII 121-122.

¹⁴⁰ Heimskringla, s. 17-19 (del 2), 256-257 (del 2).

frankisk modell, hvor man kunne forlange jernbyrd i så godt som alle saker, og hvor jernbyrd eller duell var en integrert del av konfliktløsningen. Alt tyder på at jernbyrden i Norge kun ble brukt i spesialtilfellene vi allerede har nevnt. I saker som handlet om bevis for farskap ser dette ut til å ha vært den eneste metoden som ble akseptert av folket. Som i Frankerriket vitner bruken av jernbyrd om et kristent verdensbilde, der man overlater dommen til en rettferdig Gud. Men den mindre fleksible bruken av den i Norge, sammenlignet med Frankerriket, kan tolkes i den retning at den kristne mentaliteten stod langt sterkere i Frankerriket enn i Norge, som tatt i betraktning kirkens posisjon i de respektive rikene ikke er en urimelig konklusjon.

Som bærere av Guds åpenbaring, var det altså fem biskoper som stod for selve prøvelsen av Sigurd Slembe, og som var nødt til å godkjenne resultatet etterpå. Fem biskopers bekræftelse av jernbyrden veide tungt i dette samfunnet, og var et legitimt argument for Sigurd til å hevde sin rett til kongsnavn. Med jernbyrden i boks, reiste så Sigurd til Bergen hvor kong Harald Gille befant seg, for å få kongen til å akseptere og bekrefte Sigurds ætt.

Harald Gilles reaksjon

Fra Harald Gilles posisjon var denne situasjonen velkjent. Han hadde nemlig gått gjennom en liknende jernbyrd for å bevise sitt opphav til kong Magnus Berrføtt, og hadde vunnet over Magnus Blinde, sønn av kong Sigurd Jorsalfare, i kampen om kongemakten.¹⁴¹ At noe liknende kunne hende ham, var selvsagt noe han fryktet. Kongens reaksjon på Sigurds krav er likevel å rådføre seg med vennene sine for å høre hva de kommer fram til. Og det er her det virkelig interessante med denne konflikten kommer for en dag. Vennene til kong Harald sa at Sigurds påståtte avstamning var svik og løgn av danene.¹⁴² Sigurd hadde angivelig gjennomført denne jernbyrden i Danmark, men ingen kunne stadfeste at jernbyrden faktisk hadde forekommet, og Sigurd hadde ingen av de fem biskopene som angivelig stod bak jernbyrden med seg. Derfor ville ikke vennene til kong Harald umiddelbart akseptere Sigurds krav, men så det heller som en list fra danenes side. Det er heller ikke en urimelig tanke at dette kan ha vært tilfellet. Danekongen kunne ha interesse av å støtte en mann som ville skape ustabilitet i et rivaliserende rike som Norge. På den måten kunne danene nok en gang få makt over Norge, slik de hadde hatt tidligere. Det som underbygger den påstanden er at Snorre senere forteller at det nettopp er danekongen som gir Sigurd Slembe både opphold, menn og skip, for å konkurrere om kongemakten i Norge.¹⁴³ I tillegg til at de ikke tror Sigurds krav om

¹⁴¹ Heimskringla, s. 256-271 (del 2).

¹⁴² Heimskringla, s. 279 (del 2).

¹⁴³ Heimskringla, s. 287, 290 (del 2).

å være konge, anklager de han også for å ha vært med i drapet på Torkjell Fostre Sumarlidason, en av kong Haralds venner. Snorre sier at kongens venner forfulgte denne saken så strengt at de ønsket livet av Sigurd. Det påfallende med vennenes reaksjon er at ingen står opp for Sigurd Slembe, og ønsker å skape forlik mellom ham og kongen. Hvorfor skjer ikke dette? Sannsynligvis fordi det ikke finnes noen overlappende relasjoner. Sigurd Slembe hadde vært både på Orknøyene, i Jerusalem og Skottland, og vunnet seg ære, men ikke i Norge. Selv jernbyrden ble utført i Danmark. Hvis ingen av Sigurds venner hadde relasjoner i Harald Gilles hird, slik mye tyder på, så hadde heller ingen noe å tjene på å skulle skape forlik mellom dem. Det var ingen ære å hente, ingen ære å forsvare. Derfor anklaget samtlige av Haralds venner Sigurd for drap, og ønsket livet av ham. For ingen av dem hadde noe å tjene på at Sigurd Slembe fikk kongsnavn på lik linje med Harald Gille.¹⁴⁴ Etter lendmennenes råd førte dette til at det ble bestemt at Sigurd Slembe skulle tas av dage. Snorre beskriver at noen gjester ropte han ut til seg, angivelig for å ro ham ut til Nordnes, som da lå utenfor Bergen. Her er det verdt å stoppe litt opp ved ordet gjest.

En gjest var ikke en gjest i vår moderne forstand, men menn som hadde en spesiell funksjon i kongens hird. Gjestene hadde mye av den samme funksjonen som politiet har i våre dager. De ble brukt til vaktjeneste, de anskaffet ofte informasjon om potensielle eller reelle fiender av kongen. På kongens ordre beslagla de eiendommer, utførte arrestasjoner, og i tilfeller som dette ble gjestene tilkalt for å utføre snikmord mot personer som kongen ville ha ryddet av veien på en diskret måte.¹⁴⁵

Nå klarte ikke gjestene i dette tilfellet å utføre oppdraget sitt. Sigurd Slembe fattet mistanke, og kastet seg overbord med flere av gjestene, og svømte i land hvor han så skjulte seg for kong Harald i lange tider. Deretter ventet han på en anledning til å ta livet av kongen. Ved å finne hirdmenn som tidligere hadde vært i tjeneste hos Magnus Blinde, kong Haralds fiende, klarte Sigurd sammen med noen menn å overraske kongen mens han var hos elskerinnen sin, og drepte ham der om natta. Neste morgen rodde han ut i Vågen og kunngjorde for de som stod på kongsbrygga at han var gjerningsmannen, og bad folket om å ta ham til konge. Det som så skjedde var at folket fra kongsgården samlet seg på brygga og sa at de aldri ville lystre og tjene den mannen som hadde myrdet sin egen bror.¹⁴⁶

Her skal det legges merke til at mennene på kongsbrygga bruker ordet mord om Sigurds gjerning, og ikke drap. Drap og mord var forskjellige ting i den norrøne kulturen.

¹⁴⁴ Heimskringla, s. 279 (del 2).

¹⁴⁵ Hirdskræen, s. 157-163.

¹⁴⁶ Heimskringla, s. 280-281 (del 2).

Drap kunne være ærefullt og man kunne forsvare det. Mord derimot var en nidingsdåd, og førte med seg vanære for den skyldige. Når kongsmennene på denne måten kaller Sigurd Slembe for en morder, sier de også at han gjorde et nidingsverk som bragte vanære over ham. Og ingen vil gjøre til konge en som har tapt æren sin på denne måten. Så kunne man innvende at forsøkte ikke kong Harald å ta livet av Sigurd Slembe på uærlig vis? Det gjorde han, men han var allerede konge. At en konge kunne tillate seg å gjøre mindre ærefulle ting uten at det fikk konsekvenser, kan forklares med kongemaktens stadig økende status i perioden, som vi har vært inne på tidligere. Sigurd Slembe gjorde riktignok krav på å være av kongsætt, men den var ikke allment anerkjent. Dessuten var han ikke tatt til konge på noe ting enda, og kunne derfor ikke tillate seg å gjøre æreløse handlinger uten at det fikk konsekvenser. Og konsekvensen for Sigurd var at kongsmennene slo på våpnene og dømte alle Sigurds menn til landsforvisning og fredløshet. Argumentet de brukte for dette var at han hadde myrdet broren sin, og hvis kong Harald ikke var broren, hadde han ingen ætt til å være konge, så dommen ble den samme uansett. Et annet argument som ikke ble tatt opp, men som sannsynligvis er underforstått, er at det er en ting å myrde en vanlig person. Det er noe helt annet å myrde en konge. Å svikte kongen sin var ille nok, å myrde ham, særlig uten noen god grunn, var så skammelig at det er svært forståelig at kongsmennene reagerte som de gjorde.

Så kunne man innvende at kong Harald stod bak skamfaringen Magnus Blinde, som var konge, men man aksepterte Harald Gille som konge for det. Hvorfor var dette verre kan man spørre seg? En vesentlig forskjell er at Harald Gille allerede hadde blitt valgt til konge i Tønsberg da han gjorde den handlingen mot Magnus Blinde.¹⁴⁷ Det betyr at han hadde samme tittel som Magnus, og var ikke skyldig å underkaste seg ham. Sigurd Slembe derimot, hadde ikke blitt tatt til konge på det daværende tidspunktet og stod derfor i et underordningsforhold til kongen. Et annet viktig moment for å illustrere forskjellen mellom denne situasjonen og situasjonen mellom Harald Gille og Magnus Blinde, er at Harald var mye mer populær blant folket enn Sigurd noen gang var. Og her ligger det kanskje også en underliggende årsak til at Sigurds handlinger fikk den konsekvensen de fikk. Sigurd kom fra utlandet, uten noen særlige kontakter i Norge. Og ikke gjorde hans krav på å være av kongsætt ham noe mer populær blant norske stormenn heller. Derfor fikk aldri Sigurd den støtten blant stormennene i folket som var nødvendig for å bli anerkjent som konge, og derfor gikk det også som det gikk da han tok livet av kong Harald.

¹⁴⁷ Heimskringla, s. 265 og 271 (del 2).

Var Sigurd Slembe dermed dum? Han burde jo visst at kongsmennene ville reagere på denne måten. Det kan godt være at han undervurderte kongen og stormennenes reaksjon på jernbyrden han hadde utført. Det kan også hende at Sigurd var så kynisk at han tenkte at sjansen for å gripe tronen ville komme, bare han fikk Harald Gille av veien. Etter dette viser jo Sigurd Slembe evnen til å samle folk rundt den vanføre Magnus Blinde, så alt kan jo ha vært uttenkt på forhånd fra Sigurds hånd. Dette blir likevel bare spekulasjoner.

Konklusjon

Selv om vi ikke helt forstår hvorfor Sigurd Slembe gjorde som han gjorde, kan vi likevel si en hel del om mekanismene som førte til at denne konflikten endte som den endte. Det som skiller seg vesentlig fra de forrige konfliktene er at det ikke står mellom kongen og hans undersått, men mellom kongen og en tronpretendent. De forrige konfliktene handlet om makt, men var ikke en direkte kamp om kongemakten, slik som denne. Derfor er det også ventelig at ønsket om forsonlighet med motstanderen var mindre i dette tilfellet enn i de foregående. Det som taler for dette er jo at det aldri blir gjort noe egentlig forsøk på konfliktløsning, selv om både kong Harald og Sigurd Slembe inviterer til det. Det er ingen som går mellom, og det er ingen som forsøker å stanse partene for å få dem forliket. Det som derfor er det sentrale i denne konflikten, og som tydeligst av alt skiller seg fra de foregående konfliktene er mangelen på en tredjepart. Det er ingen som mekler, ingen som ber kongen om å revurdere drap. Tvert imot hisser samtlige rådgivere hos kongen seg opp, og vil ha Sigurd fjernet fra jordens overflate. Dette er nødt å bety at Sigurd og kong Harald ikke hadde overlappende relasjoner. Hadde de hatt det, hadde de aktuelle personene vært nødt til å intervenere på grunnlag av sine æresforpliktelser til partene. Slik har vi sett hvordan Skjalg Erlingsson forsøkte å intervenere på Asbjørn Selsbanes vegne, på grunn av sine æresforpliktelser til begge parter, og hvordan Finn Arnesson forsøkte å forlike Harald Hardråde og Håkon Ivarsson. Men det var det ingen som gjorde i denne konflikten, snarere tvert imot. Derfor kan vi konkludere at det ikke fantes overlappende relasjoner mellom partene i denne konflikten. Man kan derfor spore en endring i de sosiale strukturene fra de to foregående konfliktene, som dreier seg om det relasjonelle nettverket. Tidligere har vi sett hvordan de relasjonelle forbindelsene gikk på kryss og tvers over hele landet, uavhengig av hvilke parter som stod mot hverandre. Denne konflikten viser at dette nettverket var i ferd med å endre karakter, ved at vennskap i sterkere grad kun ble inngått innenfor den politiske flokken man var en del av. Mangelen på en tredjepart gjorde at ingen gikk i mellom når konflikten eskalerte, noe som endte i et drapsforsøk og et mord. Sigurds mord på kongen, som angivelig var hans bror, ble sett på som en æreløs handling

blant kong Haralds tilhengere. Dette, og det faktum at ingen av kongsmennene hadde relasjoner til ham, førte derfor til at de kalte ham morder og dømte både ham mennene hans fredløse og nektet følgelig å ta ham til konge.

Samkonger i konflikt og stormennenes rolle

Denne konflikten viser andre sider ved forholdet mellom kongemakten og stormenn enn vi har sett tidligere. Den viser i enda større grad stormennenes avhengighet av kongemakten, men viser også hvordan stormenn kunne utøve makt ut fra sin innflytelse over kongen. Den er også interessant fordi konflikten står mellom en konge og en stormann på den ene siden og to konger på den andre siden. Alle kongene er anerkjente konger på tingene, og har derfor rett til å være konger. Det er i så måte en konflikt mellom likemenn, som er spesielt i vår sammenheng, som har sett på konflikter der partenes forhold til hverandre har vært mer vertikale enn horisontale. Konflikten har i så måte gått ut på at den svakere parten har forsøkt å presse seg opp på samme linje som kongen. I dette tilfellet er konflikten kjernen en ganske annen. Her prøver to menn av samme rang å underkjenne den tredjes rett til denne rangen, selv om han har like stor rett til den som de to andre. Dette fører til at denne konflikten på mange måter er mer brutal enn de foregående konfliktene, og forsøkene på konfliktløsning mislykkes i større grad enn i de foregående.

Før vi kan gå nærmere inn på selve konflikten må vi forstå bakgrunnen og den politiske situasjonen som ledet opp til den. Etter Harald Gilles død, ble de to barna Inge og Sigurd valgt til konger. Under ledelse av mektige stormenn klarte så disse kongene å nedkjempe Sigurd Slembe og Magnus Blinde. Etter hvert kom også Haralds Gilles sønn, Øystein, over havet fra Skottland og fikk kongsnavn på lik linje med brødrene sine.¹⁴⁸ Ved flere anledninger henter Snorre til at det brygget til konflikt mellom kong Inge og kong Sigurd,¹⁴⁹ men han fortsetter med å fortelle at det var fred og samhold mellom kongene så lenge de gamle rådgiverne deres levde. Kong Inge og kong Sigurd, som begge bare var barn, hadde til og med felles hird. Da kongene ble voksne, og rådgiverne deres døde, forteller Snorre at de skilte hirden sin, slik at de to kongene nå fikk hver sin hird. Snorre gir i fortsettelsen en beskrivelse av de tre kongene, og ilegger både kong Sigurd og kong Øystein negative attributter som villstyrihet, selvgodhet og pengekjærhet. Snorre bruker så disse attributtene til å forklare at dette var årsaken til at disse kongene var upopulære sammenlignet med kong Inge, som lot stormennene være mye med i landsstyringen. Kong Inge blir beskrevet som blid og gavmild, som gjorde ham populær blant stormennene, og mindre populær blant brødrene sine. Kong Inge hadde imidlertid en stor ufordel. Han hadde en visse fot, og pukkelrygg, derav tilnavnet

¹⁴⁸ Heimskringla, s. 283-295 (del 2).

¹⁴⁹ Heimskringla, s. 289-290, 295 (del 2).

Krokrygg, og kunne knapt gå alene. Han trengte derfor mye hjelp, og Snorre indikerer at dette er en av årsakene til at stormennene hadde så stor innflytelse hos kong Inge. Hans fysiske tilstand gjorde at han var en svak konge, og overlot derfor mye av styringen til stormennene, og da først og fremst til Gregorius Dagsson, som var den mektigste blant dem. Snorre forteller at også kardinal Nikolas, senere pave Hadrian IV, favoriserte kong Inge framfor brødrene sine. Kong Inge hadde altså store deler av stormennene i ryggen, i tillegg til kirken, og hadde derfor på mange måter marginalisert de to øvrige brødrene sine.¹⁵⁰

Forliksmøtet på Opplandene

Fordi Inge Krokrygg hadde så stor innflytelse sammenlignet med brødrene sine, førte dette til at Sigurd Munn og Øystein Haraldsson rottet seg sammen mot ham. Det hele begynte med et forliksmøte på Opplandene, mellom kong Sigurd og kong Øystein. Snorre skriver at kong Sigurd hadde drept en av kong Øysteins hirdmenn, i tillegg til en prest, og at dette var årsaken til at de to møttes. Dette forliket ser ut til å ha vært vellykket, for Snorre henviser ikke mer til det. Det viser at forlik kunne fungere på stormannsnivå også i Norge, endog mellom konger. Dessverre nevner ikke Snorre noe mer om denne konflikten, derfor har vi heller ikke noe grunnlag for å analysere konfliktløsningsmekanismene. Konflikten dem i mellom overskygger likevel rådleggingen som fant sted ved dette møtet. De to brødrene ble enige om at alle tre brødrene skulle møtes i Bergen sommeren etter. Der ønsket kong Sigurd og kong Øystein å frata kong Inge kongetittelen, gi ham 2-3 gårder, og midler til å ha tretti mann med seg, fordi de mente at kong Inge ikke hadde helse til å være konge.¹⁵¹

Argumentet som kong Sigurd og kong Øystein bruker, viser egentlig veldig mange aspekter av mentaliteten omkring kongemakten. For det første viser det kong Sigurds og kong Øysteins holdning til kongemakten. I deres øyne er det ikke nok at kongen er av kongelig ætt, han må også være en høyreist person, som i kraft av sine bedrifter og sin styrke både er tittelen og æren verdig. Denne mentaliteten er gammel, og stammer utvilsomt fra tiden da kongen var konge i kraft av sine personlige egenskaper og sin ære. Verken Olav Tryggvasson, Olav Haraldsson eller Harald Hardråde kunne hatt noe håp om å bli anerkjent som konger hvis de ikke hadde vært høyreiste menn med vellykkede krigstog bak seg, eller ikke hadde hatt flere skip fullastet med rikdommene de hadde vunnet seg. Det var deres personlige egenskaper, deres personlige ære, som hadde gjort dem i stand til å vinne kongsnavn. Og det er her mentalitetsendringen i landet kommer frem. For Inge Krokrygg hadde ingen personlige

¹⁵⁰ Heimskringla, s. 300-301 (del 2).

¹⁵¹ Heimskringla, s. 303-304 (del 2).

egenskaper å snakke om da han ble tatt til konge som barn. Den eneste årsaken til at kong Inge ble tatt til konge var at han var barn av kong Harald Gille. Og senere, da han vokste opp med vissen fot og pukkelrygg, slik at han knapt kunne gå uten hjelp, var det ikke mye ved ham som minnet om krigerkongene som regjerte 150 år tidligere. Men det er nettopp her vi ser mentalitetsendringen så tydelig. Kong Inge kunne bli konge fordi han var sønn av en konge. Hadde han levd 150 år tidligere kunne han aldri blitt konge, selv om han hadde hatt ættelinjen i orden. Men der det tidligere hadde vært nødvendig med både ætt, rikdom og ærefulle handlinger for å være kongetittelen verdig, var kongens makt nå så allment akseptert, at en konges egenskaper hadde stadig mindre å si, så lenge han hadde ætt til å være konge. Kort sagt kan man si at der man tidligere måtte gjøre seg fortjent til kongeverdigheten, lå nå kongeverdigheten i blodet og i tittelen, ikke i den aktuelle kongens personlige egenskaper.

Nå skal man være klar over at det også er et indirekte argument i kong Sigurds og kong Øysteins krav om at kong Inge skal gi fra seg kongsnavnet sitt. De sa at han ikke hadde helse til å styre, og Snorre antyder at de mente at det ikke var han som styrte heller, men Gregorius Dagsson og stormennene.

Møtet i Bergen

Inge Krokrygg og Gregorius Dagsson hørte om dette kravet som kong Sigurd og kong Øystein hadde tenkt å fremme på møtet i Bergen. De reiste derfor raskt til Bergen og samlet mye folk omkring seg, slik at da kong Sigurd kom til Bergen hadde han langt færre folk samlet enn kong Inge. Vi har før vist hvordan styrkeforholdene hadde mye å si for hvordan man opptrådte i konflikter, men her viser Sigurd Munn en ganske annen framferd, som vi skal komme tilbake til senere. Snorre forteller at da Sigurd kom til byen, blåste kong Inge til tings på Holmen, som nå er Bergenhus. Dette gjorde han helt sikkert fordi han ville gjøre opp med kong Sigurd alene før kong Øystein kom øst fra Viken. Både Inge, Sigurd og Gregorius Dagsson var tilstede på tinget. Snorre gir så en beskrivelse av Gregorius, hvor han sier at han hadde to langskip og nitti mann, som han selv holdt forsynt. Gregorius gikk i tillegg i en gullbeslått hjelm, og samtlige av mennene hans hadde også hjelm. Ved å oppgi disse opplysningene forteller Snorre hvilken status Gregorius Dagsson hadde. Nitti mann var i overkant av det en vanlig lendmann kunne stille og holde, dermed viser dette Gregorius sin spesielle stilling og maktposisjon i kong Inges hird. At samtlige av mennene hans hadde hjelm, som var en dyr investering, viser også at Gregorius hadde stor rikdom og ære. Det som likevel kanskje avslører hans posisjon mest, er hans gullbeslåtte hjelm. Den gullbeslåtte hjelmen skilte ham ut i forhold til andre lendmenn, og gav sannsynligvis inntrykk av at han

oppførte seg som om han var kongelig. I hvert fall er det dette inntrykket kong Sigurd har av ham, som vi straks skal komme inn på.¹⁵²

Tingsamlingen begynte med at kong Inge fortalte folket hva han hadde hørt brødrene hans hadde tenkt å gjøre med ham, og bad dem om hjelp for å unngå at dette skjedde. Her kan vi se fordelene av å ha flere menn med seg på tinget, for folket ropte og sa at de ville følge ham. Kong Sigurds reaksjon på kong Inges påstand er interessant, og ganske smart på mange områder. Først avfeide han kong Inges ord som løgn, deretter sa han at Gregorius Dagsson var hjernen bak løgneren. Ved å si dette har han i virkeligheten sagt to ting; han har umyndiggjort kong Inge, ved å si at kong Inge kun sier eller gjør det Gregorius befaler. I tillegg kaller han Gregorius for en løgner. Deretter fortsetter han med å si at det skulle ikke bli lenge før han skulle få av den gullbeslåtte hjelmen til Gregorius, om han fikk styre. Ved å referere til det maktsymbolet som hjelmen var, mente han at Gregorius ikke bare skulle miste hjelmen, men også den makten og innflytelsen som den hjelmen symboliserte. Deretter endte kong Sigurd talen sin ved å si at verken kong Inge eller Gregorius skulle leve lenge.¹⁵³

Vi merker her kong Sigurds egentlige motiv for å avsette kong Inge. Han ønsker å fjerne makten og innflytelsen til Gregorius Dagsson. For kong Inge hadde ikke vært et problem hvis han ikke hadde hatt så mange etterfølgere, og kanskje spesielt hvis han hadde styrt dem selv. Men når kong Sigurd og kong Øystein har blitt marginalisert av kong Inge, og de i tillegg ser at makten i kong Inges hird i virkeligheten ligger hos Gregorius Dagsson, er det fullt forståelig at de ønsker å ta et oppgjør med den mannen som har skaffet seg en makt som de mener de har krav på. Spesielt når den mannen ikke har rett til den makten i utgangspunktet. Rent retorisk er det også et sjakktrekk av kong Sigurd å anklage Gregorius og ikke kong Inge for løgn. Rent bortsett fra at han ved å gjøre det umyndiggjør kong Inge, veier han samtidig opp for styrkeforholdene mellom dem. Vi må huske på at kong Inge hadde flere menn tilstede enn kong Sigurd, og at et eventuelt slag mellom dem trolig hadde gått i favør av kong Inge. Samtidig kunne ikke kong Sigurd, som en mann av ære, la være å si kong Inge imot. Derfor var det et sjakktrekk å rette anklagen mot Gregorius istedenfor. For selv om folket støttet kong Inge, og kong Inge hadde flere menn enn kong Sigurd, var det ikke videregitt at disse mennene skulle stille opp for Gregorius. De var kong Inges menn, ikke Gregorius sine. Gregorius hadde nitti menn, og noe mindre hadde sannsynligvis ikke kong Sigurd, selv om Snorre ikke nevner det spesifikt. Ved å rette anklagen mot Gregorius, hadde Sigurd dermed minsket farene for at det skulle oppstå et slag hvor alle kong Inges menn var

¹⁵² Heimskringla, s. 304 (del 2).

¹⁵³ Heimskringla, s. 304-305 (del 2).

involvert. Sigurds ord om at det ikke skulle bli lenge til han skulle få den gullbeslåtte hjelmen av Gregorius hode, og både Gregorius og Inge skulle være døde, har sannsynligvis vært en henvisning til at kong Øystein var på vei til Bergen fra Viken, og at styrkeforholdene mellom dem da ville endre seg.

Sigurd Munns trusler og anklager om løgn mot Gregorius var alvorlige anklager som var vanærende og fornærmende for en mann av ære som Gregorius Dagsson. Han var derfor nødt til å svare på tiltale, og det gjorde han da også, ved å kaste initiativet tilbake til kong Sigurd. Gregorius sa nemlig at han ikke trengte å lengte så lenge etter et møte, og at han var klar.¹⁵⁴ Dette kan egentlig virke som et litt defensivt svar på Sigurd Munns tordnende tale, men det er på mange måter et smart trekk. Hvis Gregorius hadde angrepet kong Sigurd med det samme, hadde ikke nødvendigvis resten av kong Inges menn blitt med ham. Men hvis Sigurd hadde angrepet Gregorius, ville hele apparatet til kong Inge blitt iverksatt, og Gregorius ville hatt store fordeler. Ved å kaste initiativet tilbake til kong Sigurd, sa Gregorius at han var rede til å forsvare æren sin når som helst, hvis kong Sigurd våget å gå på ham.

Nå hadde man kanskje forventet at kong Sigurd ville vente inntil kong Øystein kom med forsterkninger. Det ser imidlertid ut som om kong Sigurd ytterligere ønsket å fornærme både Gregorius og kong Inge. En av Gregorius drenger ble nemlig drept av kong Sigurds drenger, få dager etter møtet mellom dem, med den reaksjonen at Gregorius ønsket å angripe kong Sigurd med det samme. Ærekodeksen i det norrøne samfunnet tillot ikke en mann av Gregorius kaliber å la et drap på en av hans menn passere upåaktet hen, derfor er det helt forståelig at han reagerer på den måten. Men i dette tilfellet holder både kong Inge og mange andre igjen, og Gregorius innretter seg etter det.¹⁵⁵ At både kongen og andre stormenn holder Gregorius igjen viser at det var en viss vilje til å holde på freden, også i denne perioden. Overlappende relasjonelle forbindelser i de forskjellige kongenes hird er sannsynligvis årsaken til dette. Kong Sigurd var tross alt broren til kong Inge, og Inge ønsket nok å holde broren i live hvis han kunne. Likevel ser det ut til at de relasjonelle forbindelsene har hatt mindre betydning for utfallet av konfliktene, enn tidligere konflikter vi har sett på. Det kan være to årsaker til dette. Den ene er at eden som ble sverget til kongen var sterkere enn noen andre forpliktelser. Det vil si at verken familie eller venneforbindelser kunne måle seg med forpliktelsen til kongen. På den måten kunne brødre eller venner kjempe for hver sin konge mot hverandre, og deres eventuelle forpliktelser til hverandre ble opphevet av deres forpliktelser til kongen. Den andre mulige årsaken er at kongemakten i seg selv hadde så stor

¹⁵⁴ Heimskringla, s. 305 (del 2).

¹⁵⁵ Heimskringla, s. 305 (del 2).

status i samfunnet, at kongene kunne gjøre som de ville, uten å ta hensyn til forsøk fra tredjeparter på å få i stand forlik.

Selv om Gregorius unnlot å angripe kong Sigurd, sier ikke Snorre at det ble gjort forlik eller betalt bot for drengen til Gregorius, hvilket betydde at Gregorius fremdeles hadde en sak mot kong Sigurd, som han kunne hente frem når en bedre anledning bød seg. Den anledningen kom snart. To av Sigurd Munns hirdmenn drepte nemlig snart etter en av kong Inges hirdmenn, etter kong Sigurds råd trodde de fleste. Man kan spekulere i årsaken til at kong Sigurd våget å ta livet av en av kong Inges hirdmenn. Enten spekulerte Sigurd i at kong Inge ikke ville reagere, han hadde jo vært nølende til å handle før. Det kan jo også være at dette var hirdmennes verk, og ikke etter kong Sigurds råd. Snorre later likevel til å tro dem som mente at kong Sigurd stod bak drapet på kong Inges hirdmann. Uansett årsak skulle dette drapet vise seg å bli katastrofalt for kong Sigurd.

Det første som skjedde var at kong Inges mor, Ingerid, som oppdaget at kong Inges hirdmann hadde blitt drept, gikk sporenstreks inn til sønnen sin, og sa at han kom til å være en liten konge, når han ikke gjorde noe med at hirdmennene hans ble drept en etter en, som svin.

Her er beveger vi oss inn i et element som vi ikke har studert nøye enda, nemlig begrepet egging. Egging var kvinners og laverestiltes mulighet til å påvirke det politiske spillet. Egging skjedde ved at eggeren bebreidet den som ble egget for å opptre feigt og kvinneaktig. Det som gjorde eggingen så effektiv var at den satte handlinger, eller rettere sagt mangel på handlinger, i et lys som gjorde at den som ble egget ble fremstilt som æreløs, med en klar oppfordring til å gjøre noe med det. Egging var med andre ord en annen form for angrep på æren. Der tradisjonelle angrep mot æren kom i form av fornærmelser, trusler eller handlinger som drap eller tyveri, var dette en mer subtil måte å angripe æren til en person på, som ikke innebar like stor risiko for den som utførte det. Forskjellen ligger at i stedet for å vanære personen, henviste du til vanærende handlinger denne personen hadde gjort. Resultatet ble uansett det samme, at den som ble egget ble vanæret, men konsekvensen for den som egger ble en ganske annen. Egging ble utelukkende gjort i det offentlige rom, slik at mange var tilstede og hørte det som ble sagt. Derfor var det også effektivt, fordi personen som ble egget ikke uten videre kunne avfeie det som ble sagt, uten at han ble sittende igjen som en æreløs person i hans undersåtters øyne. Vanligvis gikk eggingen ut på at den som ble egget ikke hadde utført sine æresforpliktelser overfor sine venner eller slektninger, og ble minnet på dette av en undersått. Derfor ble også veien til å rette opp igjen æren å imøtekomme eggerens krav, som i mange tilfeller handlet om å ta hevn på vedkommendes vegne.

Kvinner hadde kanskje en spesiell rolle når det gjaldt egging, for ingen mann ønsket å bli framstilt som feig og umandig av en kvinne. En kvinne kunne ikke møte på tinget, eller gå i krig for å få gjennom sine saker. For kvinner var derfor egging det eneste våpenet man kunne bruke for å få gjennom sin vilje, et våpen som kunne bli benyttet i situasjoner som denne.¹⁵⁶

Dette tilfellet er i så måte klassisk, der en kvinne, i dette tilfellet kong Inges mor, i full offentlighet egger sønnen sin til å handle mot kong Sigurd. Å bli vanæret av en kvinne, rett foran sine etterfølgeres øyne, underminerte kong Inges makt, derfor reagerte han også med sinne mot Ingerid. Mens krangelen stod på, kom Gregorius inn i fullt krigsutstyr, og støttet Ingerids sak, ved å henvise til at han hadde over 100 mann utenfor av sine egne drenger, som alle bar hjelm og brynje.¹⁵⁷

Her er det på tide å se nærmere på Gregorius motiver i denne saken. I de to første konfliktene så vi nemlig hvordan kongens lendmenn forsøkte å forsone kongen og motstanderen hans, av den grunn at de hadde forpliktelser overfor venner og slektninger på motstanderens side. Gregorius, som er kong Inges lendmann, har ingen vilje til å forsone kongen med broren, men støtter heller opp under Ingerids egging. Hvorfor handler så Gregorius stikk motsatt av lendmennene i de to første konfliktene? For det første er det rimelig å anta at Gregorius Dagsson ikke hadde relasjoner i motstanderens leir. Hadde han hatt det, hadde han sannsynligvis ikke vært så villig til å gå mot kong Sigurd. For det andre har kong Sigurd dratt Gregorius inn i konflikten ved å skjelle ham ut på tinget og ved å drepe en av drengene hans. Som en mann av ære var Gregorius nødt til å sin ære tilbake på en eller annen måte, og som vist tidligere var hevn kanskje den mest foretrukne måten å gjøre det på. For det tredje representerte kong Sigurds og kong Øysteins anklager mot kong Inge en høyst reell trussel mot Gregorius makt. Som vi har vist tidligere hadde Gregorius Dagsson en særegen stilling i kong Inges hird, og styrte i stor grad kong Inges beslutninger. Men uten kong Inge, så hadde ikke Gregorius hatt noe grunnlag for makten han hadde oppnådd. Nøkkelen til Gregorius makt lå nemlig i kong Inges person. Gregorius kunne utøve den makten han hadde utelukket fordi han var i kong Inges hird. Og her ser vi en stor forskjell fra de to første konfliktene. På den tiden hadde en mann med Gregorius rikdom og ære, kunnet kjempe om status og ære på linje med kongene, og kunne i kraft av sin status og ære, opptrådt selvstendig, uavhengig av kongemakten, i likhet med Erling Skjalgsson og Einar Tamberskjelve. Men dette er ikke tilfellet på denne tiden. Gregorius makt var knyttet til kong

¹⁵⁶ Sigurðsson (2008), s. 84-85.

¹⁵⁷ Heimskringla, s. 305-306 (del 2).

Inges makt, derfor var enhver trussel mot kong Inge, en trussel mot Gregorius Dagsson. Hvis kong Inge ble drept eller fratatt kongstittelen ville Gregorius ganske enkelt bli lempet ut av det gode selskap, og verken rikdom, status, eller ære hadde kunnet endre på det, fordi Gregorius ikke hadde kongsblood i årene. Gregorius eksempel viser veldig tydelig at lendmennenes makt på denne tiden hadde gått fra å være selvstendig til å gå gjennom kongemakten. Norske stormenns innflytelse på styringen i riket var begrenset til makten kongene, eller kongsemmene de stod bak, representerte. Gregorius eksempel viser likevel at norske stormenn kunne ha enorm innflytelse i riket, hvis de først hadde en konge, eller et kongsemmene å sette foran seg. Var du først i kongens hird, kunne makten din bli betydelig, slik Gregorius var. En fjerde årsak til Gregorius ønske om et slag med kong Sigurd, var at kong Øystein var på vei fra Viken for å bidra på tingsamlingen på kong Sigurds side. Hvis kong Inge og Gregorius slo til mot kong Sigurd før kong Øystein ankom Bergen, ville kong Inge og Gregorius ha en klar fordel i antall menn, en fordel som ikke ville vært like tydelig hadde kong Øystein vært der. Dette var med andre ord det gunstigste tidspunktet for et angrep på kong Sigurd. Det er i lys av disse faktorene Gregorius vilje til å angripe kong Sigurd må ses. Gregorius hadde satset alt på ett kort, nemlig kong Inge, og han ville ikke la andre konger frata ham hans eneste trumfkort. I så måte var Gregorius reaksjon fullt forståelig, særlig når man i tillegg tar i betraktning kong Sigurds anklager mot ham.

Etter at Gregorius hadde gitt sin støtte til Ingerid, skriver Snorre at de fleste andre sa i mot et angrep på kong Sigurd, og at Sigurd helt sikkert ville gi bot for misgjerningen sin.¹⁵⁸ Årsaken til de andre lendmennenes skepsis mot et angrep på Sigurd antyder at det fantes overlappende relasjoner mellom kong Inges menn og kong Sigurds menn. Hadde det ikke vært det, hadde de trolig vært like ivrige som Gregorius etter et oppgjør med kong Sigurd.

Da de andre lendmennene hadde gitt sine råd, tok Gregorius Dagsson til ordet igjen, og viser oss retoriske evner i særklasse i det han i likhet med Inges mor, egger kong Inge til strid mot kong Sigurd. Først viser han til de samme hendelsene som Ingerid viste til, drapene på Gregorius dreng og kong Inges hirdmann. Men han tar steget enda lenger, ved å spekulere i om han selv eller en annen lendmann vil være den neste på kong Sigurds dødsliste, når Sigurd ser at Inge ikke gjør noe med at mennene hans blir drept. Gregorius tar denne mulige konsekvensen enda lenger, ved å peke på at hvis kong Inge lar dette fortsette vil alle vennene til kong Inge til slutt være døde, og til slutt vil kong Inges brødre ta kongedømmet fra ham. Etter å ha framsagt sine dystre framtidsvisjoner hvis dette får fortsette, sier Gregorius at han i

¹⁵⁸ Heimskringla, s. 306 (del 2).

hvert fall ikke vil stå og se på at kong Sigurd tar livet av mann etter mann, samme hva de andre lendmennene vil gjøre. Deretter proklamerer han at han og Sigurd skal gjøre opp en regning denne natten, samme hvordan utfallet blir. Ved å legge fram sine dystre framtidsvisjoner om kong Inges kongedømme sier Gregorius indirekte at kong Inge er en feig konge, som ikke våger å stille opp, verken for sin egen ære, eller for vennene sine. Deretter snur han på det hele, og sier at han i hvert fall vil stille opp for sin egen ære, hva enn de andre akter å gjøre. Ved å si det, sier han egentlig at han, som lendmann, er en mer ærefull mann en kong Inge, fordi han er villig til å forsvare sin egen ære mot kong Sigurds anklager. Og for å drive argumentet helt hjem anklager Gregorius kong Inge for ikke å oppfylle forpliktelsene sine overfor sine undersåtter, ved å si at kongen verken har helse eller vilje til å berge vennene sine. Deretter avslutter han med å si at han har merke sitt utenfor, og at han er klar til å gå mot kong Sigurd.¹⁵⁹

Satt overfor en slik situasjon er kong Inge nødt til å foreta seg noe. Gregorius har vist at kong Inge ikke oppfyller sine forpliktelser mot vennene sine, og ved å henvise til Inges helse, antydte at det kanskje er noe i det kong Inges brødre sier, når de sier at han ikke er skikket til å være konge. I tillegg har Gregorius tatt på seg kongens rolle, ved å erklære at han vil gå til strid mot kong Sigurd uansett. I realiteten satte Gregorius kong Inge i en knipetangssituasjon. Han var enten nødt til å gi etter for eggingen og gå mot kong Sigurd, enda han helst ønsket å la være, eller så lot han det være, og bekreftet for alle sine venner at han var en svak, feig og syk konge, som verken hadde helsen eller viljen til å utføre de forpliktelsene han hadde mot sine venner og undersåtter.

Kong Inge valgte å gripe til våpen og gå mot kong Sigurd sammen med Gregorius Dagsson. Dette resulterte i at Kong Inges menn omringet og angrep gården der kong Sigurd oppholdt seg, og kong Sigurd ble drept. Nok en gang fikk altså en konflikt en voldelig utgang, som førte til at en av partene ble drept.

Forliket mellom Inge og Øystein

Nå som kong Sigurd var drept, og kong Inge og Gregorius hadde kommet seirende ut av konflikten med kong Sigurd, var de klare til å ta imot kong Øystein som var på vei fra Viken. Kong Øystein ankom to eller tre dager etter at kong Sigurd hadde blitt drept. Kong Øystein hadde etter alt å dømme hørt om kong Sigurds skjebne, for han reiste ikke inn til Bergen, men tok sine tretti skip med seg til Florvåg på Askøy, som ligger vis-à-vis Vågen i Bergen, hvor

¹⁵⁹ Heimskringla, s. 306 (del 2).

kong Inges flåte oppholdt seg.¹⁶⁰ Sett ut fra et taktisk synspunkt var Florvåg en ideell plass for kong Øysteins flåte å legge seg. Herfra hadde han full kontroll på det som skjedde inne i byen. Ingen forlot byen uten at kong Øystein visste det, og ingen kunne angripe ham, uten at han hadde tid til å trekke seg tilbake skulle han ønske det. Samtidig representerte kong Øysteins nærvær i Florvåg en trussel for mennene inne i byen. Skulle noen ønske å stikke av fra åstedet, kom de ingen vei uten at kong Øystein slapp dem forbi. I kraft av sine taktiske disposisjoner hadde derfor kong Øystein sagt at han hadde kommet til Bergen for å gjøre opp et regnskap med kong Inge, men at han ikke nødvendigvis ville gå til slag. Derfor er det ikke overraskende når Snorre forteller videre at det går sendemenn mellom partene.¹⁶¹ Vi har tidligere vist at sendemennene hadde en meklerrolle, og skulle utveksle informasjon om konflikten, og prøve å få i stand et forliksmøte. Hvem sendemennene var og hvilke motivasjoner de har hatt diskuterte vi i den første konflikten. Det som er tydelig er likevel at det eksisterte relasjonelle forbindelser mellom de to partene i konflikten, og ved å sende menn til motstanderen viste begge parter en vilje til å løse konflikten på fredelig vis.

En som ikke ønsket å løse denne konflikten på fredelig vis var Gregorius Dagsson. Nå som han hadde fått ryddet Sigurd Munn av veien, representerte kong Øystein den siste trusselen mot kong Inges makt, og derfor også den siste trusselen mot Gregorius makt. Gregorius mente at de ikke ville få en bedre anledning til å ta et oppgjør med kong Øystein enn nå, for de hadde flere menn enn ham. Han utpekte også seg selv som høvding for den krigerferden, samtidig som han mente at kong Inge ikke trengte å bli med, nå som de ikke manglet folk. Ved disse ordene framstår Gregorius igjen som den mest hissige av lendmennene, og denne gang uten noen egentlig grunn. Kong Øystein har ikke fornærmet Gregorius, kun kong Inge. Allikevel er det Gregorius som går i spissen for å gå til slag mot kong Øystein. Dette viser tydelig hvordan Gregorius nok en gang tok på seg kongens rolle, og så å si gjorde kongens jobb, både ved at han ville forsvare kongens ære som sin egen, og ved at han lanserte seg selv som høvding for hæren. Når man legger til den gullbeslåtte hjelmen, i tillegg til Sigurd Munns skip, som Gregorius hadde fått i gave av kong Inge etter drapet på kong Sigurd, lignet Gregorius mer på en konge enn en lendmann.¹⁶² Likevel var ikke Gregorius konge, hvilket vises ved at Gregorius ved denne anledningen ikke fikk viljen sin gjennom. Mange andre talte nemlig mot Gregorius krigerske plan, og dermed ble det til sist

¹⁶⁰ Heimskringla, s. 307 (del 2).

¹⁶¹ Heimskringla, s. 307 (del 2).

¹⁶² Heimskringla, s. 307 (del 2).

slik at kong Inge og kong Øystein forlot Bergen, og ble regnet som forlikte, selv om de ikke møttes personlig.

Dermed ble konflikten mellom kong Inge og kong Øystein løst i første omgang. Hvorfor fungerte så konfliktløsning mellom Inge og Øystein, og ikke mellom Inge og Sigurd? For det første, så hadde Sigurd, ved å ta livet av Gregorius og Inges menn, fornærmet Inge i en slik grad at Inge var nødt til å foreta seg noe for fremdeles å beholde kongeverdigheten. I det andre tilfellet møttes for det første ikke Øystein og Inge, noe som betydde at fornærmelser som kunne eskalere konflikten vanskelig kunne forekomme. Dessuten antyder både Øysteins posisjonering i Florvåg og det faktum at det gikk sendemenn mellom partene at verken Øystein eller Inge sannsynligvis ønsket å slåss hvis det kunne unngås. Kong Øystein hadde færre folk enn kong Inge, og kong Inge ønsket trolig ikke å ta livet av nok en bror. Han hadde tross alt ikke egentlig ønsket å ta livet av kong Sigurd heller, men den betente situasjonen, samt eggingen fra Ingerid og Gregorius, hadde presset fram en reaksjon fra kong Inges side. Mot kong Øystein forelå ingen slike fornærmelser som gjorde at kong Inge var nødt til å forsvare æren sin på samme måte. I tillegg viser Snorre til at mange andre snakket imot å slåss med kong Øystein, som tyder på at mange av Inges menn hadde relasjonelle forbindelser blant kong Øysteins menn. Dette kan også ha vært en medvirkende årsak til at konflikten endte i forlik. På den annen side var det også relasjonelle forbindelser mellom Inges og Sigurds menn, uten at det hjalp noe særlig for utfallet av konflikten. At Gregorius reagerer så forskjellig i forhold til de andre lendmennene viser at i motsetning til dem hadde ikke han noen venner eller slektninger i noen av motstandernes hird, ellers hadde han ikke vært så ivrig etter å slåss med dem som det han faktisk var.

For å svare på spørsmålet som ble stilt tidligere, tyder mye på at hovedårsaken til at konflikten mellom Inge og Sigurd endte i vold, mens konflikten mellom Inge og Øystein endte i forlik, var at Sigurd offentlig hadde fornærmet Inge på en slik måte, at Inge ble presset til å handle. Slike fornærmelser lå ikke til grunn mellom Inge og Øystein. Det er trolig også årsaken til at Gregorius krigshissing fungerte i det første tilfellet, men ikke i det andre. I det første tilfellet hadde Gregorius konkrete fornærmelser å gå ut fra, mens i det andre var det tyngste argumentet han kunne fremdrive at anledningen ikke kunne bli bedre. Alt faller derfor tilbake på kongens ære. I det første tilfellet var kongens ære blitt krenket såpass kraftig, at det var grobunn for å hisse til strid. I det andre tilfellet var ikke kongens ære blitt krenket nevneverdig, derfor lot konflikten seg løse ved forlik. Man kan også spekulere i om kong Inge ikke ønsket å følge Gregorius råd fordi denne oppførte seg som om han var kongen og ikke Inge. At konflikten endte i forlik kan således ses på som Inges måte å sette Gregorius på plass,

og vise hvem som har makten. Uansett årsak viser den fredelige løsningen på konflikten at kong Inge ikke adlød Gregorius minste vink, og at Gregorius makt innenfor kong Inges hird var begrenset, selv om den var betydelig.

Etter at forliket hadde blitt inngått drog kong Inge nord til Trondheimen, mens kong Øystein dro øst til Viken. Snorre gjør et nummer ut av at de ikke møttes selv, enda de inngikk forlik. Det han trolig antyder her er at forliket mellom dem ikke var særlig sterkt. Ikke blir betaling eller kompensering av noe slag nevnt heller. Freden mellom dem var derfor heller skjør, og det gikk ikke lang tid før konflikt nok en gang blusset opp mellom kongene Inge Krokrygg og Øystein Haraldsson.

Forlik og brudd

Så snart kong Øystein hadde dratt til Viken, dro Gregorius Dagsson hjem til sin egen gård, Brattsberg på Hovund, som ligger i dagens Skien. Da kong Øystein fikk vite at Gregorius var i nærheten drog han til Hovund for å fange ham, men Gregorius slapp unna med nitti mann, og flyktet opp i Telemark, og derfra over fjellet til Hardanger. Deretter dro Gregorius innom Erling Skakkes gård i Etne i Sunnhordland, hvor han fikk et langskip som tok ham til Bergen og siden til Nidaros, hvor han ble værende hos kong Inge. Kong Øystein på sin side brente ned gården til Gregorius, drepte buskapen hans, og brente i tillegg noen skipsnaust og noen av kong Inges skip. En slik handling fra kong Øysteins side var en provokasjon og fornærmelse, ikke bare mot Gregorius Dagsson, men også mot kong Inge. Vi har allerede diskutert hvordan vennsforholdene i denne perioden foregikk. Vennsforbånd var som oftest vertikale, med gjensidige forpliktelser mellom partene. Som den mektigere parten i dette vennsforholdet, var kong Inge forpliktet på sin ære til å forsvare Gregorius, og sørge for ham skulle forholdene tilsi det. Derfor er det fullt forståelig og ikke uten grunn at Snorre skriver at Inge bad Gregorius ta så mye han ville av hans eiendom.¹⁶³ Som Gregorius venn var kong Inge også forpliktet til å føre saken til Gregorius mot kong Øystein, siden Gregorius ikke var mektig nok til å kunne ansvarliggjøre kong Øystein på egen hånd. Dette er da bakgrunnen for det andre møtet mellom kong Inge og kong Øystein.

Sommeren etter samlet begge kongene store mannskaper for å møte trusselen fra motstanderen sin. Partene møttes ved Seløyene, nord for Lindesnes, som ikke var et tilfeldig valgt møtested.¹⁶⁴ Lindesnes er Norges sydligste punkt, og er derfor den naturlige grensen mellom øst og vest. Slik var det også på denne tiden. At partene møttes ved Lindesnes

¹⁶³ Heimskringla, s. 307 (del 2).

¹⁶⁴ Heimskringla, s. 307 (del 2).

betydde at de møttes på nøytral grunn, som viser en vilje hos partene til å inngå forlik. Samtidig var Lindesnes et naturlig møtested av en annen årsak. Det ser nemlig ut til at kong Inge og kong Øystein holdt tradisjonen fra kong Øystein Magnusson og Sigurd Jorsalfare i hevd, den gangen de var samkonger. I de tidene byttet kongene på å overvintre i Nidaros og i Viken, slik at de satt annethvert år på de respektive stedene og styrte derfor halvdelen av landet etter tur. Kong Inge og kong Øystein ser ut til å følge den tradisjonen, for etter forliksmøtet ved Lindesnes reiser kong Inge til Viken, mens kong Øystein drar nord til Nidaros. Lindesnes blir i så måte det naturlige møtested for reisende som skal forbi hverandre.

Snorre forteller at kong Inge hadde langt flere menn tilstede enn kong Øystein, og som vist tidligere gav det en fordel når forlik mellom to parter skulle inngås. Snorre skriver kort at det holdt på å komme til slag mellom partene, men at de ble forlikte til slutt. Dette viser at det nok en gang har vært relasjonelle forbindelser mellom partene som hindret slag i å bryte ut. Lendmenn og hirdmenn som hadde en venn i motstanderens hær har opptrådt som tredjepart i konflikten og presset på for å komme fram til en løsning. Denne konflikten er også en av de få konfliktene i kongesagaene hvor konkrete tall kommer til overflaten i et forliksoppgjør. Et av vilkårene for forlikene var at kong Øystein skulle betale 30 merker gull for å ha brent kong Inges skip og naust. I tillegg skulle de som hadde vært med da skipene ble brent opp bli lyst fredløse. For at disse mennene skulle bli lyst fredløst krevde kong Øystein at også banemennene til kong Sigurd skulle bli lyst fredløse. Kong Øystein lastet nemlig kong Inge for at han hadde disse mennene hos seg. Til slutt skulle Gregorius få 15 merker gull i kompensasjon for at kong Øystein brente ned gården hans.¹⁶⁵ I alt forpliktet derfor kong Øystein seg på å betale 45 merker gull for å oppnå forlik med kong Inge. Et moment ved betalingen er forskjellen i det som blir gitt kong Inge og det som blir gitt Gregorius. Skipene og naustene til kong Inge har neppe hatt dobbel verdi av gården til Gregorius, kanskje ikke en gang samme verdi som Gregorius gård. Hvorfor gjør så kongen krav på dobbelt så mye som Gregorius? For å finne svar på dette kan det være en god ide å ta et skråblikk til Island. Fra Island, hvor betaling mellom partene kommer oftere til overflaten i beretningene, vet vi at når det ble betalt oppreisning for en ærekrenkelse, så ble det betalt i tråd med denne personens posisjon og ære. Det betød at hvis en bonde fikk en annens bondes tjener drept, ble det betalt en langt mindre sum i oppreisning enn hvis den samme saken stod mellom to høvdinger. Det betydde ikke at tjeneren var mer verdt, men at mennene som var involverte i konflikten hadde langt større status og verdi. For man skal være klar over at kompensasjon ikke bare ble betalt

¹⁶⁵ Heimskringla, s. 307-308 (del 2).

for å erstatte denne tjenerens verdi, men kanskje mest for å gjenopprette den fornærmede partens ære. Å ta livet av en annens tjener var nemlig en ærekrenkelse mot tjenerens herre. Og det kostet langt mer å gjenopprette en høvdings ære enn en bondes. Med dette i bakhodet forstår vi derfor bedre hvorfor kompensasjonene ble som de ble. Kong Øystein måtte betale 30 merker gull til kong Inge, ikke for å godtgjøre for skipene og naustene, men for at kong Inge skulle komme fra saken med æren i behold. Derfor fikk også Gregorius Dagsson ikke mer enn 15 merker gull, for han hadde ikke på langt nær samme ære som kong Inge. Nå skal det dog sies at 15 merker gull var en betydelig sum, og trolig langt mer enn Gregorius gård var verdt.

Snorre forteller at kong Øystein ikke var fornøyd med forliket som ble inngått. Han kalte det tvangsforlik, og mente med det at det var et forlik som hadde blitt tvunget på ham, og som han derfor verken behøvde eller ville forholde seg til.¹⁶⁶ Nå har vi sett både i den første og den andre konflikten at antall menn tilstede ved forliksmøtene, hadde en hel del å si for hvilken retning forliksmøtet tok. Den som hadde flest menn kunne i kraft av trusselen om vold presse gjennom saken sin og oppnå et fordelaktig forlik. Det er nettopp slik kong Inge gjorde med kong Øystein i dette tilfellet. Han hadde langt flere folk, derfor oppnådde han et fordelaktig forlik og kan derfor på mange måter sies å ha kommet seirende ut av konflikten med kong Øystein. Det nye med dette forliket er at kong Øystein kaller det tvangsforlik. En lignende situasjon oppstod også mellom Harald Gille og Magnus Blinde. Harald Gille hadde frasverget seg retten til kongemakten så lenge Magnus Blinde var i live, men handlet mot dette da han lot seg ta til konge i Tønsberg. Den tidligere eden han hadde sverget kalte han da for tvangsed, underforstått at den derfor ikke gjaldt.¹⁶⁷ Å kalle et forlik for tvangsforlik i etterkant kan sees på som en billig måte for kong Øystein å komme seg ut av et ufordelaktig forlik med æren i behold. Og naturlig nok aksepterer ikke kong Inge at forliket var et tvangsforlik. Men så lenge denne argumentasjonen blir godtatt av kong Øysteins menn, så blir resultatet det samme; kong Øystein nekter å forholde seg til forliket som er inngått. Snorre forteller videre at siden holdt kong Øystein seg i Trondheimen og kong Inge i Viken, og de møttes ikke, og om det gikk sendemenn mellom dem så var det ikke med forliksord. De drepte hverandres venner, og betalingen som kong Inge hadde blitt lovet, ble det ikke noe av.¹⁶⁸ De skyldte begge hverandre for ikke å holde forliksavtalen som var inngått. Hvorfor holdt så ikke forliket seg? Som i det forrige forliket mellom dem, så var heller ikke dette

¹⁶⁶ Heimskringla, s. 308 (del 2).

¹⁶⁷ Heimskringla, s. 265 (del 2).

¹⁶⁸ Heimskringla, s. 308 (del 2).

forliket preget av en sterk vilje til å opprettholde forliket. Det vises blant annet av at de forebyggende elementene i en forlikssavtale uteble. For det første ble ingen betaling gjort på stedet, noe som ville ha virket forebyggende hadde det blitt gjort. Andre forebyggende elementer som ekteskapsallianser eller utveksling av gisler ble heller ikke gjort for å styrke forliket som ble inngått. Man må derfor konkludere at viljen til å opprettholde forliket var heller liten fra begge sider, som i stor grad forklarer hvorfor forliket endte som det gjorde. Når vi nå har vendt oss til tanken om at ære i stor grad regulerte forholdene mellom menneskene i dette samfunnet, kan det virke uforklarlig for oss at folket kunne akseptere konger som ikke æret forlikene de inngikk. Nå kan det være at kongene argumenterte godt for ikke å ære forlikene de inngikk. Som tidligere vist, beskyldte partene hverandre for å ha brutt forlikssavtalen. Men en annen tendens, som vi så vidt har vært inne på tidligere i forbindelse med konflikten mellom Harald Hardråde og Håkon Ivarsson, er at kongene kunne tillate seg å gjøre mindre ærefulle handlinger, simpelthen fordi de var konger. Kongemakten var på dette tidspunktet så nedfelt i den norske mentaliteten at å gjøre opprør mot en konge i kraft av sin egen person, og på den måten gjøre seg selv lik kongen, var utenkelig. Kongene kunne derfor opptre mye friere i forhold til ærefulle handlinger enn det andre folk kunne, ganske enkelt fordi det var få eller ingen som hadde rett til å stille opp mot dem. Det eneste man kunne gjøre mot konger som oppførte seg æreløst, var å skifte ens støtte til et annet kongesemne, som jo skjedde jevnlig i denne perioden.

Det var også dette som skjedde i kjølvannet av det mislykkede forliket mellom Inge Krokrygg og Øystein Haraldsson. Snorre forteller at flere lendmenn gikk over fra kong Øystein til kong Inge i denne perioden, som styrket kong Inges posisjon og svekket kong Øysteins.¹⁶⁹ Årsaken til at lendmennene skiftet side på denne måten er ikke godt å vite, men æreløs adferd fra kong Øysteins side i forbindelse med forliket som ble brutt kan ha vært en medvirkende faktor. Dette blir selvsagt kun spekulasjon, men det er ikke en utenkelig forklaring. Det faktum at forliket var heller pinlig for kong Øystein kan også ha bidratt til at lendmennene mistet troen på at kong Øystein var dugendes. Når man kobler disse faktorene sammen med det faktum at kong Inge hadde flesteparten av stormennene i landet på sin side, forstår man hvorfor kong Inges lokking har virket tiltrekkende på stormenn som så at kong Øysteins kongeprojekt ikke førte frem.

¹⁶⁹ Heimskringla, s. 308 (del 2).

Fiendskap og død

Året etter samlet kongene nok en gang mannskaper og skip for å gå mot hverandre. I mellomtiden hadde mange saker mellom partene utviklet seg. Som sagt hadde kongene drept hverandres venner, noe som gjorde at en konfrontasjon mellom partene var så godt som uunngåelig. Kong Inge kom fra Viken med 80 skip, mens kong Øystein kom fra Nidaros med 45 skip. Kong Inge hadde derfor nesten dobbelt så mange menn som kong Øystein, som igjen var fordelaktig for kong Inge ved en konfrontasjon. Mens skipene til kong Inge lå ved Moster og kong Øysteins skip lå litt lenger nord i Grøningsund, rett sør for Bergen, sendte kong Øystein et skip sør til kong Inge, trolig for å starte forhandlinger. Det var imidlertid ikke kong Inges menn innstilt på, så de drepte mange av sendemennene, tok skipet deres og alt som var på det. Men noen klarte å komme seg opp på land og flyktet tilbake til kong Øystein hvor de fortalte hvordan de hadde blitt møtt. Da erklærte kong Øystein at han ville gå i kamp mot kong Inge, enda Inge hadde nesten dobbelt så mange menn som han. Dessverre for kong Øystein var det få som hørte på talen hans, og en av kong Øysteins lendmenn, som het Hallkjell Huk, sa til kongen at gullkistene hans nå kunne verge ham, underforstått at det var det ingen andre som ville. Hallkjells sønner var i kong Inges hird, og i ly av mørket rodde 35 av kong Øysteins 45 skip bort, noen over til kong Inge, noen til Bergen eller fjordene, slik at Øystein kun hadde ti skip tilbake. Satt overfor disse oddsene flyktet derfor kong Øystein inn i Sogn og tok landeveien over til Viken.¹⁷⁰

Det interessante aspektet ved dette møtet er uforsonligheten mellom kong Inges menn og kong Øysteins menn. Å ta livet av meklere var en æreløs handling, og slett ikke vanlig i det norrøne samfunnet. Likevel blir det gjort i dette tilfellet. Det viser for det første at kong Inge ikke hadde noen planer om et fredelig oppgjør. Han hadde flere menn, og selv om kong Øystein aldri så mye ønsket forlik, hadde konflikten mellom kong Inge og kong Øystein tydeligvis nådd det punktet hvor kong Inge ønsket å et siste oppgjør med kong Øystein og hans menn. Å ta livet av sendebudene var i så måte en nokså klar indikasjon på kong Inges hensikter. For det andre viser kong Inges menns reaksjon at selv om det fantes overlappende relasjonelle forbindelser, så var ikke disse nok til å stanse blodsutgytelse, spesielt ikke når kampen stod mellom to konger. Hallkjell Huk, som var i kong Øysteins hird, hadde for eksempel sine to sønner hos kong Inge. At slike overlappende forbindelser fantes, ser ikke ut til å ha bekymret kong Inges menn som drepte sendebudene. Dette betyr enten at sendebudene ikke hadde relasjonelle forbindelser i motstanderens leir, eller at de ble drept til tross for at de

¹⁷⁰ Heimskringla, s. 308 (del 2).

hadde forbindelser der. Det første forslaget virker usannsynlig, ellers hadde ikke disse mennene blitt sendt som sendebud i utgangspunktet. Den andre forklaringen virker mer sannsynlig når vi vet at kong Inges intensjoner var å ta et oppgjør med kong Øystein. Hallkjell Huks reaksjon bekrefter også denne forklaring. Ikke på noe tidspunkt prøver han å oppnå kontakt med sønnene sine for å få fram en forliksavtale, men sniker seg vekk i ly av mørke når han skjønner at både kong Øystein og kong Inge ønsker å kjempe. Så kan man spørre seg om hvordan Hallkjell kunne forlate kongen sin i en slik stund, og fremdeles beholde æren? Hallkjell var på mange måter i en knipetangssituasjon mellom sine forpliktelser overfor kongen og overfor sønnene sine. At Hallkjell taler kong Øystein i mot viser tydelig at han var uenig i kong Øysteins planer om å gå i strid, og på mange måter bryter han vennskapet med kong Øystein her, som vises av at han seiler unna i løpet av natten.

Resultatet av dette møtet mellom de to kongene ble at kong Øystein mistet mye av den støtten han hadde, og det tok ikke lang tid før han ble innhentet i Viken og drept av kong Inges menn.¹⁷¹ Dermed kom kong Inge Krokrygg og Gregorius Dagsson seirende ut av konfliktene med kong Sigurd Munn og kong Øystein Haraldsson.

Konklusjon

For å forklare hvorfor også denne konflikten endte med vold og ikke med fred, kan vi nok en gang se hvordan den bipolare maktdeelingen mellom partene gjorde det vanskelig for partene å komme til en fredelig løsning. Riktignok var de offisielt tre konger, men i praksis var det et bipolart maktforhold, hvor kongene Sigurd og Øystein stod i mot Inge. Dette betød at eventuelle tredjeparter mellom partene ikke var sterke nok til å ha reell innflytelse på konfliktløsningen. Den eneste som kunne hatt det, Gregorius Dagsson, var imidlertid den verste krigshisseren av dem alle. Dermed ble konfliktene i stor grad løst slik kongene selv ønsket det. Hvis kongen ønsket strid, ble det strid, hvis kongen ønsket å forlike seg med motstanderen, ble det gjort. Men i det store og hele så var det hva kongene ønsket, eventuelt lot seg overtale til, som bestemte hvilken utgang en konflikt skulle få. Det fantes ingen tredjepart som kunne sette makt bak kravet om forlik, og selv om Gregorius nok kunne ha spilt den rollen, så var ikke det noe han ønsket å gjøre, siden hele hans makt var tuftet på kong Inge. Var det dermed uunngåelig at konflikten mellom kongene måtte ende med vold? Ikke nødvendigvis. Brødrene Øystein Magnusson og Sigurd Jorsalfare klarte å holde freden seg i

¹⁷¹ Heimskringla, s. 308-309 (del 2).

mellom. Forholdene dem i mellom var for så vidt nokså like som mellom Inge, Sigurd og Øystein. Også der var det en todelt maktstruktur, og Snorre forteller at det også var tilløp til konflikt mellom dem. Likevel klarte de å holde på freden. En årsak kan ha vært at lendmennene deres var innstilt på fred og derfor talte for fred mellom dem. I denne konflikten talte den mektigste lendmannen, Gregorius Dagsson, stadig for å løse konfliktene med voldelige midler. Ved egging presset Gregorius kong Inge til å handle på voldelig vis, noe slikt forekom ikke i Øystein og Sigurd Jorsalfares dager. En annen årsak kan være at det var flere og sterkere relasjoner mellom kongenes hirder i Øystein og Sigurd Jorsalfares dager. Mye tyder på at disse relasjonene var færre og mindre sterke mellom hirdene til Inge Krokrygg, Sigurd Munn og Øystein Haraldsson, som gjorde at hirdene bevegde seg i retning partier, med få og svake relasjoner mellom dem. Som vi påpekte i forrige konflikt, ser det ut til at det har skjedd en endring i karakteren til det relasjonelle nettverket i denne perioden. Det ser ut til man var mer selektiv i sine relasjoner enn tidligere, slik at nettverkene til de ulike kongene var adskilte fra hverandre. En tredje årsak kan også være at Øystein og Sigurd Jorsalfare ganske enkelt var fornøyd med den æren de allerede hadde oppnådd, og derfor ikke ønsket å risikere krig for å oppnå enda mer. I denne konflikten har vi allerede vært inne på hvordan Sigurd Munn og Øystein Haraldsson ønsket makten som Inge Krokrygg og Gregorius Dagsson hadde. Under forhold hvor kampen om makten var sterk, var det naturligvis vanskeligere å oppnå fred mellom partene.

Mye av dette blir selvsagt spekulasjon, men det er ikke vanskelig å tenke seg at alle disse elementene kan ha vært faktorer som kan ha forårsaket fred i det første tilfellet, og krig i det neste. I alle tre årsaksforklaringene kommer man likevel ikke utenom kongenes egen innstilling til konfliktene og den eventuelle løsningen av dem. Om lendmennene egget eller ønsket å forhandle mellom partene, om relasjonene mellom partene var sterke eller svake, så tyder det meste på at konfliktenes utgang til syvende sist hvilte på kongenes vilje eller uvilje mot å inngå forlik.

Konklusjon

I innledningen stilte jeg fire spørsmål: Det første var hvordan man avvirket konflikter i denne perioden i Norge, sammenlignet med Island og Frankerriket. Det andre var i hvilken grad konfliktløsningen fungerte. Det tredje spørsmålet var hvorvidt man kan spore en utvikling i konfliktløsningsmekanismene over tid. Og det siste spørsmålet var hvorvidt man kunne finne en sammenheng mellom konfliktløsning og den politiske utviklingen i middelalderens Norge. I det følgende skal jeg først avgjøre hvor representative mine funn er i forhold til konflikter og konfliktløsning i denne perioden. Videre skal jeg svare på de fire spørsmålene ut fra analysene jeg har gjort av de fire konfliktene. Til slutt skal jeg også vurdere hvorvidt det bildet som Snorre gir av disse konfliktene, faktisk stemmer overens med virkeligheten.

Kan man egentlig trekke noen generelle konklusjoner om konflikter og konfliktløsning i denne perioden på grunnlag av fire kvalitative analyser? Som jeg var inne på i innledningen er det de saftigste konfliktene jeg har studert, fordi det er disse som er best beskrevet i *Heimskringla*. Gir konfliktene jeg har studert et representativt bilde av konfliktene i denne perioden? Jeg mener de er representative på noen vesentlige områder, men at det også finnes begrensninger i anvendelsen av disse resultatene.

Konfliktene jeg har studert gir et tydelig bilde av hvilke sosiale strukturer som styrte mekanismene som ble iverksatt når en konflikt oppstod. Disse sosiale strukturene rådde i enhver konflikt, og etter et raskt overblikk på andre konflikter i *Heimskringla* tør jeg påstå at det var de samme mekanismene som rådde også i disse konfliktene, selv om de ikke alltid kommer like tydelig fram. På grunn av deres størrelse og alvor, kommer disse mekanismene veldig tydelig fram i de fire konfliktene jeg har studert. I tillegg blir mekanismenes begrensninger i forhold til å skape fred synliggjort i de store konfliktene. Denne oppgaven er derfor vel egnet til å beskrive på et generelt grunnlag hvilke sosiale strukturer og mekanismer som styrte konflikter i denne perioden, i tillegg til hvordan de endret seg i løpet av perioden. Slikt sett er de representative for det jeg primært har ønsket å finne ut.

Så finnes det også noen begrensninger i oppgaven. Den tydeligste begrensningen er at jeg kun har skildret kongen og det øverste samfunnssjiktets forhold til konflikt. Dermed kan jeg ikke si at mine resultater er representative for hvordan konflikter ble løst i de lavere

samfunnslagene, hvor andre institusjoner og mekanismer styrte.¹⁷² Det finnes også et annet aspekt ved konger og konfliktløsning som er veldig vesentlig, men som ikke er dekket av min oppgave; nemlig kongens rolle som mekler og dommer. Kongen rolle som mekler og dommer blant sine menn og sine undersåtter, er utvilsomt et viktig aspekt, både ved kongsgjerningen generelt, og hans forhold til konflikter og konfliktløsning spesielt. På grunn av rammene for oppgaven har det dessverre ikke vært anledning til å ta dette aspektet nærmere i øyesyn.

Det første som slår oss når vi skal sammenligne avviklingen av konflikter i Norge, Island og Frankerriket i denne perioden, er de oppsiktsvekkende likhetene mellom disse samfunnene. Til tross for store forskjeller i alle de tre landene, både når det gjaldt samfunnsstrukturer og kultur, har de alle en fellesnevner, som får stor betydning for måten man håndterte konflikter; de var alle æresamfunn. I motsetning til rettssamfunnet som vi lever i, hvor staten og styresmaktene håndhever loven og garanterer innbyggernes sikkerhet, var det ingen slik overordnet garantist i noen av disse samfunnene. Din sikkerhet, din makt, og din status var knyttet til din ære, som igjen ble bestemt ut fra opphavet ditt, dine bedrifter og dine personlige relasjoner. Selv om det fantes overordnede organer og institusjoner også i denne perioden, kunne ingen av dem garantere verken rettighetene dine, sikkerheten din, eller posisjonen din i samfunnet. Bare dine personlige relasjoner kunne gi slike garantier. På grunn av de nevnte institusjonenes utilstrekkelighet som garantister og fokuset på ære i disse samfunnene, er det derfor også naturlig at mange, kanskje de fleste konfliktene i disse samfunnene, ble løst utenfor institusjonelle rammer. Det spesielle er at dette gjelder for både Norge, Island og Frankerriket. I de tilfellene der konflikter kom opp for en domstol, som jo representerte en institusjonell makt, ble de ikke nødvendigvis løst der. Og ble konfliktene løst ved hjelp av en domstol, var det dine egenskaper til å vinne støtte for saken din som bestemte utfallet av dommen, ikke hvorvidt du faktisk hadde retten på din side. Vi ser altså at det faktum at disse samfunnene er æresamfunn og ikke rettssamfunn, har stor innvirkning på hvordan man forholdt seg til konflikter, og hvordan man løste dem. Siden de samme reaksjonsmønstrene gjorde seg gjeldende i samtlige av disse samfunnene, kan vi konkludere med at det som påvirket konfliktløsning i sterkest grad i samtlige av samfunnene var æren og de personlige relasjonene. Ære og personlige relasjoner har tydeligvis betydd mer for konfliktløsning i perioden enn kultur og forfatningsmessige forhold, som styresett og religion.

¹⁷² Se henholdsvis: Ellefsrud, Knut. *Gilder og konfliktløsning i høymiddelalderen (ca. 1130-1350)* (Oslo, 1996). Imsen, Steinar. *Norsk bondekommunalisme: fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart* (Trondheim, 1990).

Hovedfokuset i denne oppgaven har vært å sette norsk konfliktløsning inn i en sammenheng, hvor jeg har brukt forskning på frankiske og islandske forhold fra samme periode som referansepunkt og støtte til mine egne analyser. Etter å ha arbeidet med norske konflikter sett i et islandsk og frankisk lys, har jeg dannet meg et bilde av likhetene og forskjellene mellom disse samfunnene med hensyn til konfliktløsning. Det første vi kan si på et generelt grunnlag, er at frankisk konfliktløsning skiller seg fra norsk og islandsk på et vesentlig punkt, og det gjelder kirkens involvering. I Frankerriket ble ofte kirken, representert ved munk og prester, brukt som meklere i konflikter, særlig gjaldt dette i drapssaker og andre saker hvor man hadde overtrådt Guds bud. I Norge og på Island var ikke kirken som mekler en integrert del av samfunnet på samme måte som i Frankerriket. Kirken hadde likevel en funksjon i store konflikter, som vi har sett i den første konflikten mellom Olav Haraldsson og Erling Skjalgsson. Årsaken til kirkens store involvering i konflikter i Frankerriket og mangelen på sådan i Norge og på Island, er at kristendommens posisjon og det kristne verdensbildet var en sterkere og mer integrert del av den frankiske mentaliteten sammenlignet med Norge og Island, hvor kristendommen var relativt ny. I en kultur hvor tanken om at man skulle stå ansvarlig overfor Gud for handlingene sine var en integrert del av mentaliteten ble derfor kirken en viktig brikke i konfliktløsningssammenheng, spesielt i saker hvor Guds lov var brutt. Fordi denne tanken ennå ikke var en integrert del av den norrøne mentaliteten, spilte derfor heller ikke kirken den samme rollen i konfliktløsning, verken i Norge eller på Island.

Norge og Island har på mange måter flere likhetstrekk i forhold til kultur, språk og religion. Vi har sett hvordan kirkens rolle i konfliktløsningen for så vidt er lik, og hvordan de samme begrepene blir brukt, i tillegg til hvordan de samme mekanismene slår inn i konflikter. Likevel er det store forskjeller på hvordan konfliktløsningen artet seg i de to samfunnene. Årsaken til denne forskjellen finner vi i de forfatningsmessige ulikhetene mellom Norge og Island. Island var inndelt i flere høvdingdømmer hvor hver høvding hadde lik rang som de øvrige høvdingene. Maktstrukturen på Island var derfor relativt flat, sammenlignet med de fleste andre europeiske land. Den flate maktstrukturen muliggjorde en form for konfliktløsning som er særegen for Island; voldgiften. Hva voldgiften bestod i, har vi allerede gjennomgått tidligere, men i grove trekk betød voldgiften at en konflikt ble overgitt til et visst antall voldgiftsmenn for at de skulle komme fram til en kjennelse, som partene på forhånd hadde godkjent at de skulle rette seg etter. Voldgiftsmennene hadde i de fleste tilfellene lik eller høyere rang enn partene involvert. På denne måten ble de fleste sakene løst indirekte ved at voldgiftsmennene både diskuterte saken og fattet avgjørelsen. Dette var mulig fordi det alltid fantes menn som hadde noenlunde lik rang som partene, og som derfor kunne opptre

som voldgiftsmenn. Ved at partene lot saken gå til voldgift, lå det også en anerkjennelse av at den andre parten hadde den samme statusen som deg selv. Voldgiften var en indirekte måte å løse konflikter på, som ble benyttet for å verne æren til alle involverte og på den måten bevare freden. I motsetning til den relativt flate maktstrukturen på Island, hvor mange høvdingene hadde lik rang, var Norge mye mer hierarkisk oppbygd, med en konge på toppen, etterfulgt av jarlen og lendmennene. Dette fikk også utslag i måten man forholdt seg til og løste konflikter. Der den islandske maktstrukturen muliggjorde indirekte forhandlinger og voldgift, tillot ikke den norske maktstrukturen en slik måte å løse konflikter på. Årsaken til dette er den hierarkiske strukturen i det norske samfunnet. For at noen kunne opptre som voldgiftsmenn, måtte de ha like høy, eller høyere rang enn partene involvert. Når den ene parten er kongen og den andre den mektigste lendmannen i riket, slik vi har studert i de to første konfliktene, eller det er to kongsemner som står mot hverandre, som i de to siste konfliktene, sier det seg selv at det ikke fantes noen som hadde høy nok rang til å opptre som voldgiftsmann. Derfor var heller ikke voldgiften et reelt alternativ til konfliktløsning i de konfliktene hvor kongen var involvert. I motsetning til den indirekte konfliktløsningen vi finner på Island, har vi derfor sett hvordan partene i de konfliktene vi har studert forhandlet direkte med hverandre. I de fire konfliktene vi har studert, er det nevnt ti møter hvor partene forhandlet med hverandre. I kun to tilfeller er en eller begge parter fraværende fra møtet. Det ene tilfellet, er fra konflikten mellom Harald Hardråde og Håkon Ivarsson, hvor Finn Arnesson ble sendt for å forhandle med Håkon Ivarsson på vegne av kongen. Det andre tilfellet er fra konflikten mellom Inge Krokrygg og Øystein Haraldsson hvor meklere, i form av sendemenn, oppnådde et midlertidig forlik mellom partene. Dette viser en tydelig tendens i norsk konfliktløsning til direkte forhandlinger mellom partene. Som en naturlig konsekvens av forhandlingsformen, ble også konfliktene avgjort på andre måter enn ved voldgift, som var det vanlige på Island. Som vi allerede har diskutert, var sannsynligvis selvdømmeretten en implisitt del av kongsgjerningen. Ved å være konge hadde man etter alt å dømme rett til å fatte domsavgjørelser, også i saker som angikk en selv. I saker som angikk kongen og en annen part, ble partene enige om visse betingelser, men det var kongen som til syvende og sist bestemte vilkårene og som dømte i saken. Av de ti forhandlingsmøtene som er nevnt, er seks av dem mellom kongen og en lendmann. I fire av dem kan vi være temmelig sikre på at kongen selv dømte i saken mellom dem. Når det gjelder de andre to, gav i det ene tilfellet kongen selvdømmerett til lendmannen, mens det i det siste tilfellet er usikkert hva som skjedde. I de øvrige fire sakene stod enten to konger mot hverandre, eller en konge og en tronkrever. Mellom Harald Gille og Sigurd Slembe ble det ingen løsning på forhandlingene, og i de tre forhandlingsmøtene mellom kong

Inge og brødrene hans er det vanskelig, hvis ikke umulig å avgjøre hvilken metode som ble brukt for å løse konflikten. Det er likevel ingenting som tyder på at sakene ble løst indirekte ved voldgift. Det er mer sannsynlig at de hamret ut vilkårene for forlikene selv, eller at den ene parten fikk selvdømmerett av den andre.

For å oppsummere hvordan norsk konfliktløsning artet seg sammenlignet med islandsk og frankisk, kan vi konkludere med at norsk konfliktløsning i likhet med islandsk og frankisk har en tendens til å løse konfliktene utenfor rettssystemet. Ikke i noen av konfliktene vi har sett på, blir det ført formelle rettssaker hvor man brukte bevisførsel for å komme fram til en domsavgjørelse. Forhandlingsmøtene var saktens offisielle, men kongen framstår aldri som en nøytral dommer i en juridisk forstand. Han er personlig involvert og møtene er preget av forhandlinger og ikke bevisførsel som i en rettssak. I motsetning til Frankeriket, men i likhet med Island, hadde kirken kun en begrenset rolle i konfliktløsning i Norge. Kirken kom kun på banen i de alvorligste sakene, som i det tredje møtet mellom Olav Haraldsson og Erling Skjalgsson. I motsetning til Island hvor konfliktene ble løst indirekte ved voldgift, var det i Norge vanlig at partene førte direkte forhandlinger inntil det ble oppnådd forlik, eller at den ene parten fikk selvdømme.

Fungerte konfliktløsningen i Norge? For å kunne svare på det spørsmålet må vi først definere hvilke kriterier som skal ligge til grunn for at vi kan avgjøre om konfliktløsningsmekanismene i Norge fungerte eller ikke. Som nevnt tidligere ble ikke konflikt i dette samfunnet nødvendigvis sett på som noe negativt. Konflikter dannet grunnlaget for å høyne sin ære, og ble aktivt benyttet for nettopp dette formålet. Vi må derfor bestemme oss for om vi skal se på konfliktløsning fra vårt perspektiv eller fra samtidens perspektiv.

Hvis vi begynner med vårt perspektiv, som er det mest nærliggende, er det naturlig å avgjøre om konfliktløsningen i Norge fungerte ut fra disse kriteriene: Hvorvidt partene klarte å løse konflikten uten vold, og i hvilken grad forlikresultatene som ble oppnådd ble overholdt. Med dette utgangspunktet kan vi si med god margin at konfliktløsningen i Norge ikke fungerte overhodet, vel å merke på det høyeste nivået i riket, som er det vi har studert. Samtlige av de fire konfliktene vi har sett på endte med at en av partene ble drept eller jaget ut av landet. Ingen av forlikene som ble inngått var sterke nok til at de ble overholdt. Samtlige ble faktisk brutt. I tillegg til de ti forhandlingsmøtene vi har nevnt, fantes det seks møter mellom partene hvor vold ble foretrukket foran forhandlinger. Det vil si at over 1/3 av møtene mellom partene fikk et voldelig utfall. I de øvrige møtene har vi sett hvordan man klarte å avverge et voldelig utfall i siste liten. Ut fra de kriteriene vi har satt opp, kan vi derfor

konkludere med at måten man forsøkte å løse konflikter på i Norge, ikke var tilstrekkelig for å forhindre at konflikter endte med vold. Hva er så årsaken til dette? På Island er det de samme mekanismene som settes i sving når en konflikt oppstår, som i Norge. Hvorfor fungerer så konfliktløsningen tilsynelatende bedre på Island enn i Norge? Hovedårsaken til dette kan spores tilbake til de ulike samfunnsstrukturene i Norge og på Island. Som nevnt tidligere hadde Island en flat maktstruktur som gjorde det enkelt for tredjeparter å intervensere i konflikter. Skulle to høvdinger ryke sammen i en konflikt var det alltid et titalls høvdinger som hadde makt og innflytelse nok til å presse gjennom et forlik hvis situasjonen kom ut av kontroll. I Norge var det ikke slik. I samtlige konflikter vi har studert, stod kongen mot den nest mektigste mannen i riket. Dette skapte en skrekkelig polarisering i samfunnet, hvor, i motsetning til Island, ingen kunne holde seg nøytrale, og hvor ingen var mektige nok til å tvinge gjennom et bindende forlik. Vi ser at tredjepartene forsøker å forlike partene, i hvert fall i de to første konfliktene, men det er ingen som har innflytelse nok til å presse gjennom et forlik som blir respektert av begge parter. Maktstrukturen i Norge gjorde det dermed vanskelig, hvis ikke umulig, for tredjeparter å legge press på partene, skulle de mektigste mennene i riket havne i konflikt med hverandre. Og det er på grunn av tredjepartenes svake posisjon i forhold til partene involvert, at konfliktløsning fungerte så dårlig på det øverste nivået i Norge, sammenlignet med Island. Den svake tredjeparten gjorde at partene i konflikten hadde mye friere spillerom til å gjøre det de ønsket, som i de fleste tilfellene var å slå motstanderen sønder og sammen. Derfor ser vi også hvordan forlik kun ble inngått hvis begge parter til syvende og sist så seg tjent med det, som var heller uavhengig av hva eventuelle tredjeparter måtte mene om saken.

Vi konkluderer altså med at norsk konfliktløsning på det øverste nivået ikke fungerte, hvis vi legger ikke-voldelig utfall, og bindende forlik som kriterier for hva som fungerte og hva som ikke fungerte. Men hvordan så samtiden på konflikt og konfliktløsning? For oss er det selvsagt at voldelige utfall på konflikter er en uting og at avtaler man inngår bør holdes. Slik var det ikke i denne perioden. Som vi har vært inne på tidligere ble ikke konflikter sett på som et onde, som noe man helst ville unngå. En konflikt var en mulighet til å høyne sin ære på andres bekostning, og på den måten få en høyere status. Derfor startet man gjerne en konflikt, eller brøt et forlik, når det var til ens egen fordel og man kunne tjene på det. Man kan spørre seg hvordan man kunne tillate seg å bryte et forlik i et samfunn som var så opptatt av ære? Og å bryte et forlik ble sett på som en æreløs handling, med mindre du kunne argumentere for hvorfor du gjorde det. Konflikten mellom Olav Haraldsson og Erling Skjalgsson er et glimrende eksempel på hvordan partene argumenterte for å bevise at de

hadde handlet på ærefullt vis. Det samme gjaldt vold. Ubegrunnet vold var æreløst, men hvis man hadde et godt argument for å ta livet av noen, var det fullt forståelig, endog rederlig. Det er derfor retorikken ble så viktig, for det var på grunnlag av dine retoriske gaver dine handlinger ble dømt til ære eller vanære for deg selv, noe vi ser i samtlige av konflikten. Når vi vet at hensikten med konflikten var å høyne æren til de involverte, kan man spørre seg om det er riktig å legge som kriterium en ikke-voldelig løsning på konflikten? Kanskje er det mer hensiktsmessig å legge som kriterium at utfallet av konflikten førte til fred? For mange av de involverte partene var nettopp et voldelig utfall den beste løsningen, fordi det fjernet muligheten for motstanderen til å ta sin ære tilbake, og eventuelle hevnerne som skulle gjenopprette den dødes ære, stod kanskje ikke like sterkt som den originale motstanderen. Harald Hardråde er kanskje det beste eksemplet på en part som hadde som mål å ta livet av samtlige han kom i konflikt med. Han brukte alle midler tilgjengelig for å få motstanderne av veien, noe han lyktes med, og som viste seg som en veldig god måte for ham å løse konflikter på. Haralds kyniske og kompromissløse tilnærming til konflikter resulterte nemlig i at det ikke fantes noen igjen som hadde rang eller motet til å kjempe om ære med kongen, som førte til en fredsperiode i hele Norge, ikke bare i Haralds regjeringstid, men i 60 år etter hans død. Paradokset i dette er jo at freden på Island ble sikret ved at konflikter ble løst ved voldgift og at volden på den måten ble begrenset, mens det i Norge ser ut til at freden ble sikret når kongen fikk fri tilgang til å ta livet av sine motstandere eller jage dem ut av landet, slik at ingen kunne stå opp mot hans makt.

Derfor er det kanskje mest fruktbart å ta hensyn til de forfatningsmessige forskjellene når vi skal sammenligne konfliktløsningen i Norge og på Island, og ut fra disse forskjellene avgjøre i hvilken grad konfliktløsningen fungerte i Norge. På Island var nemlig forutsetningen for fred at ingen av høvdingene ble for mektige i forhold til de andre. Dermed ble freden sikret gjennom høvdingenes involvering som tredjeparter og voldgiftsmenn i andre høvdingers konflikter, som sørget for at ingen fikk vesentlig større ære, makt og status enn andre. Mot slutten av fristatsperioden på Island var det nettopp det som skjedde, at mye makt ble samlet på få hender, og man fikk et polarisert samfunn med blokker som stod mot hverandre, som førte til stor ustabilitet og borgerkrigsliknende tilstander.¹⁷³ I Norge derimot var forutsetningen for fred at kongen ikke hadde noen motstandere, men at alle underkastet seg hans styre. Fra dette utgangspunktet er det kun konflikten mellom Harald Hardråde og Håkon Ivarsson som førte til virkelige resultater. Konfliktløsningen fungerte ikke i de øvrige

¹⁷³ Se henholdsvis: Jóhannesson, Jón. *Íslendinga saga* (Reykjavik, 1956). Sigurðsson, Jón Viðar. *Chieftains and Power in the Icelandic Commonwealth* (Odense, 1999).

konfliktene på grunn av at kongen ikke evnet å underkaste seg stormennene, eventuelt en annen konge. Ut fra kriteriet om at utfallet av konflikten ble fred, kan vi dermed si at konfliktløsningen i Norge ikke fungerte fordi kongen ikke hadde makt nok til å slå ned sine motstandere, og på den måten skaffe seg et maktmonopol som førte til fred i riket. Den eneste som evnet dette var Harald Hardråde, hvis brutale og utspekulerte metoder sørget for en nesten sammenhengende fred i riket i 60 år, som forøvrig er uten sidestykke i norsk historie fram til dette punktet.

Uansett hvilket kriterium man legger til grunn for om konfliktløsningen i Norge fungerte eller ikke, kan vi derfor konkludere at det i det store og hele fungerte heller dårlig. Forfatningen gjorde at mekanismene ikke var gode nok for å hindre et voldelig utfall på konfliktene, og kongene var ikke brutale nok i sin behandling av sine motstandere til at det kunne bli en varig fred. Resultatet ble dermed mange og fåfengte forsøk på å løse konflikter, som alltid blusset opp igjen fordi ingen konger klarte å sikre seg et fullstendig maktmonopol.

Vi har sett på fire konflikter over en ganske lang tidsperiode, fra tidlig på 1000-tallet til omtrent midt på 1100-tallet. Det tredje spørsmålet var hvorvidt vi kan spore en utvikling i måten man løste konflikter på i det norske samfunnet i løpet av denne perioden? Det første vi kan identifisere er en endring i hvem konfliktene står mellom. I de to første tilfellene er konfliktene mellom kongen og en stormann, mens det i de to siste er mellom to som kjemper om tronen. Dette er ikke uvesentlig, fordi det viser en endring i maktstrukturen i Norge, som også fikk følger for hvordan konfliktene ble løst.

I de to første tilfellene stod konflikten mellom kongen og en stormann. At det var mulig å ha en konflikt med kongen, når du ikke var kongelig selv, forteller mye om kongemaktens posisjon i samfunnet på 1000-tallet. Som jeg har vært inne på tidligere i oppgaven, så trolig Erling Skjalgsson på Olav Haraldsson som den fremste blant likemenn, som i kraft av sine bedrifter og sin slekt hadde krav på ære. Han så nok på kongen som en venn i den klassiske norrøne forståelsen av vennskapet som vi har diskutert tidligere. Det vil si at han var forpliktet til å forsvare kongens ære, mens kongen var forpliktet på å ivareta Erlings ære. I motsetning til dette kontraktsbaserte vennsforholdet som Erling så for seg, stod kong Olavs syn på kongemakten. Han mente at han i kraft av å være konge hadde rett til å forlange lydighet uansett, uavhengig av hvordan han ivaretok deres ære. Mens Erling så på kongen som en venn hadde han et kontraktbasert forhold til, så kongen på Erling som en undersått som hadde å innordne seg. De fleste i samtiden hadde nok Erlings syn på kongemakten, og fordi kong Olavs makt ikke var ubegrenset, var han derfor nødt til å

forholde seg til det gamle synet på kongen. Men vi ser likevel hvordan kong Olav la grunnlaget for en ny kongeideologi som endret forholdet mellom kongen og stormennene. Den som gjennomførte denne nye kongeideologien var i første rekke Harald Hardråde. I motsetning til sin halvbror Olav hadde ikke Harald trusler utenfra som begrenset hans makt. Ved utspekulerte metoder bragte han alle som stod ham i mot til stillhet, enten ved å få dem drept, eller ved å jage dem fra landet. En annen av årsakene til at han kunne gjøre dette var at tanken om kongemakten som noe opphøyd og hellig hadde blitt styrket etter Olav Haraldssons død, noe Finn Arnessons argumenter i møtet med Håkon Ivarsson viser. Handlingene til kong Harald ble med andre ord akseptert i samtiden. Ved å utrydde alle trusler mot kongemakten, fikk den nye kongeideologien fotfeste i Norge, som vises av at ingen siden, med unntak av ett tilfelle under Magnus Berrføtt,¹⁷⁴ forsøkte å utfordre kongemakten på bakgrunn av slekt eller ære alene. De som utfordret kongen gjorde det fordi de mente de hadde et krav om å være konge selv, og utfordret dermed kongen personlig, men ikke kongemakten som institusjon. I de to siste konfliktene er nettopp konfliktene av en slik art. I den tredje konflikten ønsket Sigurd Slembe å bli anerkjent som konge på lik linje med Harald Gille, mens kong Sigurd Munn og kong Øystein ønsket å fjerne kong Inge Krokrygg som konge i den fjerde. Dette viser at kongemakten som institusjon ble rotfestet i tiden etter Harald Hardrådes død, og at kongeideologien som Olav Haraldsson påbegynte og Harald Hardråde gjennomførte konsekvensen av ble stadig sterkere utover på 1100-tallet.

Hva hadde så dette å si for konfliktløsningsmekanismene i det norske samfunnet? Som vi har vist tidligere var det norrøne samfunnet tidlig i denne perioden bundet sammen i et eneste stort relasjonelt nettverk som gikk på kryss og tvers over hele landet. Disse overlappende relasjonene gjorde at det alltid fantes noen som hadde relasjonelle forbindelser i motstanderens leir. Det var disse personene, som Finn Arnesson, som ble tredjeparter i de to første konfliktene vi har studert, og som forsøkte å hindre konfliktene fra å ende i vold. Mens tredjepartene er veldig aktive i de to første konfliktene, selv om meklingen ikke fører fram i det lange løp, er de oppsiktsvekkende fraværende i de to siste konfliktene. Siden ingen forsøkte å hindre partene fra å løse konflikten på voldelig vis, kan man enten tolke dette til hen at de overlappende relasjonene mellom partene var fraværende, eller at forpliktelsen til den kongen man tjente var sterkere enn alle andre forpliktelser, slik at å kjempe for kongen sin ikke medførte at man mistet ære overfor de vennene og slektningene som kjempet på motstanderens side. På mange måter kan vi si at begge deler var tilfellet, men der det første er

¹⁷⁴ Heimskringla, s. 226-229.

en konsekvens av det siste. I konflikten mellom Sigurd Slembe og Harald Gille kommer det tydelig fram at det ikke finnes personer som har relasjonelle forbindelser til begge parter. Og utover på 1100-tallet ser det ut til at de ulike flokkene av væpnede menn som står bak sin konge eller sitt kongesemne utvikler seg til å bli mer og mer som partier, som har få eller ingen relasjonelle forbindelser til motstanderens flokk. Kongemaktens stadig sterkere posisjon er hovedårsaken til denne utviklingen. Ved at lydigheten mot kongen ble så mye viktigere enn andre forpliktelser forsvant for det første behovet for relasjonelle forpliktelser mot andre enn kongen. For det andre forsvant behovet for å mekle mellom kongen og hans motstander, fordi man ikke hadde noen ære å tape på å la være. Ifølge Snorre var Olav Haraldsson den første som tok initiativet til den nye kongeideologien hvor kongen gjorde absolutt krav på lydighet, men det var Harald Hardråde som tok konsekvensen av den og gjennomførte den for alvor. Med den gjennomføringen etablerte han kongen som den eneste legitime maktinstitusjonen i riket, og i prosessen fjernet han også muligheten for eventuelle tredjeparter til å mekle i konflikter. Resultatet av dette ses i de to siste konfliktene, hvor ingen tredjepart forsøkte å forlike partene, selv om de hadde relasjonelle forbindelser hos motstanderen. Et eksempel er Hallkjell Huk, som har sønnene Simon og Jon i motstanderens hær, men som ikke gjør noe som helst forsøk på å forlike kong Øystein og kong Inge, men forlater kong Øystein da han ser at slaget vil gå i disfavør av ham. At tredjepartene ble fjernet i konfliktløsningen betød også at det ikke var noen som kunne legge demper eller press på partene, og som igjen førte til at sannsynligheten for et voldelig utfall på konfliktene økte, og at eventuelle forlik i enda mindre grad ble overholdt enn tidligere.

Kort oppsummert kan vi derfor si at på grunn av kongemaktens styrkede posisjon og utviklingen av den nye kongeideologien, mistet tredjepartene sin meklerfunksjon, hvilket førte til at konfliktløsningen ble mer direkte, med større sannsynlighet for å ende med et voldelig utfall.

På spørsmålet om det var en sammenheng mellom konfliktløsning og den politiske utviklingen i Norge, har redegjørelsen av utviklingen av konfliktløsningen vist at det absolutt var en sammenheng. Sannsynligheten for at konfliktene fikk et voldelig utfall økte i takt med kongemaktens styrkede posisjon i riket. Når vi har konstatert at det finnes en sammenheng mellom konfliktløsning og politisk utvikling, må vi finne ut hvilket av disse to elementene som er den bakenforliggende årsaken, og hvilket element som følger som en konsekvens av den opprinnelige årsaken.

Det er flere ting som peker i retning av at en endring i måten man håndterte konflikter på, resulterte i en endring i maktstrukturene i samfunnet, og på den måten en endring i den politiske utviklingen. Det beste eksemplet på dette er Harald Hardrådes håndtering av konflikter. På overflaten så kong Haralds konfliktløsning ut som tidligere kongers, ved at han forhandlet med de mektigste mennene i riket, brukte tredjeparter for å oppnå forlik og oppførte seg som om han stod i et kontraktsforhold til stormennene. Likevel ser vi tydelig at han endret på reglene for hva en konge kunne tillate seg å gjøre i en konflikt. Han inviterte til forhandlinger når han planla å bruke vold, han inngikk forlik han hadde til hensikt å bryte, og spilte på den måten ut alle sine motstandere ved å kynisk misbruke samfunnets normer for konfliktløsning, normer han verken trodde på eller respekterte. På den måten skapte han en ny norm for konfliktløsning, der kongen hadde retten til å ta i bruk de maktmidlene han ønsket mot hver og en som ikke underkastet seg hans autoritet, om det så var stormann eller bonde. Denne nye formen for konfliktløsning førte til at jarler og lendmenns rolle som selvstendige stormenn som kjempet om makten på lik linje med kongen, var over. Fra nå av gikk lendmennenes makt utelukkende gjennom kongen, som vi særlig ser i forholdet mellom Gregorius Dagsson og kong Inge Krokrygg. Dette indikerer at endringer i normene for konfliktløsning var en forutsetning for den politiske utviklingen, fordi kongen benyttet konfliktene for å gjennomføre endringer, ikke bare i maktforholdene, men også i maktstrukturene i riket.

På en annen side kom ikke denne endringen i konfliktløsningen ut av ingenting. Det må ha vært en årsak til at Harald Hardråde bestemte seg for å endre på reglene for hvordan en konge forholdt seg til konflikter. Årsaken finner vi i kongeideologien. Der den tidligere ideologien hadde vært at kongen stod i et kontraktsbasert forhold til sine stormenn, presenterte den nye ideologien kongen som en opphøyet skikkelse som hadde krav på ubetinget lydighet fra alle sine undersåtter. Denne ideologien var en del av Harald Hardrådes politiske program, og er årsaken til at kong Harald håndterte konfliktene på den måten han gjorde. Men denne ideologien oppstod ikke med Harald Hardråde, den kom til uttrykk første gang allerede under Olav Haraldsson. Grunnet den politiske situasjonen klarte han imidlertid aldri å endre normene for konfliktløsningen, noe som resulterte i at disse normene forble heller uendret frem til Harald Hardråde tok tak i dem. Ut fra dette synspunktet ser vi hvordan endringen i konfliktløsningen kom som et resultat av en ideologisk utvikling i synet på kongemaktens rolle.

Med disse ulike tilnærmingene til sammenhengen mellom konfliktløsning og politisk utvikling, kan vi danne oss et bilde av hvordan samspeillet mellom den politiske utviklingen og

konfliktløsning fungerte. Forutsetningen for endring i normene for konfliktløsning var den politiske utviklingen av synet på kongemakten. Uten et endret syn på kongemaktens rolle, hadde neppe en endring i konfliktløsningsmekanismene vært aktuelt. Kongens nye syn på seg selv og sin rolle kunne likevel ikke alene endre den politiske utviklingen nevneverdig. Dette viser Olav Haraldssons regjeringstid tydelig. Han hadde riktignok et annet syn på seg selv og sin rolle enn sine forgjengere, men han ble tvunget til å forholde seg til de normene for konfliktløsning som allerede var der. At en ny ideologi alene ikke førte til realpolitiske endringer vises ved at Harald Hardråde møtte de samme maktstrukturene og de samme normene som Olav Haraldsson, men i motsetning til sin forgjenger gjorde han noe med det. Ved å implementere konsekvensen av sin kongeideologi i konfliktløsningen, endret han ikke bare maktforholdene, men også maktstrukturene i riket, i tillegg til å skape en ny norm for hvordan man forholdt seg til konflikter. Hans endring av normene for konfliktløsning hadde realpolitiske konsekvenser fordi hele det norske samfunnet aksepterte og handlet etter den nye normen, som bevises ved at ingen stormenn etter Harald Hardråde kunne stå på egne ben overfor kongen i en konflikt. Med andre ord var hovedårsaken til at den nye kongeideologien fikk gjennomslag i samfunnet at den ble implementert i konfliktløsningen. Ved å håndtere konflikter i tråd med den nye kongeideologien, ble de nye tankene og normene overført fra kongens hode til folkets. Konfliktløsning var i så måte instrumentet kongen brukte for å skape realpolitisk endring og politisk utvikling i retning en sterk, sentral, kongemakt.

Når det gjelder den generelle politiske utviklingen i denne perioden, viser resultatene mine at kongemakten ble den eneste legitime makten i riket i løpet av denne perioden. Tidlig i perioden kunne stormenn konkurrere om makten med kongen. Etter Harald Hardrådes utrenskninger av sine motstandere endret dette seg. Stormennene var mektige også etter Harald Hardråde, men deres maktgrunnlag var grunnet på kongen. Stormenn som Gregorius Dagsson kunne i stor grad styre kongen, men han kunne ikke fjerne kongen og styre på egne vegne, han var nødt til å styre på vegne av kongen, eller med kongens velsignelse. Kongemakten som institusjon ble i så måte styrket, og Harald Hardråde var kanskje den som i størst grad var ansvarlig for dette, ved at han satte en stopper for muligheten til å ha et maktgrunnlag som var uavhengig av kongens.

Resultatene vi har kommet fram til i denne oppgaven hviler i stor grad på Snorre Sturlassons *Heimskringla*. Et avgjørende spørsmål i så måte er i hvilken grad resultatene våre, som bygger på Snorres betraktninger, stemmer overens med den faktiske virkeligheten? Det første jeg ønsker å kommentere i så måte er at Snorre Sturlasson var en veldig dyktig historiker, ut fra

sin tids rammer for historieskriving. I likhet med moderne historikere evnet han å se en utvikling i historien, særlig i kongenes makt og deres håndtering av konflikter. Ingen av de utviklingslinjene i konfliktløsning som jeg har oppdaget hadde vært mulig å avdekke uten at Snorre hadde sett disse utviklingslinjene selv. Snorres verk er i så måte enestående, fordi det ikke bare skildrer hendelser, men beskriver utviklingen av den norske kongemakten spesielt og det norske samfunnet generelt. Så skal det sies at Snorre i tillegg til å være en begavet historiker også er en dyktig dramatiker, som evner å bygge opp skildringene sine på en slik måte at han skaper store klimaks i beretningen. Så må vi avgjøre i hvilken grad hans dramatiske sans, hans intensjoner med verket, og hans kildegrunnlag påvirker sannhetsgehalten i det han skriver. Det mest åpenbare kunstneriske trekket han gjør er når han gjengir dialogen mellom partene i konfliktene. På den måten forkler han sine egne tanker om motivene for partenes handlinger i konfliktene, motiver som han neppe har hatt kildegrunnlag for å si noe om. Likevel er motivene som blir gjengitt i dialogform forståelige og logiske, og viser på en god måte dynamikken i konfliktene. De gir leseren ikke bare et bilde av hva som skjer, men formidler også årsakene til hvorfor det skjer, som er *Heimskringlas* store styrke.

Av de tingene vi kan peke på i Snorres framstilling som trolig er farget av hans intensjoner og syn på verden er motivene han legger i munnen på Olav Haraldsson kanskje de mest fremtredende. Kong Olavs motiver er alltid ideologiske i Snorres penn, som framstiller kong Olav som den som introduserer den nye siviliserte ordenen i det norske samfunnet. I måten han løser konflikter på, får imidlertid ikke dette gjennomslag, og Snorre legger skylden på kong Olavs mislykkede forsøk på å skape en sentral kongemakt på stormennene, som satte seg opp mot kongens velmenende nytenkning. Det interessante er at Snorre ikke ilegger Harald Hardråde ideologiske motiver, snarere rent maktpolitiske motiver, selv om kong Harald uten tvil hadde det samme ideologiske utgangspunktet som kong Olav, kanskje en enda sterkere versjon av det. Det Snorre her skjuler er at Olav Haraldsson sannsynligvis hadde agert på eksakt samme måte som Harald Hardråde, hadde han hatt muligheten til det. Nå var det bare slik at den maktpolitiske situasjonen ikke tillot kong Olav å gjøre slik han ville, i motsetning til kong Harald, som både hadde muligheten og benyttet seg av det. Denne visjonære framstillingen av kong Olav passet godt med Snorres samtids syn på kong Olav som den store helgenkongen, men skjuler trolig hans virkelige motiver.

Bortsett fra kong Olavs ideologiske motiver er det få ting vi kan peke på i Snorres framstilling som direkte feil, dels fordi framstillingen hans både er forståelig, troverdig og sannsynlig, og dels fordi vi mangler andre kilder som kan bevise, eventuelt motbevise, Snorres tolkning av konfliktene. Men man skal alltid være klar over at det er Snorres tolkning

av disse konfliktene vi analyserer, og at virkeligheten omkring dem alltid vil være farget av hans perspektiv. Likevel vil jeg hevde at Snorres tolkning av disse konfliktene er gode og brukbare, selv for en moderne historiker. Dessuten foreligger det ingen andre kilder til denne tiden som kan gi oss et klarere bilde av hvordan konfliktløsning foregikk i Norge på denne tiden. Ut fra det kildematerialet som foreligger må vi derfor akseptere Snorres tolkninger av konflikter og konfliktløsning som historisk sannsynlige, og med en historikers sunne skepsis ta høyde for at dette ikke nødvendigvis gir det hele og fullstendige bildet av virkeligheten slik den artet seg i denne perioden.

Litteratur

Litteratur fra sagatiden

Hagland, Jan Ragnar og Sandnes, Jørn (red). *Frostatingslova* (Oslo, 1994).

Heggstad, Magne (red). *Egilssoga* (Oslo, 2008).

Hødnebø, Finn og Magerøy, Halvdan (red). *Snorres Kongesoger* (Oslo, 1996).

Imsen, Steinar (red). *Hirdloven til Norges konge og hans håndgagne menn* (Oslo, 2000).

Vitenskapelig litteratur

Adolfson, Erik. *Maktforholdene på tingene i Norge ca. 900- ca. 1200* (Bergen, 2000).

Andersen, Per Sveaas. *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130* (Oslo, 1977).

Bagge, Sverre. *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla* (Berkeley, 1991).

Bagge, Sverre. *Mennesket i middelalderens Norge: tanker, tro og holdninger 1000-1300* (Oslo, 2005).

Birx, H. James (ed.). *Encyclopedia of Anthropology* (Thousand Oaks, California, 2006).

Bull d.e., Edvard. *Grunnriss av Norges historie* (Oslo, 1926).

Bull d.e., Edvard. *Fra omkring 1000-1280* (Det norske folks liv og historie gjennom tidene 2, Oslo 1931).

Byock, Jesse L. *Feud in the Icelandic Saga* (Berkeley, 1982).

Ellefsrud, Knut. *Gilder og konfliktløsning i høymiddelalderen (ca. 1130-1350)* (Oslo, 1996).

Heiberg, Vibeke. *Ugifte kvinner og ære: en krysskulturell studie* (Oslo, 2009).

Helle, Knut. *Under kirke og kongemakt 1130-1350* (Oslo, 1995).

Helle, Knut. "Hovedlinjer i den historiske sagakritikken" i Hagland, Jan Ragnar og Supphellen, Steinar (red.) *Leiv Eriksson, Helge Ingstad og Vinland: kjelder og tradisjonar* (Trondheim, 2001).

Heusler, Andreas. *Der Strafrecht der Isländersagas* (Leipzig, 1911).

Holmsen, Andreas. *Fra de eldste tider til 1600* (Norges historie 1, Oslo, 1939).

Holmsen, Andreas. *Nye studier i gammel historie* (Oslo, 1976).

Imsen, Steinar. *Norsk bondekommunalisme: fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart* (Trondheim, 1990).

Ingvarsson, Luðvik. *Refsingar á Íslandi á þjóðveldistímanum* (Reykjavik, 1970).

Jóhannesson, Jón. *Íslendinga saga* (Reykjavik, 1956).

Keyser, Rudolf. *Norges Historie* (Kristiania, 1866-1870), 2 bind.

Koht, Halvdan. *The Scandinavian Kingdoms until the End of the Thirteenth Century* (The Cambridge Medieval History 6, Cambridge, 1929).

Koht, Halvdan. *Sagalitteraturen. Populære forelesningar* (Oslo, 1938).

Krag, Claus. *Vikingtid og rikssamling 800-1130* (Oslo, 1995).

Miller, William Ian. *Bloodtaking and Peacemaking. Feud, Law and Society in Saga Iceland* (Chicago, 1990).

Monclair, Hanne. *Lederskapsideologi på Island i det trettende århundret: en analyse av gavegiving, gjestebud og lederfremtoning i islandsk sagamateriale* (Oslo, 2004).

Munch, P.A. *Det norske Folks Historie* (Christiania, 1852-1855), 2 bind.

Mundal, Else. *Sagadebatt* (Oslo, 1977).

Olsen, Björn M. *Om Gunnlaugs saga Ormstungu. En kritisk undersøgelse* (København, 1911).

Orning, Hans Jacob. *Uforutsigbarhet og nærvær: en analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen* (Oslo, 2004).

Sars, Johan Ernst. *Udsigt over den norske Historie* (Christiania, 1873, 1877), 2 bind.

Schreiner, Johan. *Olav den hellige og Norges Samling* (Oslo, 1929).

Sigurðsson, Jón Viðar. *Chieftains and Power in the Icelandic Commonwealth* (Odense, 1999).

Sigurðsson, Jón Viðar. *Det norrøne samfunnet: Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden* (Oslo, 2008).

Storm, Gustav. *Snorre Sturlassøns historieskrivning. En kritisk undersøgelse* (København, 1873).

Titlestad, Torgrim. "Tilbake til sagaene" i *Nytt Norsk Tidsskrift* (nr 1, 2009).

Weibull, Lauritz. *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* (Lund, 1911).

White, Stephen D. *Feuding and Peace-Making in Eleventh-Century France* (Aldershot, 2005).